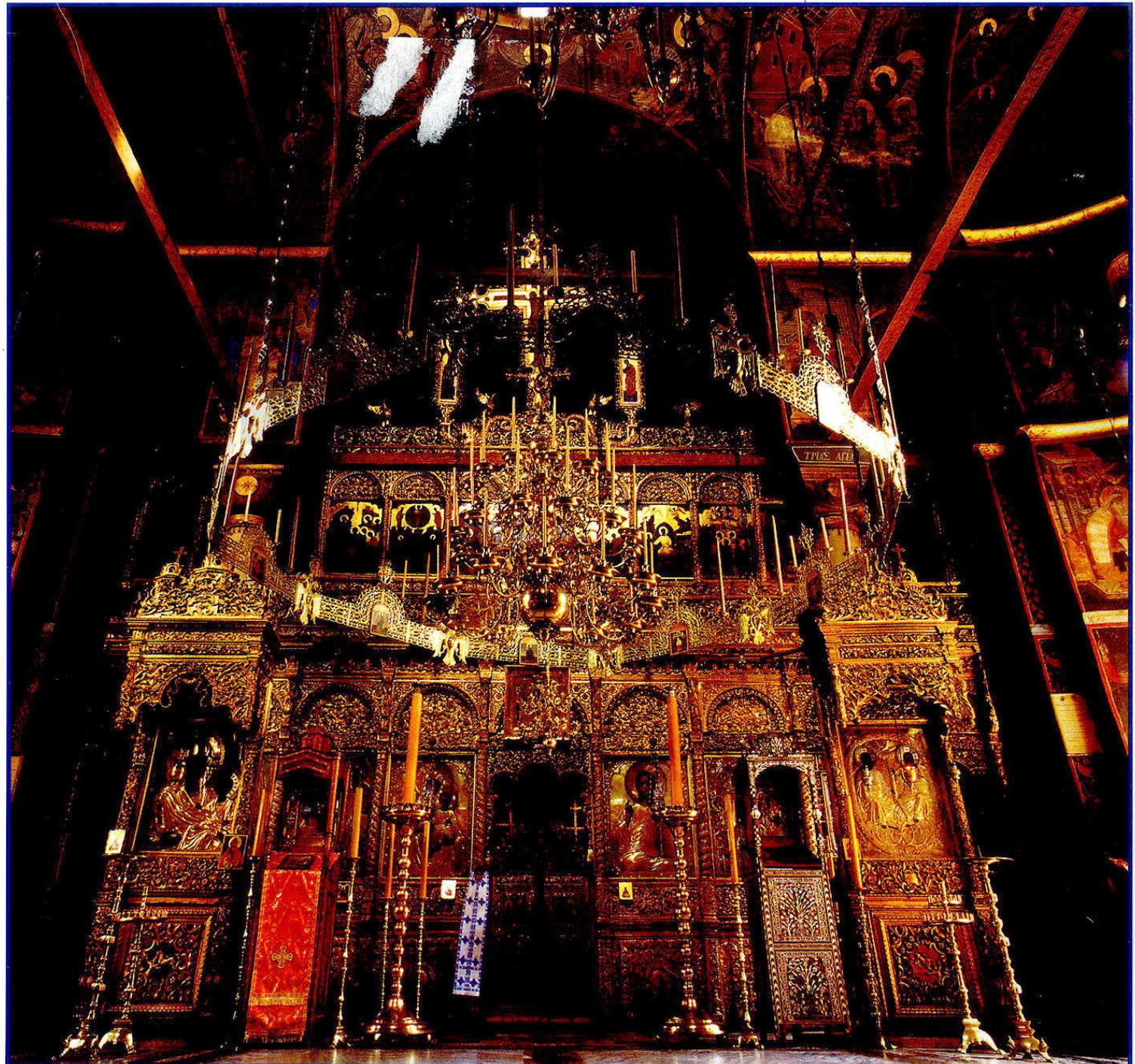

ОСАМ ВЕКОВА ХИЛАНДАРА

Јован Дучић

ЧОВЕК ГОВОРИ БОГУ

Знам да си скривен у морима сјања,
Али те стигне дух који те слути;
Небо и земља не могу те чути,
А у нама је твој глас од постања.

Једино ти си што је пратуречно –
Кад си у срцу да ниси у свести...
На ком се мосту икад могу срести,
Свемоћ и немоћ, пролазно и вечно!

Води ли пут наш к теби, да ли води?
Крај и почетак – је ли то све једно?
Ко печате ти чува неповредно,
Ко твојим страшним границама ходи?

Јесмо ли као у исконске сате
Налик на твоје обличје и данас?
Ако ли нисмо, каква туга за нас,
Ако ли јесмо, каква беда за те.

Мој дух човеков откуд је и шта је?
Твој део или противност од тебе –
Јер треће нема! Крај твог огња зебе,
И мркне крај твог светила што сјаје.

Самотан свугде и пред свим у страху,
Странац у своме и телу и свету!
И смрт и живот у истоме даху:
Вечно ван себе тражећ своју мету.

Календик

БРОЈ 1-2
ЗА 1998. ГОДИНУ

ДОНОСИ:

Тема броја
ОСАМ ВЕКОВА ХИЛАНДАРА
Стране 1 - 36

Светосавске беседе

Сава, епископ шумадијски
ХИЛАНДАРСКО ПРОСВЕЋЕЊЕ Стр. 37

Ђакон Зоран Крстић
СВЕТИ САВА КАО БОГОСЛОВ Стр. 38

ФОТОГРАФИЈЕ

На насловној страни: Иконостас главне хиландарске цркве Ваведења Пресвете Богородице

На претпоследњој страни: Сусрет Светога Саве Српског и Светога Симеона Српског у Ватопеду, фреска у трпезарији манастира Хиландара, 1621-1622. година

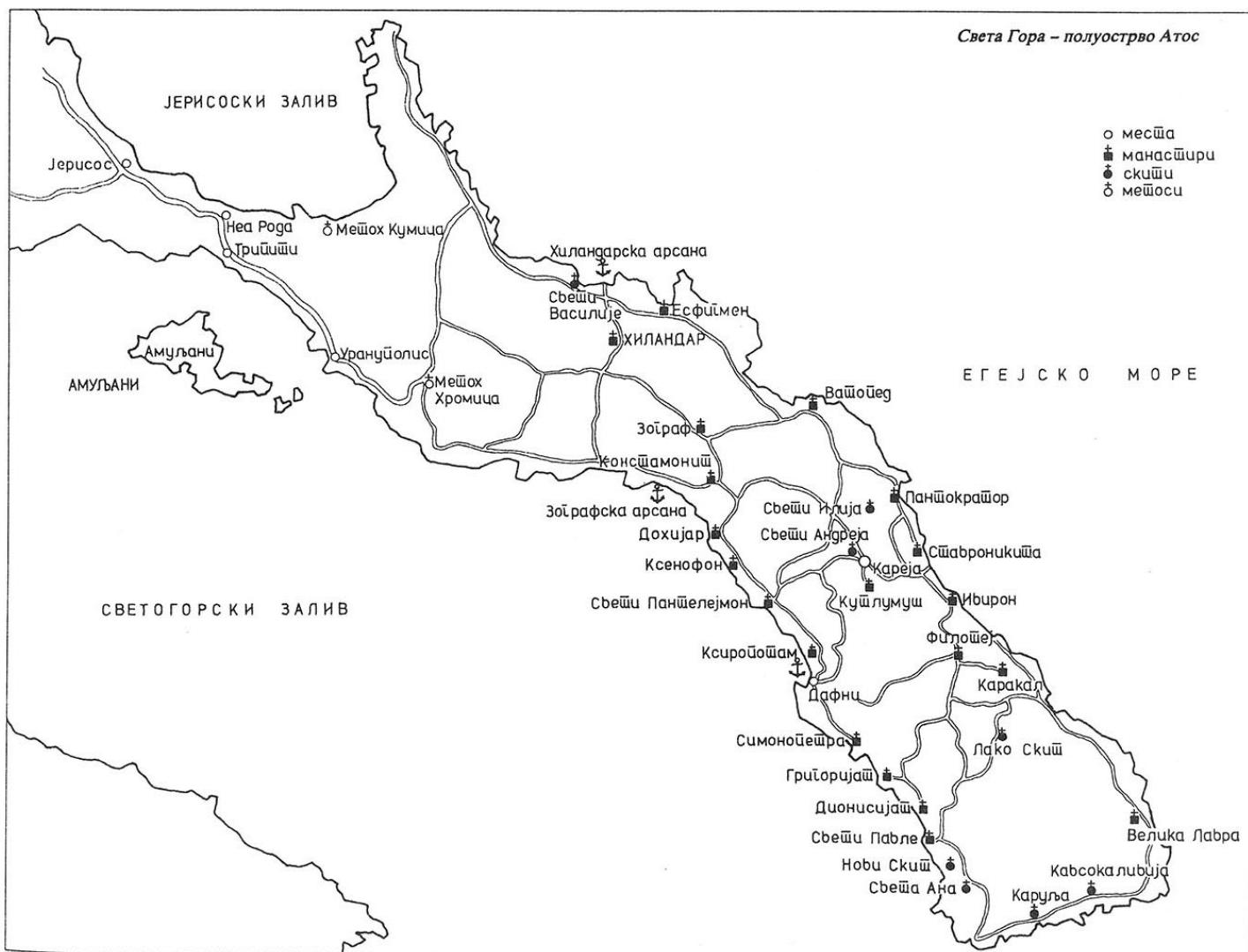
Детаљ са прославе Савиндана у Основној школи у Јовановци

ДА БУДЕМО ИЗВРШИОЦИ РЕЧЕНОГ

Удостоих се у рукотвореном његовом више реченом манастиру (Хиландару) примити лик иночаштва. Стидим се рећи анђеоски, јер не по лицу анђеоски, но по телу телесно живим. И пребивах у послушању упућиван од игумана и све братије, колико Господу се изволи, док под умољењем, шта више по заповести господина краља и св. мојих отаца – и не придржах манастир, началствујући и тегобе братије и манастирске носећи. А пребивах и у Ђелији карејској св. господина оца нашега Саве. И опет светим његовим молитвама, по Божјем извршењу, узведен бих на преосвећени његов престо Божије свете велике Цркве српске. И споменуше ми, а шта више и сам знах, како је заповедио свети отац наш Сава, први архиепископ српске земље, од дома Спасова, архиепископије. Ђелију своју која је у Кареји недгледати и давати сваке године братији која живи у њој јексод 40 перпера и мазгу. И од манастира хиландарског 60 литара зејтина, као што и ја знах. И једни архиепископи дали, а други не дали. Због тога наредих преписати типик св. оца нашег Саве који је у Карејској ђелији, а кога је својом руком писао, и кога и ја видех. И наредих чувати тај типик у црквеној ризници у архиепископији, и с другим његовим светим уставима, да сваки после нас који буде прочита и испуњава оно што је наређено о Ђелији, и изван наредбе и клетве да будемо извршиоци реченог од оца нашег.

Никодим Хиландарац

Овај текст Никодима Хиландарца објавио је Ђорђе Сп. Радојчић у *Антологији старе српске књижевности од XI до XVIII века* (Београд, 1960) уз следећу напомену: „Никодим Хиландарац, ученик Данила Старијег, али присталица Теодосија и оних који су били за источну црквену и културну орјентацију, без икаквог компромиса са западом. Отуда он своју *похвалу Сави* (у повељи из 1321/22. год.) саставља по Теодосијевом тексту, а не према излагањима Доментијана, који је писао с много обзира према западњацима и чије је књижевне послове настављао Данило. После те похвале, а у вези с њом (у истој повељи), Никодим прича укратко свој живот и описује своје стање око Карејске ђелије.“

ОСМОГЛАСНИ КАНОНИ СИМЕОНУ И САВИ ОД ТЕОДОСИЈА

Теодосијеви **Осмогласни канони Симеону и Сави** (Канони заједнички Симеону и Сави на осам гласова) ретко су дело у целокупном средњовековном словенском песничком наслеђу. Серије од осам канона или осам пута по седам канона (у зависности од тога да ли се пева одн. чита само један канон седмично или сваког дана по један канон за сваку седмицу октоиха) познате су као тзв. **Богородичник**; то су, у ствари, канони св. Јована Дамаскина из октоиха, који се певају на повечерју. У додатку једног таквог **Богородичника** из XVII века у Хиландару нашли су се и ови **Осмогласни канони** Теодосијеви (Хил.277). Има и других сличних седмично-осмогласних серија (најчешће „умилитерњног“ садржаја), али ће бити сасвим ретка појава осмогласне серије у склопу једнога посебног култа, јер то претпоставља да се некоме светом служи свакодневно на павечерњици – ако је за сваки дан, или сваке недеље једанпут – ако је за сваки глас по један канон, као у случају овог Теодосијевог дела. Таква је ситуација могућа само у месту интензивног култа, култа коме се придаје особит значај. Теодосијеви **Осмогласни канони** говоре, dakле, о томе да је у Хиландару култ „свештене двојице“, Симеона и Саве, био нарочито развијен још у XIV веку, да је за ове свете српске родоначелнике уведен обичај појања павечерњег канона сваке седмице једанпут и да је одлука о завођењу такве праксе наложила писање ових канона. **Осмогласни канони** су сачувани у хиландарској библиотеци бр. 277 из XVII века, и то је управо онај примерак према коме је хиландарски јеромонах Теодосије, Србин из Славоније (око Лепавине), 1768. године пиредио новоцрквено-словенску верзију, штампану потом у Венецији 1776. Ту је, наиме, запис: „Преписа канони светим ктитором и по вазможности исправил 1768 года февруари 27-го. Теодосиј јеромонах хиландарсциј“. Налази се, међутим, и у старијем и бољем рукопису, **Тропарнику с Богородичником** из краја XIV века, но у додатку писаном око 1533 (Хил. 375); поред тога и у два друга, но млађа хиландарска рукописа (Хил. 505 с краја XVIII в. и Хил. 624. из 1751 – посебно интересантан, јер га је

писао монах Кирил Живковић). Рад Теодосија Млађег, а као што се види и Кирила Живковића пре тога, 1751, и штампање овог дела Теодосијевог у XVIII веку у посебном издању, са своје стране, говоре о томе да је хиландарски култ „свештене двојице“, са праксом појања осмогласних канона на павечерњици, био у манастиру жив од XVI до XVIII века, али наравно и о томе да су педесетих и шездесетих година XVIII века постојали неки крупни разлоги у Хиландару да се тај култ учврсти и чак стане ширити ван Хиландара посредством штампе.

Канони овог циклуса се по својој унутрашњој структури не разликују од других остварења у овом жанру, и самог Теодосија, и других писаца византијских и словенских. Ипак, вредно је помена да Теодосије спроводи кроз ове каноне акростих. У првом канону сви тропари једне песме почињу истим словом (што је свакако специфична фигура), а од другог канона (тј. од канона другог гласа па до осмог) акrostих сваког канона је посебан стих у једној новој песми од седам стихова која се добија слагањем акростихова свих седам канона. У штампаном издању 1776, та је актrostихована песма издвојена и штампана посебно на крају серије; у преводу на савремени српски језик, она гласи:

Господе, просветитељу слепих, ти ме просветли да појем разумом и љубављу твоје угоднике, мироточца Симеона и Саву светитеља, у напастима брзо избављење призиватеља им с вером и љубављу срца, милост дајући и од скрби избављају да помогну с Богородицом мојој худости.

Исто тако, уз **Осмогласне каноне** штампао је Теодосије Млађи и још један, **Ин** (тј. Други) **канон четвртог гласа**. И он је заједнички, посвећен Симеону и Сави.

Димитрије Богдановић

ХИЛАНДАР: КУЛТУРНА РАСКРСНИЦА¹

А а би се дала потпуна слика Хиландара као културне раскрснице, морало би се писати о његовим везама и додирима са Византијом, Јерусалимом, Србијом, Русијом, Бугарском, Влашком, Молдавском и са Србима у Аустро-Угарској. То би премашило границе овог написа и захтевало би писање једне обимне студије која би била не чланак за часопис, већ цела књига. Отуда ћемо се у овом напису ограничити првенствено, али не и искључиво, на приказивање Хиландара као културне раскрснице између Србије и Русије.

На почетку свог постојања Хиландар је имао највише везе са Византијом што је било сасвим природно, не само зато што је био на њеној територији, већ и због црквених и политичких веза Србије са Византијом у то доба. Везе са Русијом, ако су постојале пре крштавања Руса, нису посведочене.

Христијанизација Русије је имала далекосежне историјске, културне, верске и политичке последице за ту највећу славенску нацију. Избор православља а не иједне друге форме хришћанства, био је неоспорно важан чинилац у верском и културном развоју Русије. Осим тога, њена приврженост православљу и њена заштита истог могли су такође бити чиниоци у њеном пријатељском односу са православним јужнославенским нацијама и њеном не увек пријатељском односу према неправославним западним Словенима. Најзад, нема сумње да је православље створило нераздвојну везу између руског и српског народа, без обзира да ли су Срби живели на територији Србије, Црне Горе, Аустро-Угарске или у Хиландару на Светој Гори. „Заједничко славенско порекло Срба и Руса (њихово, ММ), припадање истоветном православљу, као и употреба веома сличног црквеног језика и азбуке, ћирилице, ово су били елементи који су кроз векове одржавали везу између српског и руског народа.“²

Односи између Руске и Српске цркве и народа били су

благотворни за обе нације. Међусобно помагање је био двосмеран процес. За време неких историјских периода Руси су били примаоци српске помоћи; у другим периодима они су били доброчинитељи.

Руска православна црква и Српска православна црква биле су увек нераздвојне када се радило о верским, културним, социјалним, васпитним, па и политичким активностима њихових народа. Уствари, оне су често биле важан фактор у овим активностима. Ради тога је немогуће издвојити чисто верске и црквене односе између ове две цркве, а не додирнути остале домене.

Дванаести, тринаести и четрнаести век

Има научника који тврде да су први односи између руског и српског народа, после досељавања Срба на Балкан, успостављени у једанаестом веку, па и раније. Међутим, не постоје документи нити убедљиви аргументи који би подупрли ову тврђњу.

Најранији сачувани историјски документи о односима између Руске и Српске цркве и народа су из дванаестог века. Познато је да је било српских монаха у манастиру св. Димитрија у Солуну и да су они 1185. године учествовали храбро у одбрани града од напада Нормана.³ Такође је веома могуће да је српских монаха било и на Светој Гори, иако у то време тамо није било српских манастира. Српски монаси су вероватно били чланови братства неких грчких манастира и, скоро сигурно, братства руског светогорског манастира Русикона, каснијег св. Пантелејмона. Као доказ да на Светој Гори није било српских манастира, може се узети молба светога Саве византијском императору да му дозволи да сагради „један манастир за српске монахе“ на Светој Гори. Император му је дао дозволу и 1198. године манастир Хиландар је био саграђен.

Може се са сигурношћу претпоставити да су додирни између руских и српских монаха у овом

периоду, а и касније, остваривани и у Цариграду и Јерусалиму. Осим тога, познато је да су монаси са Свете Горе посећивали двор Стефана Немање, оца Раствковог (световно име светога Саве). Врло је вероватно да су неки од њих били Руси.

Одлазак принца Раства из двора његовог оца и Раствкова одлука да се замонаши на Светој Гори је догађај од огромне важности за Српску православну цркву, српски народ и за будуће односе између Руске и Српске православне цркве и народа. Теодосије (XIII-XIV век), млађи савременик светога Саве и писац његове биографије каже изричito у своме делу „Живот светога Саве“ да је један руски монах из манастира светог Пантелејмона на Светој Гори утицао на принца Раства да се одлучи да постане монах. Чак и ако ово не би било тачно, јер неки извори и научници тврде да тај монах који је утицао на принца Раства да дође на Свету Гору и да се замонаши није био Рус већ Србин, остаје чињеница да је 1195, принц Раствко напустио двор свога оца и отишао у руски манастир светог Пантелејмона на Светој Гори где је замонашен и где је добио име Сава. Тако и ако је тај монах стварно био Србин а не Рус, он је морао на неки начин бити повезан са руским манастиром светог Пантелејмона.

Чињеница да је свети Сава, најугледнија личност српске историје и духовни отац Српске православне цркве и српске нације, примио монашки чин и духовну обуку у руском манастиру, међу руским монасима, положила је чврсту основу за будуће српске односе са Руском црквом и народом. Сам он је своју љубав и оданост Русима доказао у много прилика и на разне начине. Он је засновао традицију не само пријатељских, већ и истински братских односа између Руса и Срба. Његови додирни са Русима нису били ограничени само на Свету Гору. Познато је да „када је прије свога живота отишао у

Јерусалим, он је боравио у руском (светог Михајла, ММ) манастиру зато што је, у извесном смислу, сматрао руске монахе као своје суграђане".⁴

Као што би се могло очекивати, светоме Сави је манастир светог Пантелејмона, његова „матица“, био веома драг и он је ударио темеље блиским односима и пријатељству између манастира Хиландара и манастира светог Пантелејмона. Ови и овакви односи постоје до дана данашњег. Пријатељски однос између ова два манастира се огледа у присуствовању руских монаха из манастира светог Пантелејмона на погребу светог Симеона (манашко име Стефана Немање), 1200. године. Свети Сава, у биографији свога оца, помиње да су руски монаси, заједно са српским, оплакивали смрт овог светог човека. Други доказ блиских односа између манастира светог Пантелејмона и Хиландара је чињеница да је духовни отац и исповедник Данила II (око 1270–1337), који је био игуман манастира Хиландара у то доба, био руски монах из манастира светог Пантелејмона. Осим тога, за време напада Каталинаца на Хиландар, 1306. године, Данило II и, по свој прилици, други монаси манастира Хиландара, склонили су се у манастир светог Пантелејмона, како је записано у делу „Живот Данила II“ које су написали његови ученици.

Не само свети Сава, већ и његов отац, свети Симеон, његов брат Стефан Првовенчани, као и сви чланови династије Немањић, показивали су своју наклоност према манастиру светог Пантелејмона и били његови добротвори. За време татарске окупације Русије „када је руски манастир на Светој Гори изгубио везе са поробљеном Русијом, српски владари су почели да издржавају руске монахе.“⁵ Уствари, не би било претерано рећи да је у то доба и сам опстанак манастира светог Пантелејмона зависио од помоћи коју је примао из Србије. „Напуштени од свих, када су прилике у њиховој отаџбини биле тешке, Руси светогорци су се обратили за помоћ Србима који су им били најближи по пореклу и вери.“⁶

Дарежљивост српских владара и народа према руском манастиру светог Пантелејмона је обимно документована и призната са захвалношћу.

„Аутори историје овог заслужног, руског духовног чувара (манастира светог Пантелејмона, ММ) у древном расаднику православног испосништва, науке и уметности, одају признање српском народу као једном од својих доброчинитеља у XII-XIV вековима. Објављено је шеснаест сачуваних повеља (хрисовуља) српских владара и других Срба издатих овом манастиру.“⁷

Најмоћнији српски владар, Стефан Душан (1331–1355) био је велики добротвор манастира светог Пантелејмона. „Када је цар Душан, пошто је освојио Драму и серске области, постао добротвор Свете Горе, он је узео Русикон под своју заштиту, снабдео га богатим даровима и дозволио до тада непрактиковану независност од светогорске проте.“⁸

По смрти цара Стефана Душана, када је Србија била у тешком положају, њени феудални владари, племство и народ наставили су да шаљу помоћ манастиру светог Пантелејмона. Међу познатим добротворима манастира светог Пантелејмона за време XIV-XV века били су краљ Вукашин Mrњавчевић, деспот Јован Драгаш, племић Константин и његова мајка Јевдокија, принц–мученик Лазар (+1389), монахиња Јевгенија, некадања кнегиња Милица, заједно са својим синовима принцом Стефаном и принцом Вуком, као и многи други племићи, међу њима племић Муса и његови синови принц Стефан, принц Лазар, Весељко, племић принца Стефана Лазаревића, Ђурађ Бранковић, последњи српски владар, и његова кћи Мара.

Морална и материјална помоћ српских владара и племства Русима није била ограничена само на манастир светог Пантелејмона. Тако је записано у Животу краља Драгутина (1276–1326) да је он „често слао своје посланике руској земљи са богатим даровима светим црквама и манастирима тамо, као и обилату помоћ сиротим и бедним, јер у тој земљи он је имао свога вољеног пријатеља принца Василија.“⁹

Поред новчаних и других материјалних дарова, Срби су помагали Русима и на друге начине. На почетку њихових односа „духовна позајмица Русима се састојала углавном у преписивању и (одношењу, ММ) у Русију српских књижевних дела, као и у одласку појединих учених Срба и њиховом раду на духовном напретку.“¹⁰ Ова врста помоћи је за Руску цркву била исто толико важна као и материјална помоћ коју је добијала од Српске цркве и народа. Истоветна вера, истоветна литургијска пракса, исти библијски, литургијски и канонски текстови употребљавани у обе Цркве, употреба веома сличног ако не и истоветног литургијског и књижевног језика и покоравање истим канонским правилима појачавали су међусобну зависност ових двеју Цркава.

У почетку, књижевни фонд коришћен од Руске и Српске цркве састојао се првенствено, ако не искључиво, од текстова преведених са грчког језика. Касније, када су се појавила оригинална дела у Србији и Русији, многа од тих дела су постала „заједнички фонд“. Народност аутора тех дела или није ни означавана или, ако је била означена, била је од другог степена важности. Сви аутори су припадали подједнако свим православним народима и, ако и када им се име помињало, главна ознака је била „иже во светих оца нашега“ (нашег оца међу светима). Колико су дела из старо–бугарске, старо–српске и старо–руске књижевности била сматрана заједничком својином свих православних народа види се у чињеници да није било ништа необично да се поједине реченице и читави пасуси из једног дела наводе у другом делу без означавања да је то позајмица. Тако, примера ради, Доментијан у свом делу „Живот светога Симеона“, написаном око 1264, позајмио је у „Похвали светоме Симеону“ неколико редова из „Похвале светоме Владимиру“, коју је саставио кијевски митрополит Иларион, а налази се у његовом делу „Беседа о закону и благодати“, изговореном и написаном у једанаестом столећу. Позајмљивање од српских аутора и дела од стране руских књижевника је такође вршено.

Нису само поједине реченице и одабрани пасуси преузимани, већ су у појединим случајевима и читава дела позајмљивана из једне црквене књижевности у другу, па онда, или мало прерађена или без икакве прераде, коришћена за просвећивање својих верника. Врло добро је познат случај „Симеоновог зборника“ који је руски писар када га је преписивао назвао „Зборник Светослава“ променивши првобитно име Симеон, написано у оригиналу, на Светослав.

Други нешто друкчији случај је Крмија светог Саве, номоканон који садржи црквене и грађанске законе. „Текст номоканона са коментарима Аристиноса и Зонаре, који је настао у Цариграду између 1159 и 1169 године и био преведен 1219 за Србију, трудом светога Саве, убрзо је преписан од стране Бугара за њихову земљу и цркву као најсавременије дело у црквеној и грађанској праву, а Руси су га преписали од Бугара за своје потребе.“¹¹

Стева Димитријевић тврди да је свети Сава „послао ово дело кијевском митрополиту Кирилу II и да је, на захтев Кирила III на сабору у Владимиру 1274 исти усвојен као званични законик за администрирање руске цркве“.¹² Полни православни богословски словар („Луни православни богословски речник“) тврди да се „Крмија“ светога Саве појавила у Русији већ 1225, само шест година пошто је преведена. Тамо се такође наводи да је то дело често преписивано у тринаестом и четрнаестом веку и да је сачувано у великом броју копија.¹³ Што је још важније, овај номоканон је био законски приручник Руске православне цркве до сасвим недавно.

Петнаести век

После пораза српске војске на Косову пољу 1389. године, Српско царство је некако преживело и угасило се тек 1439, када јепало Смедерево. Уследио је трагичан и тежак период за Српску цркву и народ. Чланови династије Бранковић су нашли уточиште у Мађарској. Турска окупација Србије и Бугарске је нагнала известан број јужнославенских писаца, укључујући српске, да напусте своје земље и

нађу уточиште у Русији. Тамо су, својим књижевним радом произвели значајан утицај на руску књижевност и уметност, опште познат као „Други јужнославенски утицај“, тиме што су унели ортографске и стилистичке промене у староруску књижевност, проширујући и мењајући неке од њених књижевних родова и обогаћујући је додавањем извесног броја оригиналних дела, нарочито у житијима руских светаца. Ова хагиографска дела и неки од историјских радова написаних од јужнославенских емиграната у Русији у петнаестом веку имали су такође снажан утицај на руску националну свест и улогу Русије у православљу и свету. „Други јужнославенски утицај“ је оставио трагова и у руском иконописању. Уопште, присуство јужнославенских културних радника у Русији у петнаестом веку је било веома благотворно за Русију. Међу овим културним радницима су били и бугарске и српске избеглице.

Један од веома значајних писаца чије је име повезано са „Другим јужнославенским утицајем“ у Русији био је Србин Пахомије Логотет. У историји старе руске књижевности он је уврштен међу најзначајније руске писце.

Према Ђорђу Радојчићу, Пахомије је дошао у Русију за време владавине Василија Васиљевича „Црног“ (1425–1433; 1434–1436; 1447–1462) са Свете Горе где је био јерођакон.¹⁴ И Божидар Ковачевић тврди да је Пахомије „дошао у Новгород са Свете Горе 1440. године“.¹⁵ Био је веома плодан писац. „Велики број руских дела се повезује са његовим именом: 10 житија светих у 18–19 варијаната, четири похвале, четири приповедања у пет варијанти и 14 служби са 21 каноном.“¹⁶ Може се дискутовати о квалитету ових дела, стилским одликама и уметничким методама, али нема никакве сумње да су његова дела, а посебно житија руских светитеља допринела буђењу националне свести Руса. Ова дела, као и његов Хронограф положили су темељ идеји о Москви као Трећем Риму и водећој улози Русије у свету. Најзад, Пахомијева књижевна дела учинила су да је српска историја постала боље позната Русима. Пахомије је умро у Русији 1484.

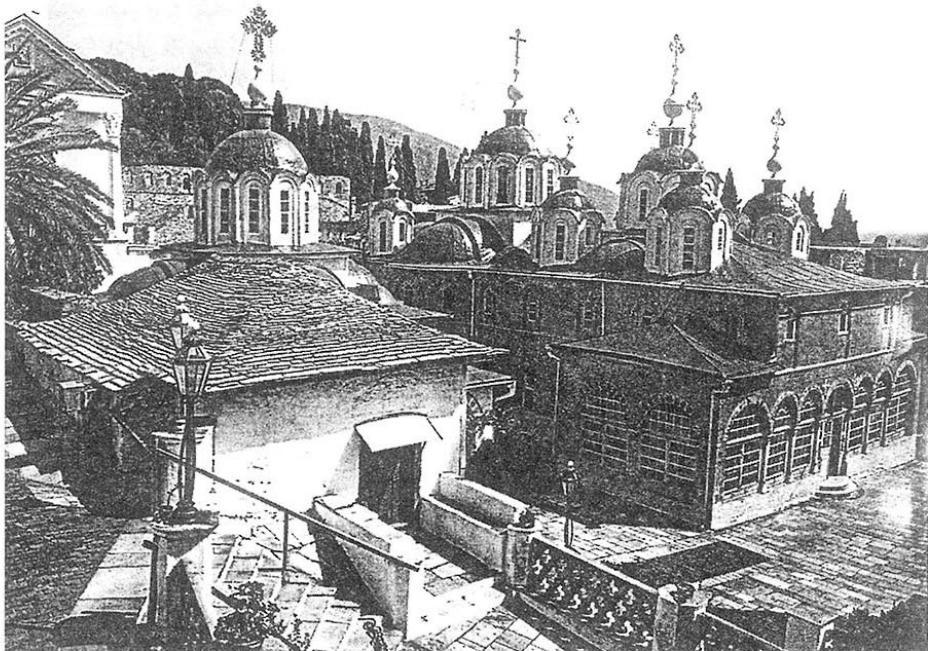
Шеснаesti век

Историјски документи показују да је у XII, XIII и XIV веку Русија била више у положају корисника помоћи од Срба него њихов дародавац. Ове улоге су се измениле почетком шеснаестог века и такве остале све до двадесетог века. Срби који су живели на територији Србије, они који су били у Црној Гори и у манастиру Хиландару у Грчкој, као и они који су се иселили у Мађарску, зависили су веома много од моралне и материјалне помоћи Русије. Српска држава је била у рушевинама и Србија је била окупирана од Турака. Српски патријархат је био укинут. И Црква и народ – не може се говорити о држави у овом добу – били су осиромашени и нису били у стању да помажу српске цркве и манастире чак и на територији Србије, а и да не говоримо о манастиру Хиландару на Светој Гори. У међувремену, како је истакао др Ђока Слијепчевић – „...после пада српских земаља у плen Турака, наше свештенство је почело да гледа у правцу Русије, која је била у успону, постала богата и у којој је православље постајало све снажније. У писмима која су слата руским владарима од стране српског свештенства све чешће молећи за њихову помоћ, има указивања на то да су у то време они сматрали Москву као ТРЕЋИ, православни Рим, а руске владаре као будуће ослободиоце (Словена, MM) од Турака. Низ молби из српских земаља, колико нам је данас познато, започео је београдски митрополит Теофан у 1509. години.“¹⁷

Теофан је послao своје писмо Василију Ивановићу (1505–1533), великому кнезу Русије. Писмо су однели Теофанови изасланици Атанасије и Јоаникије.

Ангелина, супруга деспота Стефана Бранковића, такође је послала молбу за помоћ принцу Василију. Она је живела у Мађарској у великој беди. Па ипак, она је тражила материјалну помоћ не за себе, већ да би могла помоћи цркви. Осим тога, у свом писму принцу Василију она се залаже за руски манастир светог Пантелејмона, подсећајући принца да је то

била његова „очевина“ и обавештавајући га о тешкој финансијској кризи манастира.

Руски манастир Светог Пантелејмона на Светој Гори

Као што су српски владари помагали манастир светог Пантелејмона у прошлости, тако су сада руски владари прихватили на себе улогу покровитеља манастира Хиландара и других цркава и манастира. Иван Грозни је био особито дарежљив према њима.

Иванову дарежљивост према српским црквама и манастирима су могли подстаки многи разлози. Њему је свакако била позната српска дарежљивост према руским црквама и манастирима у прошлости па је, у извесном смислу, враћао дуг. Међутим, известан број српских научника верује и тврди да је и његово делимично српско порекло било разлог за ову дарежљивост. Др Радојчић указује на то да је „... у Русији било познато да је први руски цар Иван Грозни (1533–1584) био српског порекла преко своје мајке Јелене, унуке војводе Стефана Јакшића, члана феудалне фамилије која је емигрирала у Мађарску.“¹⁸ Иваново српско порекло се помиње и код Стевана Димитријевића¹⁹ и С. Петковића,²⁰ али сваки од ових аутора указује различито на порекло.

Као што је већ поменуто, српски монаси су имали додира са руским владарима и пре владавине Ивана Грозног. Међу њима можемо поменути старца Исаију

који је 1517. године посетио двор Василија III, Ивановог оца и поклонио му један рукопис који је

писмо турском султану Сулејману II, заузимајући се за манастире Хиландар и свети Пантелејмон. „Ово је био први документ о руској дипломатској интервенцији у корист страдајућих Славена.“²¹

У току целог свог живота Иван је наставио да буде добротвор манастира Хиландара и српског народа уопште. У 1556. години он је Хиландару даровао каменом изграђену кућу у Москви да буде својина и стан Хиландараца. Такође је послao богато укraшену завесу, коју је израдила његова супруга Анастасија. Међу ликовима светаца извезених на завеси је и лик светог Саве и то на видном mestу. Та црквена завеса се налази у манастиру Хиландару до дана данашњег. Иванове посланице Хиландару, које се чувају у манастирској библиотеци, указују на то да је Иван давао обилату помоћ овом манастиру.

Године 1558, хиландарски монаси су донели поклоне Ивановој жени и сину. Међу тим поклонима је била икона Мајке Божије, обложена златом и сребром, која је некада била својина српског патријарха Спиридона (1382–1387).²² Иван је узвратио обилатом новчаном помоћу која је омогућила хиландарским монасима да откупе назад од Турака свој манастир који је био заложен за неплаћене порезе и дугове. Монаси су такође били у стању да поново дођу у посед црквених сасуда које су били заложили. Приликом посете двора Ивана Грозног, у 1558 години, хиландарски монаси су „... молили цара да пошаље писмени захтев турском султану (да одобри, ММ) да се мошти светога Милутина пренесу из Сардике (Софија, ММ) у Хиландар, у главну цркву коју је подигао Милутин.“²³

Иванова дарежљивост се није ограничивала само на манастир Хиландар. Тако је, 1558. године, даровао манастиру Милешева у Србији, где су мошти светога Саве почивале, покров за гроб светога Саве и скupoцен, уметнички изванредно урађен putir.

Иван је такође био добротвор Српске православне цркве у Србији и Патријаршије када је васпостављена у 1557. години. Уствари, има научника који сматрају да је Иванова интервенција у

корист Патријаршије била важан фактор у добијању потребне турске дозволе за обнову и власпостављање Пећке патријаршије.²⁴

„Први документ о директној вези између обновљене пећке Патријаршије и Русије, сачуван у руским архивама, је од 31. августа 1586.²⁵ Те године је Висарион, митрополит кратовски, који је вршио дужност патријарха, дошао у Москву у пратњи игумана Симеона.

Не само руски владари већ и Руска православна црква и њени јерарси су били добротвори српских цркава и манастира у шеснаестом веку и касније. Тако је, на пример, Јов, први руски патријарх, издао 16. априла 1591, дозволу хиландарским монасима да могу скupљати прилоге у Русији у току од три године (1591–1594). Он је ову дозволу дао архимандриту Георгију који му је молбу упутио у име манастира Хиландара.

Помоћ српским црквама и манастирима се није састојала само у материјалној подтори. Рукописи и штампане књиге су слате српским црквама и манастирима, али у исто време, како Стеван Димитријевић указује у то време (у шеснаестом веку, ММ) наше старе штампане књиге и рукописи су одношени у руске земље, нарочито у западне области. На другој страни, није се нико од наших (Срба, ММ) оданде вратио без рукописа и штампаних књига које су се онда појавиле. И сада можемо наћи у нашим црквама и манастирима најстарија руска издања.²⁶

Поред тога, руски писци и писари су писали или преписивали рукописе за потребе Срба, док су неки српски писци и писари чинили то исто за потребе Руса. „Васиљ Никольски из Закарпатске Русије написао је, на тражење Стефана Јакшића, једно полемичко дело противу Латина. Дело је из 1511.²⁷

Други један Рус, Гаврил Мстиславич, монах на Светој Гори, сматран је српским писцем. Исто то важи и за Макарија „Русина“ (XVI-XVII век) и украјинског писца Самуела Бакачића (XVII век).

Неки текстови којих није било на Светој Гори преписани су из рукописа. Тако, на пример, Григорије „Бедни“, са именом Василије у

великој схимни, преписао је у келији у Карији књигу Јосифа Мудрог (Флавија) „са руског подлошка“ јер је узалуд тражио по целој Светој Гори и у српским земљама копију на старосрпском језику.²⁸

Односи између Руса и Срба у ово доба, иако првенствено верски, црквени и добротворни по природи, имали су ипак и неке идеолошке и политичке аспекте. Тако су, на пример, молиоци у својим личним додирима са руским владарима њих уверавали да су Срби спремни да се боре на страни Руса противу Турака. У великом броју писмених молби послатих Ивану Грозном од стране српског свештенства они су изражавали своју жељу да он, Сунце православља, постане владар престонице Константина Великог и да спасе целокупни 'Нови Израиль'²⁹

Руски владари који су наследили Ивана Грозног, као и многи чланови рускога племства, били су такође добротвори српских цркава и манастира, а особито манастира Хиландара. Међу њима су били цар Фјодор, Борис Годунов, Василије Шујски и многи други. Дародавне повеље које су Хиландару издали цар Фјодор и Борис Годунов сачуване су у манастирској архиви до дана данашњег. Можемо још напоменети да су сви руски владари, све до цара Николе II били велико-душни добротвори српских цркава и манастира.

Седамнаести век

Односи између Русије и пећке Патријаршије, који су почели у шеснаестом веку, настављени су и постали чешћи у седамнаестом веку.

„Нарочито је важно (патријарха, ММ) Пајсија (+1647, ММ) наслеђање на Русију. Повремени додирни између појединих Срба и Русије су постојали и пре њега, али у његово доба односи између српске и руске цркве су били ојачани и учествани. Не само монаси већ и неки јерарси су одлазили тамо у посету, молили за прилоге за своје манастире или домове и оданде су доносили литургијске и друге књиге и скупоцене црквене утвари и одједе. Руски цареви су изда-

вали 'дародавне повеље' много-бројним манастирима, дајући им овлаштење да шаљу своје монахе у Русију и да у одређеним интервалима скупљају дарове.³⁰

У ово време многи српски митрополити и епископи отишли су у Русију. Неки од њих су тамо остали по неколико година а неки су остали заувек. Тамо су имали прилике да говоре о поробљеним Србима и да траже моралну и материјалну помоћ за цркве и манастире. Неки од њих су се истакли својим примерним животом и родољубљем. Михајло, митрополит кратовски (1651–1660), који се иселио у Русију, био је један од њих.

Може се напоменути да су неки од српских јерарха који су се иселили у Русију узимали активно учешће у администрирању Руске православне цркве. Нарочито је занимљив случај патријарха Гаврила (1648–1655). Због својих отворених дипломатских и политичких активности и веза са влашким војводама Матејом и Богданом Хмельницким у 1654, а особито због тога што је послао важна политичка обавештења цару Алексеју Михајловичу, Гаврило је био стављен на црну листу од стране Турака и његов живот је био у опасности. Одлучио је да потражи склониште у Русији. „Тамо је са собом однео и два рукописа, 'Живот и дела српских царева и патријарха' и 'Побијање латинске јереси' Михајла Кавасиле³¹ у нади да ће ови текстови бити штампани а књиге бити стављене њему на расположење. Осим ова два рукописа он је донео и више рукописа да их поклони патријарху Никону. Међу овима је био и један свитак са текстом „Животи свих светих српских архиепископа“ и „Књига Кирила учитеља славенског“. Он је такође донео и три штампана служебника.³²

У време када је Гаврило стигао у Москву ...куга је пустошила Москву, цар је био на фронту у рату противу Польске, а патријарху Никону је било поверио старање за здравље и безбедност царске породице која је напустила заражену Москву. Велики број свештеника су умрли од куге и неколико особа из (царског, ММ) двора су писали патријарху Никону

и од њега тражили да опуномоћи Гаврила да рукополаже нове свештенике.³³

Са дозволом цара патријарх Никон је то учинио. Из Вјазме он је послao „... по милости Светога Духа своме брату и сараднику Гаврилу, архиепископу пећском и патријарху Србије, тражену дозволу и упутства која се односе на канонска правила важећа за услове које морају испунити кандидати за рукоположење“.³⁴

Када се вратио са фронта, цар је 12. фебруара 1655, позвао Гаврила и његову пратњу и задржао их као госте на ручку. Он је лично захвалио Гаврилу и дао богате поклоне њему и његовој пратњи. Други пут је Гаврило био на пријему код цара 5. фебруара 1656.

„На Сабору руске цркве, који је те године расправљао исправљање богослужбених књига, питање које ће се касније показати фаталним, Гаврило је такође учествовао и дао одговоре по питању прављења крсног знака са три прста, и говорио противу прављења крсног знака са два прста. Ставио је свој потпис (на документ који је садржао, ММ) одлуке Сабора одмах после Макарија, антиохијског патријарха, који је такође учествовао на тесам сабору.“³⁵

Није сасвим јасно шта је навело Гаврила да одлучи да напусти Русију и врати се у Србију. Тамо су га Турци ухапсили и затим га обесили 1659. године.

У седамнаестом веку зависност Срба од Руса по питању снабдевања неопходним литургијским и другим књигама била је веома акутна. „Последња књига штампана у српским штампаријама појавила се 1638. Од тада, у току целог седамнаестог века, Срби су зависили искључиво од руских књига које су у Србију доспевале као поклони или бивале купљене.“³⁶ Познато је да су књиге потребне Србима биле штампане у Москви, Кијеву и другим местима. Доказ да су ове књиге биле „...намењене читалачкој публици изван Русије се налази у предговорима тих књига у којима се обраћа српским и бугарским читаоцима. Важно је напоменути да су ове књиге биле штампане у Русији за потребе оних

Срба који су били под турском окупацијом или у Аустријској царевини у XVII и XVIII веку.“³⁷

Ово је такође доба када су поједини руски и украјински писци писали или преводили књиге за потребе Срба. У манастиру Хиландару, Самуило Бакачић, који је већ раније поменут, превео је на српски језик „...Истинити Месија“, дело познатог украјинског проповедника Ј. Гальјатовског, са којим је био у личној вези³⁸. Бакачић је превео ово дело Гальјатовског пре него што се исто појавило у штампи (Кијев, 1699), што значи да га је имао у рукопису.

Потребно је напоменути да су чак и у овом периоду када су српски књижевни фондови били испражњени а књижевно стваралаштво скоро да није ни постојало, Срби радо давали Руској православној цркви рукописе који су јој били потребни у време када је предузела исправљање литургијских текстова и литургијских књига. Арсеније Суханов, кога је 1654 године патријарх Никон послao на Свету Гору да тражи и донесе у Русију грчке и славенске рукописе са неисквареним литургијским текстовима био је топло дочекан од монаха манастира Хиландара. Тамо је он лично одабрао велики број рукописа и одобрено му је било да их донесе у Русију. Број рукописа које је одабрао био је толико велики да није био у стању да их све сам понесе у Русију. Оставио је неке да их касније донесу хиландарски монаси који дођу у Русију, што су они и учинили исте године.

Осамнаести век

У овом веку Хиландар је преживљавао своје најтеже дане. Велики порези наметнути од Турака били су сами по себи довољни да финансијски иссрпе манастир. Уз то, у осамнаестом веку додогила су се и два огромна пожара. Нарочито је страшан био онај који се десио 1722. године и нанео огромну штету манастиру. Хиландар у то време није могао бити онако важна културна раскрасница каква је био раније, јер се морао борити за голи опстанак. Ипак, хиландарски монаси који су слати у Србију, Бугарску, Црну

Гору, и међу Србе у Аустро-Угарској нису само скрпљали прилоге, већ се може претпоставити да су и мисионари. У додиру са народом, они су свакако крепили наду у ослобођење и доприносили очувању православља.

Многи писарски записи указују на материјалну беду манастира. То се, такође, јасно види из рукописа број 525 из осамнаестог века. То је „Тефтер“ у коме су по датумима исписана слања хиландарских монаха да траже помоћ у Србији, Бугарској, Црној Гори, Аустро-Угарској, Солуну, Цариграду, Украјини и Русији. Уписивање почиње 1701. године. Такође су уписане посете поклоника, њихови дарови, повратак испраћених хиландарских монаха и листа дарова које су донели. Навешћемо само неколико записа који се односе на одлазак Хиландараца у Русију и њихов повратак и доношење дарова. Записе дајемо у српском преводу:

„1708, месеца фебруара. Испратисмо Тимотеја јеромонаха на пут у Запорожје и дадосмо му једну кутију сребрну с моштима и крст.

Тогоже месеца јунија 1 испратисмо Јова јеромонаха и Елисеја јеромонаха у Москву и дадосмо једну кутију с моштима и крст.

1747, априла 15. Испратисмо и другог Пахомија на пут са Русином поп Инокентијем. Отидоше у Русију. И дадосмо им једну честицу моштију и крст сребрни и позлаћени и епитрахиль.

1753, јуна 20. Дође с пута из Москве јеромонах Елисеј и донесе готових новаца 1.500 и разне црквене ствари: свилено велико јеванђеље сребро-позлаћено, два путира украшена; фелона 4 златоткана и попростих 7; епитрахиља 13; орара 3; покровца (воздуха) прекрасних 10; наруквица 12; 7 прекрасних стихара; убруса 4; иконе 2 сребро-позлаћене; антиминса 13; књигу за целу црквену годину. Новца и ствари 4.500 гроша.

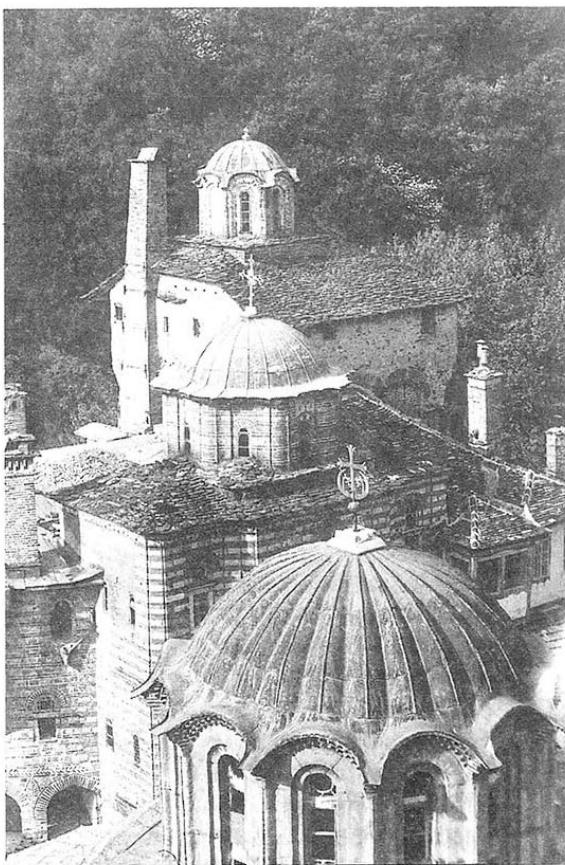
Лета Господњег 1761, месеца јуна 24. Пречасни господин отац архимандрит кир Елисеј дође из царевине великоруске и донесе са пута готових новаца 2.500 гроша а у разним дивним стварима 2.520 гроша.“

Има још доста уписаных одлазака у Русију и долазака оданде са даровима. Заинтересовани могу детаљније проучити хиландарски рукопис број 525. Тај рукопис је изванредно заједнички и важан и за лингвисте. У њему се, много година пре увођења слова „ј“ од Вука Стевановића Караџића, то слово среће врло често.

Средиште руско-српских односа се пренело из Хиландара међу Србе настањене у Мађарској, која је била део Аустро-Угарске царевине. Известан број Срба се настанио у Мађарској већ после Косовског боја, још већи број после пада Смедерева 1439, а највећи број за време Велике српске сеобе 1690 предвођене Арсенијем Чарнојевићем. И поробљени Срби у Србији и расељени Срби у Мађарској су у Русији видели свог заштитника и спасиоца.

Руски културни утицај на Србе у османаестом веку је био тако снажан да су његови трагови остали неизбрисиви. Док су у претходним вековима руско-српски односи успостављани и одржавани првенствено кроз Цркву и имали су углавном верски и добротворни карактер, у османаестом веку они су се проширили и у друге домене, нарочито у домен образовања које је постало најснажнији спроводник руског утицаја. Невоље које су Срби трпели под турском окупацијом у Србији и верска нетрпљивост којој су Срби у Аустро-Угарској били изложени, окретали су Србе још више ка Русији, њиховом традиционалном пријатељу. Русија им је била једина нада у борби за очување националних, верских и културних вредности и идентитета. Они су такође полагали велике наде да ће им Руси, њихова православна браћа, који су и сами били Славени, помоћи у њиховој борби против турске окупације. Сви ови чиниоци су их чинили веома подложним руском како културном тако и политичком утицају.

У овом добу Просвећености, Срби су такође схватили да је образовање важно не само за свештенике, већ и за обичне људе. На другој страни, они нису

Хиландарски видик

имали поверења у западњачке васпитне установе, нити у њихове књиге, јер су представљали изворе утицаја који је био опречан њиховим националним и верским идеалима. Иако су поједини Срби добили више образовање у западњачким школама, просвета у православној Русији им је била много пожељнија. Појединци су били или слати од стране јерархије или су самостално одлазили у Русију да стекну образовање. Један од првих Срба за кога се зна да је отишао у Русију на студије је био Јосиф, јеромонах манастира Хиландара који је у Москву отишао 1670. године.³⁹ Сачувани документи, мада по свој прилици непотпуни, показују да су дводесет и осам Срба студената посећивали Кијевску теолошку школу у периоду 1721–1762.⁴⁰ Постоје такође документи који указују на то да је патријарх Арсеније IV, док је још боравио у Пећи, у 1736. години, молио Русе да приме дводесет и четири српских студената да стекну образовање у Русији.⁴¹ Један неизвестан број Срба, међу којима је било монаха, свештеника и мирјана, школовали су се у школама у Москви, Петербургу,

Кијеву и Харкову. Појединци који су стекли образовање у Русији, а особито они који су студирали при Кијевској теолошкој школи, уживали су највеће поштовање међу Србима.

Слање појединаца да стекну образовање у Русији није могло задовољити потребе за образовањем међу Србима. Њима су биле потребне сопствене школе на територијама где су живели. Међутим, ово није било могуће без руске помоћи. Србима су биле потребна новчана средства и квалификовани учитељи, као и најосновнији уџбеници. Већ 1718, Мојсеј Петровић, београдски митрополит, обратио се, преко Аврама Веселовског, руског посланика у Бечу, Петру Великом са молбом да пошаље квалификоване учитеље из Русије да би отворио једну школу.⁴² Мало раније пре тога, 1716. године, један руски учитељ, Василије „Московљанин“, већ је обављао учитељске дужности у Сремским Карловцима.⁴³

Митрополит Мојсеј Петровић је био упоран у својим напорима да отвори школу. Октобра 20, 1721, он је послао друго писмо Петру Великом „...тражећи његову помоћ да би сазидао школско здање и да пошаље два учитеља, једног за славенски а другог за латински језик, као и неке богослужбене књиге.“⁴⁴ Овога пута његова молба цару је постигла неке резултате. Маја 11, 1722, Петар Велики је објавио своју одлуку да помогне Српској цркви да стекне своје школе и захтевао је од руског Синода да учини све у својој моћи да оствари ову одлуку.

„После дуге припреме, помоћ је послата Србији, а састојала се од црквених одежди, црквених књига и богослужбених књига и уџбеника за изучавање језика (‘Славенска граматика’ 1721, Мелетија Смотрицког, буквар за омладину, Санкт-Петербург, 1721, Феофана Прокоповича; и Славенско-грчки-латински лексикон, Москва 1704, Ф. П. Поликарпова), а крајем маја 1726, Максим Терентијевич Суворов, преводилац при руском Синоду, стигао је са својом породицом из Санкт Петербурга у Сремске Карловце и постао први

учитељ међу Србима када је отворио своју 'Славенску школу' у јесен те године.⁴⁴⁵

Руски Синод га је снабдео са годишњом платом у износу од 300 рубаља. Према С. Димитријевићу, Суворов је собом донео 70 славенских граматика, 10 лексикона и 400 буквара.⁴⁶ Било је сто двадесет и шест ученика уписаных у његовој школи. Остао је једанаест година међу Србима и предавао студентима у Сремским Карловцима, Београду, Будиму, Новом Саду, Сегедину и неким другим местима.

Бригу митрополита Мојсеја за образовање Срба делио је и митрополит Викентије Јовановић (+1737).

„На његово тражење једна нова група руских учитеља је стигла у Сремске Карловце године 1733, овог пута дипломирани студенти добро познате Кијевске теолошке академије. Емануел Козачински, Петар Подунавски, Трофим Клијмовски, Иван Минацки и Синесије Залуцки су предавали у Сремским Карловцима; Тимотеј Левадовски у Вуковару; Иван Ластавицки у Пожаревцу; Петар Михаиловски у Београду; а 'неки Украјинац' је обучавао децу у Мајданпеку. Наставни систем у овим школама је био организован по узору на систем у руским школама, а учитељи из Кијева су такође донели књиге и уџбенике из којих су обучавали студенте, као што је то чинио Суворов.“⁴⁷

Руски и украјински учитељи, као и уџбеници који су се употребљавали у српским школама у осамнаестом веку, знатно су допринели ширењу руског утицаја међу Србима.

„У 'Славенским школама' Максима Суворова (1726–1730) као и 'Славенско-латинској школи' Емануела Козачинског (1733–1737), која се такође налазила у Сремским Карловцима, студенти, од којих су неки били одрасли ђакони, архиђакони, калуђери и свештеници, учили су и усвојили руски славенски језик (или славенски, како се називао у то доба), то јест руски литургијски језик тога доба или руску рецензију старославенског језика.

На тај начин Срби су практично почели да намерно

напуштају некадањи српски литургијски и књижевни језик, који је био скоро шест векова стар, то јест српкославенски (српска рецензија старославенског језика) – један процес који је био у својој последњој фази у првој половини осамнаестог века.⁴⁸

Руска рецензија црквено-славенског језика, која је у то време усвојена као литургијски језик Српске цркве, у употреби је и данас (сем где је у најновије време тај језик замењен српским или, међу Србима у Дијаспори, језиком земље у којој живе). Међутим, његова употреба међу Србима је у осамнаестом веку била много проширења и није се ограничавала само на литургијски језик.

„У току друге половине осамнаестог века, Срби су употребљавали руско-славенски језик при преписивању и штампању разних текстова и књига, првенствено литургијских и оних са верском садржином. Црквена и школска администрација је вођена на том језику. Тај језик је коришћен за писање разних званичних беседа и ода, разних прокламација које је црква издавала, као и црквених правила. Разни уступци које је Србима давала грађанска власт у документима писаним на немачком језику превођени су на тај језик. Срби су такође издавали на рускославенском језику преводе разних дела, као на пример француских и немачких.“⁴⁹

Руски уџбеници, извор руског утицаја на Србе, употребљавани су не само у школама које су администрирали и у којима су предавали руски учитељи. У најстаријој познатој школи за образовање српског свештенства, коју је основао митрополит Павле Ненадовић (1699–1768) у Сремским Карловцима, 1. октобра (12. октобра по Новом календару) 1749, употребљавани су такође руски уџбеници. Ова школа, позната као „Покрово-Богородична“, функционисала је у периоду 1749–1768. Поново је прорадила 1/12. фебруара 1794, и од онда још увек постоји и ради. На почетку њеног функционисања највећи број уџбеника који су се у њој користили били су руски, а њихови аутори су били Феофан Прокопо-

вич, Хиаџинт Карпински, Петар Могила, Платон Смотрички, Стефан Јаворски, Јаков Арсенијев и Стефан Вујановски.⁵⁰

Руски црквени тип ћирилске азбуке био је потпуно усвојен међу Србима овог доба. Штавише, они су усвојили и грађански тип ћирилске азбуке која се појавила у уџбеницима и публикацијама штампаним после реформе Петра Великог, 1710. године. Неки образовани Срби су усвојили руски књижевни језик када су писали своја књижевна а особито историјска дела. Ово је очевидно у историјским делима Павла Јулинца, Захарије Орфелина и Јована Рајића.

Први српски часописи су такође рађени по угледу на руске.

„Орфелин, уредник првих српских часописа, читao је и користио Сумарокова, П. Милера, Рајхела и Поповског и часописе 'Праздное время в пользу употребльеное', 'Невиное упражнение', 'Свободные часы' и 'Жежемесечные сочинения'.⁵¹

Српски писци, као и читаоци уопште, помно су читали и много су се дивили руским ауторима религиозних и световних књижевних дела. Међу руским ауторима који су били особито популарни међу Србима у осамнаестом веку, били су Котински, Прокопович, Ломоносов, Сумароков, Новиков, Херасков, Державин и Карамзин. У време када су Срби у Аустро-Угарској морали да се боре противу националне, верске и културне асимилације коју је покушавала да оствари влада, дела руских и украјинских аутора, како верска тако и световна, нису представљала никакву опасност за српски национални и верски идентитет. Напротив, та дела су појачавала одлучност Срба у очувању свога националног, културног и верског идентитета.

„Полемичка литература Украјине која је била веома погодна за одупирање римокатолицизму у српској заједници, постала је модел и била усвојена и коришћена у полемичким делима барокних писаца, као што су Орфелин, Рајић и други. Јеротеј Рачанин је сачинио свој 'Буквар' на основу неког руског модела. Козачински је деловао у српској заједници као

двојни, српски и руски писац... Рајић је превео (дела, ММ) Стефана Јаворског и највеће митрополитске библиотеке у Београду и Сремским Карловцима биле су у то време снабдевене делима руских и украјинских барокних писаца XVII и XVIII века".⁵²

Русија, њени владари и њена историја постали су у ово доба предмет српске књижевности, како поезије тако и прозе. Српски историчари Ђорђе Бранковић, Захарија Орфелин и Јован Рајић дали су Русији видно место у својим историјским делима. Симеон Пишчевић је изнео у својој „Аутобиографији“ многе појединости о приликама у Русији у доба када су се он и хиљаде других Срба тамо населили. Даница Петровић указује на то да „... као што се наш XVIII век – по речима Николе Радојчића – не може схватити без узимања у обзир Русије и Кијевске академије, тако се и музика тога доба не може разумети без руских школа, књига и кијевског напева.“⁵³

Овај утицај се проширио чак и на манастир Хиландар. Ово је очевидно из чињенице да је у манастирској библиотеци Хиландара текст највећег броја рукописа са неумском нотацијом писан руско-славенским језиком.

Чак је и руски облик богослужења усвојен у српским црквама у Аустро-Угарској. Осим тога, Срби су у том периоду усвојили реформу Петра Великог, која је укључивала грађански тип ћирилске азбуке и употребу арапских цифара уместо традиционалног система у коме су се слова ћирилске азбуке употребљавала у значењу бројева. Усвојили су и систем бројања година од рођења Христа уместо „од стварања света“, и 1. јануар као почетак године у световном календару, док су и Српска и Руска црква наставиле да следе јулијански а не грегоријански календар и оставиле 1. септембар по старом календару као почетак црквене године. Треба такође напоменути да су Срби помињали у молитвама и јектијама руске владаре. Та пракса је почела са Петром Великим.

Властима у Аустро-Угарској је био познат снажни утицај на Србе произведен помоћу образовања, књига и уџбеника. Покушавано је

да се онемогући снабдевање Срба у Аустро-Угарској руским публикацијама, али без успеха. Настојало се такође да се спречи употреба ћирилске азбуке и руско-славенског („славјано-србског“) језика. Царица Марија-Терезија је издала указ којим се забрањује употреба руских уџбеника у српским школама на територији њене царевине.

„Укинула је празновање извесног броја руских и српских светитеља, заузимала се за световно образовање на штету верског, захтевала да се верско образовање студената врши само на државној територији и, у ту сврху, захтевала у свакој епархији отварање богословских школа које би издржавали јерархија и народ“.⁵⁴

Сви њени напори били су узалудни.

„Не прекидајући своје односе са Русима они су (Срби, ММ) кријумчарили руске књиге, бранили руско-славенски језик, ћирилску азбуку и Стари календар, писали и говорили о Русији, путовали тамо са дозволом (аустро-угарских власти, ММ) или без ње.“⁵⁵

отишли у Русију и узимали активно учешће у разним гранама њене администрације. Неки од њих су се школовали на Западу и њихово искуство и знање су били веома корисни Русији. Други су били искусни и храбри војни официри, чији су знање и лична храброст били корисни и цењени. Само неколико најистакнутијих међу њима ће овде бити поменути.

Међу онима за које се зна да су међу првима отишли у Русију и тамо служили у разним звањима је и Иван Павловић, који је у Русију отишао 1707.

Петар Смелић, који је у Русију дошао из Сент Андреје 1713. и прикључио се братству манастира светог Симеона, године 1725, премештен је у Лавру св. Александра у Сент-Петербург. Са дозволом Катарине И завео је учење грчког и латинског језика у Теолошкој школи св. Александра. Године 1736. био је хиротонисан за архиепископа бјалгородског. Најзад, Смелић је увео значајне васпитне реформе на Универзитету у Харкову и довео искусне наставнике да те реформе остваре.

Главна црква манастира Хиландара посвећена Ваведењу Пресвете Богородице

Чак и у ово доба када је руски утицај на Србе био на врхунцу, може се говорити о узајамном процесу у коме су Срби давали културне и политичке доприносе Русији. Тако су, примера ради, доприносима руских и украјинских учитеља културном и васпитном напретку Срба, у извесном смислу, одговарали доприноси српских интелектуалаца који су

Треба поменути и Рафајла Рајковића који је дошао у Русију фебруара 1754. и тамо био запослен као преводилац у Министарству спољних послова.

Сава Лукић Владисављевић-Рагузински (око 1664–1738) био је у дипломатској служби Петра Великог и њему је било поверио неколико важних мисија. Он је такође аутор неколико путописа

који представљају важне изворе обавештења о приликама у то доба. На захтев Петра Великог Сава је превео на руски језик Орбанијево дело „Il Regno degli Slavi“ (Царство Славена), штампано 1601, у Пизару. Савин превод је био штампан 1722. године. Даље „... на пијаци где су се продавали робови у Константинопољу он је купио и поклонио Петру Великом као свој дар једног малог црног дечака који је касније постао добро познат као Абрахам Петрович Ганибал. Он је по мајчиној линији био прадед песника Александра Пушкина. Однос између Ганибала и Владисављевића је остао срдачан тако да је Ганибал, у својству команданта војне безбедности, пратио Владисављевића на његовом дипломатском путу у Кину.“⁵⁶

Владисављевић је можда одиграо индиректно још једну улогу у животу највећег руског песника Пушкина. Наиме, Игњат Градић, песник из Дубровника, написао је епску песму о Полтавској битки (1701) пошто је Петар Велики поразио Швеђане. Песник је једну копију те песме послao Сави Владисављевићу, који је и сам био учесник у Полтавској битки. Могуће је да је Пушкин могао видети копију те песме у заоставштини Саве Владисављевића када је овај умро, јер се Пушкин распитивао о Владисављевићу и желео да сазна више о њему.

Међу Србима који су доприенили руском систему образовања треба поменути и Мојсеја Петровића (1734–1765), познатог професора реторике и филозофије на Московскому универзитету. Још важнији је Теодор Јанковић-Миријевски (1740–1814) који је, на позив руског царског двора и са дозволом аустро-угарских власти „... отишао у Русију где је радио на реформи руског система образовања, остварујући идеје просвреноности у новом систему образовања.“⁵⁷

Треба поменути да, када је основан Универзитет у Харкову, више образованих Срба, стручњака у области природних и егзактних наука, постали су професори тога Универзитета. Међу њима су били Атанасије Стојковић, лични познаник Пушкина, Глигорије Трлајић, Т.

Филиповић, а касније Сава Петровић, Ђорђе Коритари и А. Дубравић.⁵⁸

Било је такође писаца који су, иако нису ишли у Русију и деловали тамо, написали дела која су имала известан утицај на руску књижевност. Такво једно дело је „Живот Петра Великог“ Захарије Орфелина (1726–1785). То дело је имало велики утицај на историјски жанр књижевности у Русији. Године 1774, то дело је преведено на руски језик. Познато је да се један примерак те књиге, штампане у Венецији, налазио у Пушкиновој библиотеци и да је он унео извесне реченице из те књиге у своју „Историју Петра Великог“.

Српски интелектуалци, културни радници, аутори и свештена лица нису били једини који су се иселили у Русију. Било је обичних људи, а такође и неких војних официра који су тамо отишли са својим целокупним четама. Сеоба војних лица у Русију почела је још крајем шеснаестог века, после коначног пада српске државе. Тако „Српски козаци“ се помињу на почетку XVII века у Волинији у служби Ивана Острошког. Српски плаћеници су често носили козачке униформе и учествовали у њиховим биткама. Били су са Иваном Виговским и Георгијем Хмельницким и уопште, били су лична гарда украјинских хетмана.⁵⁹

Године 1704, Срби су послали Пантелејмона-Пана Божића као свог изасланика и представника код Петра Великог да са њим преговара о масовном усељавању Срба у Русију. Ускоро затим, године 1708, Христофор Трифуновић је био послат са тим истим задатком. Године 1715, Петар Велики је издао једну прокламацију у којој позива Србе да се усељавају у Русију. Затим 1720. и 1723, издате су сличне прокламације, овог пута позивајући само војна лица из граничарских јединица да дођу у Русију.

У неким случајевима образоване су специјалне јединице које су се састојале од српских војних лица. Тако је, на пример, за време Петра Великог постојао српски хусарски пук. Прилив српских официра и мушкараца способних за војну службу навео је царицу Ану да образује један специјални

хусарски пук. Она је такође основала једно војно насеље у Украјини које је било насељено Србима.

Октобра 1751, други талас српских досељеника је доспео у Кијев. Друго српско насеље, познато као „Нова Србија“ било је засновано. Н. И. Хитрова указује „... у току од три године, од 1751 до 1753, значајне промене су настале на територији Јужне Русије. Читаве области су настале тамо – Нова Србија и Славенска Србија. Ове две – Нова Србија и Славенска Србија – које су претходиле Новој Русији, постале су расадници активности и истакле су се на бојним пољима.“⁶⁰

Неки од српских официра који су се иселили у Русију достигли су важне положаје и чак постали љубимци на руском царском двору. Међу њима можемо споменути Симеона Пишчевића, Змајевића, Текелију, Војиновића и, особито, Симеона Гавriloviћа Зорића.

Деветнаести век

То је век када су се јужни Славени као и Грци борили за ослобођење од турског ропства. Пажњу Русије је привукао Први српски устанак 1804. године који је предводио Карађорђе Петровић. И устанак и његов вођа су били веома популарни у Русији. Иако су симпатије Руса биле на страни Срба, они нису из многих разлога могли да се придруже њима у војним операцијама противу Турака. Ипак, било је руских добровољаца који су се придружили Србима и са њима се борили противу Турака. Ова чињеница је одражена у Толстојевом роману „Ана Карењина“ где јунак тог романа Вронски напушта Русију после смрти Анине и придружује се српским устаницима. И Пушкин је био веома заинтересован за српски устанак и његовог вођу Карађорђа. Године 1813, када је устанак поражен, Карађорђе је побегао у Русију и тамо се склонио.

Познато је да су хиландарски монаси 1821. године подржавали грчки устанак противу Турака, не обазирујући се на последице. Материјалне невоље Хиландара су и даље трајале и чак су постале још

неносније. Велико олакшање је најзад дошло 1896. године када је краљ Александар Обреновић даровао Хиландару велику новчану помоћ којом се избавио од дугова.

У овом веку руска књижевност и књижевна критика су имали великог утицаја на српску књижевност и књижевну критику. Били су познати, цењени и превођени не само најзначајнији руски писци као што су Пушкин, Гоголь, Љермонтов, Тургењев, Салтиков-Шчедрин, Островски, Достојевски, Толстој и други, већ и мање значајни писци. Ово се јасно види из „Руско-српске библиографије: 1800–1925“ Александра Погодина, штампане у два тома у Београду, први том 1932, а други 1936. Први том садржи 3343 а други 5729 наслова књига, студија, чланака и песама преведених са руског на српски језик.⁶¹

Док су руска и српска књижевност и књижевна критика појачавале међусобне братске односе између Руса и Срба, језичка реформа Вука Стефановића Караџића (1814. и 1818) могла је неповољно утицати на те односе. Његовим настојањем уведена је нова ортографија и ревидирана ћирилска азбука у српски језик, а та азбука се разликовала и од руске и од славјано-српске, односно руско-славенске. Осим тога, српски говорни језик је постао књижевни језик Срба и Хрвата и заменио дотадашњи руско-славенски, односно славјано-српски. Тај језик се знатно разликовао од руског и руско-славенског (славјано-српског). Вуковој реформи су се жестоко противили неки српски писци и свештенство али је иста коначно прихваћена. Треба напоменути да иако Вукова реформа није била популарна у Русији, сам он је био тамо топло примљен, дата му је новчана помоћ и био је почаствован чланством у руској Академији наука и уметности.

Што се тиче Свете Горе и Хиландара, у овом веку започиње интерес научника за њих, који доводи до свестраног и систематског проучавања како Свете Горе тако и Хиландара. Међу прве књиге о Светој Гори убраја се књига Р. Курзона (Richard Curzon), објављена на енглеском 1854, у

којој он износи запажања о Светој Гори и Хиландару, на основу своје посете обављене 1837. године. Велики број руских и српских научника објављује своје књиге о Светој Гори и манастиру Хиландару један за другим. Међу најважније истраживаче у овом веку спадају В. М. Григорович, Порфирије Успенски, Димитрије Аврамовић, К. П. Дмитров-Петкович, Сава Хиландарац, С. Вуловић, Л. Мирковић, К. Михајловски, В. К. Барски, архијандрит Леонид и Никифор Дучић. Од западњачких истраживача у овом веку могу се поменути R.Curzon, J. Mueller, i Ph. Meyer.

Историја Хиландара, његова библиотека, ризница, иконе и фреске, и архитектура се проучавају и обавештења о томе се објављују у чланцима, студијама и књигама. Хиландар, који је предмет изучавања, истовремено је и културна раскрсница и извор знања о славенској историји и писмености.

Двадесети век

Овај век је донео драматичне и трагичне промене и у историји Русије и у историји Србије. Србија је најзад извојевала ослобођење од Турске у 1912. години. На жалост, није дugo уживала слободу, јер већ у 1914, отпочео је Први светски рат и привремена аустро-угарска окупација Србије. Рат се завршио 1918. победом Србије и њених савезника. Заједно са Словенцима и Хрватима Срби су образовали најпре Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, а 1921., Краљевину Југославију. Та Југославија је постојала до 1945. године.

И Русија је учествовала у Првом светском рату. Большевичка револуција је донела и крај рата за Русију и крај руске монархије. Царска породица је на најсвирепији начин побијена. Хиљаде Руса оданих монархији напустили су Русију и населили се по разним земљама. Велики број њих су дошли у Југославију где су их краљ Александар Карађорђевић (+1934), Српска црква и српски народ братски дочекали и пружили им уточиште. Објављене су многе књиге и чланци писани од руских емиграната који су нашли уточиште у Југославији,

односно Србији после Револуције. Сви они са захвалношћу пишу о пријатељству и помоћи указаној им од Срба.

Руским јерарсима који су у Србију дошли после Револуције указана је свака могућа помоћ. Они су у Сремским Карловцима образовали Синод Руске заграничне цркве и, уз помоћ Српске православне цркве, организовали су верски живот Руса у Југославији и другим земљама у којима су се настанили руске избеглице.

Руски православни свештеници са вишим богословским образовањем добили су положаје наставника у српским богословијама и другим вишим научним институцијама. Известан број руских монаха придружили су се братствима разних српских манастира, а многи руски свештеници су постављени за парохе српских парохија. Руски стручњаци су добили запослења и чинове који су одговарали њиховом образовању и стручју и при том није постојала никаква дискриминација. Млади Руси који су желели да се образују у српским богословијама добили су стипендије и по завршетку школовања рукополагани су и постављани као пароси српских парохија и добијали су иста права и припадлежности као и српски свештеници. Није се вршио никакав притисак на руске избеглице да се асимилирају. Имали су своје клубове, цркве, јерархију, удружења и штампу.

Осим моралне потпоре и пријатељског третмана, Руси су у Србији добијали и материјалну помоћ. Ова помоћ се није ограничавала само на Русе који су се настанили у Југославији, већ је слата и онима који су се настанили у другим земљама. Манастир светог Пантелејмона и руски скитови на Светој Гори били су у тешкој невољи и беди јер нису имали везе са Русијом. Обратили су се Српској патријаршији за помоћ. Патријархат им је издао дозволу да могу повремено долазити у Србију и скупљати помоћ и дарове по целој Србији.

Прилив руских емиграната, од којих су многи били интелектуалци и стручњаци, био је благотворан за Србију. Неки еминентни руски научници су допринели напретку

науке у Србији. Образованост и искуство руских свештеника добро су дошли Српској православној цркви. Дивно руско црквено појање руских црквених хорова у Србији имало је снажан утицај на црквено појање у српским црквама. Иако је првобитно увођење хорског појања почело у српским црквама у другој половини деветнаестог века, под утицајем руске црквене музике, оно је између два светска рата у Србији постало општа пракса. Ова пракса је уведена и међу Србима расељеним у САД, Канади и свим другим земљама. Велики број композиција које се певају у српским црквама су композиције руских композитора. Нарочито су популарни Бортјански, Кедров и Римски-Корсаков.

Руско-српски односи за време и после Другог светског рата нису предмет овог написа. Довољно је рећи да ниједан догађај и никакве прилике нису измениле традиционални, вековима стар и делима доказан пријатељски однос између Руске православне цркве и народа и Српске православне цркве и народа.

Што се тиче Хиландара, научна истраживања која су почела у деветнаестом веку, у овом веку су постала много интензивнија, обимнија, и успешнија. Српски, руски, грчки, немачки и француски научници проучили су детаљно историју Хиландара, архитектуру, црквено-уметничке предмете, рукописе и штампане књиге, повеље и архиву уопште. Дуга је листа научника који су проучавали Хиландар и не можемо је овде у потпуности навести. Поменућемо само најзначајније међу њима. О Светој Гори уопште и о Хиландару посебно, писали су у десетом веку Д. Анастасијевић, Г. Острогорски, А. Соловјев, В. Мошин, А. Дероко, Н. П. Кондаков, В. Ђоровић, В. Р. Петковић, С. Радојчић, Р. Грујић, С. Станојевић, Ф. Границ, К. В. Хвостова, Иван Ђујчев, Р. Новаковић, Ф. Баришић, Миодраг Пурковић, Ђ. Сп. Радојчић, Божидар Ковачевић, Ђ. Трифуновић, Мирјана Живојиновић, а међу најистакнутије и најзаслужније спадају Дејан Медаковић, Војислав Ђурић и Димитрије Богдановић. Што се тиче рукописа

са неумском нотацијом, у њиховом проучавању и описивању су се истакли Димитрије Стефановић, Милош Велимировић, Андрија Јаковљевић, и Даница Петровић.

Од неславенских научника који су у овом веку проучавали и писали о Светој Гори и о Хиландару, поменућемо L. Petit, K. Lake, F. W. Haslucki, A. de Mandiete, I. Mamalakis, H. Brokhaus, F. Doelger, S. P. Lambros, M. Laskaris, P. Hristu, T. Tenekecis, G. Millet, A. Orlando, F. Fichtner, S. Pelenakidis, M. Sotiriou, L. Huber, L. Krumbacher, M. Mihaelidis, Tachiaos, R. Pope и многи други.

Треба напоменути да су микрофилмови хиландарских рукописа омогућили и женама научницима да проучавају рукописно благо Хиландара, које им иначе није доступно, јер женама није дозвољен приступ на Свету Гору. Микрофилмовање је започела екипа Српске академије наука и уметности у којој је водећу улогу имао покојни Димитрије Богдановић.

У погледу микрофилмовања, Архивски центар за проучавање славенског средњевековља (првобитно познат као Хиландарски пројекат) при државном универзитету Охада у Колумбусу, обавио је снимање свих славенских и стотинак грчких рукописа, српских, руских, влашких и молдавских повеља у хиландарској библиотеци. Исти посао учинио је и у неколико других светогорских манастира и тридесетак библиотека у разним земљама света. Сви ти микрофилмови су на расположењу научницима и заинтересованима и могу их разгледати и проучавати у Хиландарској научној библиотеци (првобитни назив Хиландарска соба) у главној библиотеци Државног универзитета Охада. Многим научницима из разних земаља Архивски центар за проучавање славенског средњевековља је омогућио, доделивши им стипендије, да у Хиландарској научној библиотеци проучавају микрофилмове хиландарских и других рукописа.

Занимљиво је да је Хиландар инспирисао неколико песника и постао тема, било њихових појединачних песма, као што је случај са Миодрагом Павловићем, Васком Попом и Иваном Лалићем, било целог циклуса песама, што је

случај са збирком „Хиландарски рукопис“ писца ових редова.

Важно је истаћи да у овом веку Хиландар није само предмет научних истраживања, већ је и веома активан вршилац мисионарских подухвата. За ту активност је најзаслужнији неуморни о. Митрофан (Мишулић). Откад је замонашен у Хиландару, превео је са немачког и других језика и објавио неколико књига потребних за верско образовање и духовно напајање. Његов дивно написани путопис „Света Русија у Совјетском Савезу“ је значајан допринос познавању прилика под којима се православље одржало у бившем Совјетском Савезу. Та књига је преведена и објављена на неколико страних језика. Осим тога о. Митрофан неуморно путује у разне земље где држи предавања и говори о Светој Гори, Хиландару, православљу и светогорском монаштву. Колико нам је познато таква предавања је држао у Аустрији, Немачкој, Русији, Аустралији и Србији. Као важно средство хиландарског мисионарења о. Митрофан већ годинама уређује и издаје билтен „Хиландар“ са чланцима својим и других аутора. Намена билтена је да оснажи оданост Срба српству и православљу ма где се налазили. Тај билтен доспева у руке Срба како у Србији тако и у свим другим земљама где су насељени.

Још да напоменемо да у овом веку странци, а још више Срби из целог света, посећују Хиландар у већем броју него икада раније. Ту се духовно оснажују, ту се срећу Срби из Србије са онима из Дијаспоре, и ту и једни и други прикупљају снагу и одлучност да, ма где се налазили, не забораве своје српско порекло и остану одани православљу. Тако је Хиландар данас, можда очевидније него икада у прошlostи, изванредно важна културна раскрсница.

Др Матеја Матејић,
protoјереј-ставрофор

Напомене:

1. Део текста овог члanka је преузет из предавања *Односи између Руске и Српске православне цркве кроз векове* које је на енглеском језику аутор одржао у Чикагу, 3.

септембра 1988, поводом хиљадугодишњице крштења Русије. То предавање је касније објављено под насловом *Relationship Between the Russian and the Serbian Churches Through Centuries*, Columbus, Ohio: The Ohio State University, 1988.

2. Стеван Димитријевић, *Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку*. Глас СКА LVIII, Београд, 1922, 201.

3. Ђорђе Сп. Радојчић, *Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века*. Зборник матице српске за књижевност и језик, XIII/2, 1965, 272.

4. Божидар Ковачевић, *О културним везама Срба и Руса*. Летопис матице српске, књ. 360-361, Београд, 1947, 100.

5. С. Димитријевић, *Одношаји ...*, 204.

6. Стеван Димитријевић, *Узајамне везе између Срба и Руса у прошлости*, стр.48.

7. исто, 49.

8. исто, 50.

9. исто, 49.

10. исто, 50.

11. С. Новаковић, *Искра*, 1898, 311–312, по цитату у предговору *Списи св. Саве Владимира Ђоровића*, 1928, стр. XLIX.

12. С. Димитријевић, *Узајамне ...*, 49.

13. Полни православни богословски енциклопедички словар, том II, 1913, 1471–1472, Variorum reprints, 1971.

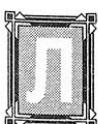
14. Радојчић, 285.

15. Божидар Ковачевић, *Црква и књига последњих пет векова*, Српска православна црква: 1219-1969, Београд, 1968, 168.

16. Радојчић, 285.
17. Ђоко Слијепчевић, *Историја српске цркве, том I*, Минхен, 1962, 404.
18. Радојчић, 285.
19. Димитријевић, *Узајамне везе...*, 52.
20. Сретен Петковић, *Свети Сава у старом руском, румунском и бугарском сликарству*, Сава Немањић - Свети Сава, Београд, САНУ, 1979, 361.
21. Димитријевић, *Узајамне ...*, 54.
22. исто
23. исто
24. Ковачевић, *Црква ...*, 173.
25. Димитријевић, *Узајамне ...*, 57.
26. исто
27. исто, 56.
28. Радојчић, 286.
29. исто, 290.
30. Димитријевић, *Узајамне ...*, 58.
31. Душан Кашић, *Српска црква под Турцима*, Српска православна црква: 1219-1969, Београд, 1968, 152.
32. Димитријевић, *Узајамне ...*, 61.
33. исто
34. исто
35. исто
36. исто
37. Радојчић, 296.
38. Милорад Павић, *Руско-српске књижевне везе у доба просветитељства, Југословенске земље и Русија у XVIII веку*, Београд, САНУ, 1986, 263.
39. исто, 266.
40. Димитријевић, *Узајамне ...*, 61.
41. Слијепчевић, 412
42. Слијепчевић, *Историја српске цркве, том II*, Минхен, 1986, 86
43. Димитријевић, *Узајамне ...*, 69.
44. исто
45. исто
46. Младеновић, 298
47. Димитријевић, *Узајамне ...*, 69
48. Павић, 305.
49. Младеновић, 298–299
50. исто
51. Ник. Гавrilović, *Карловачка богословија: 1794–1920*, Сремски Карловци, 1984, 13
52. Павић, 269
53. Даница Петровић, *Српска музика и руско-српске културне везе у XVIII веку*, Београд, САНУ, 1986, 304
54. Чедомир Денић, *Школовање Срба у Русији крајем XVIII века и однос субародника према њима*, Југословенске земље и Русија у XVIII веку, Београд, САНУ, 1986, 240
55. исто, 241
56. Павић, 270
57. исто, 271
58. исто
59. Димитријевић, *Узајамне ...*, 65
60. Н. И. Хитрова, *Черногорци в Росии во второј половине XVIII века*, Југословенске земље и Русија у XVIII веку, Београд, САНУ, 1986, 56
61. Александар Погодин, *Руско-Српска библиографија: 1800–1925*, Том 1 – Београд, 1932, Том 2 – Београд, 1936.

ХИЛАНДАР, 1847. ГОДИНЕ, У ОПИСУ ДИМИТРИЈА АВРАМОВИЋА

Друштво српске словесности, на подстицај Јована Стерије Поповића, а одлуком Совета од 18. јула 1846. и потврдом кнеза Александра Карађорђевића, 30. августа 1846, организује путовање сликара Димитрија Аврамовића у Свету Гору. Његова истраживања објављена су у две књиге: „Описаније древностиј србскиј у Светој Атонској Гори“ (Београд 1847) и „Света Гора са стране вере, художества и повеснице“ (Београд 1848). Одломак који „Каленић“ објављује узет је из Аврамовићеве књиге „Света Гора са стране вере, художества и повеснице“. Оригинални текст промењен је у фонетском делу, тако да су данас непостојећи самогласници и полугласници замењени њиховим рефлексима у савременом језику, фонема је уношена према данашњем правопису, а у угластим заградама дат је превод црквенословенског текста.

 ежи на лепом месту, и одсвуда је планинама не одвећ високима обкољен и обрађен високим зидом. Над овим су зидом ћелије споља на два спрата, изнутра на пет и шест спратова подигнуте, и тако могу у овом манастиру до преко две стотине калуђера живети. Од

источне стране зданија, има висока кула (столп или пирг) за одбрану од непријатеља, који су у старо време врло често на Свету Гору нападали, и старе калуђере секли, а младе у робље одводили, монастире пљачкали и разоравали. Од страна пак северно-источне има две гвоздене капије, које близу

једна за другом стоје. Црква је на сред авлије, и свуд се около ње обићи може, а зидана је од тесаног камена и печене цигле, и покривена је оловом; има четири кубета (трула), и на сваком крст. Једно кубе стоји над самим храмом, и то је највеће, два над првом, а једно над другом папер-

том. Дужина олтара с осталим храмом има 9. фати и 2 стопе, а дужина сваке паперте 4 фата, дакле дугачка је свега 17 фати и 2 стопе. Ширина је (изузимајући место где су певнице, које је шире) свуд једнака т. је. 5 фати изнутра. Изнутра има у храму четир мермерна стуба, који велико кубе држе; патос је шарен од разне боје мермера художествено израђен, и заиста од њега лепшег и художественијег у светогорским монастирима нема. Иконостас је старог створа, но чист је и лепо позлаћен; целиј је храм изнутра живописан Светим Образима. Над средњим или царским дверма на иконостасу стоји једна чудотворна Богородичина икона, величином од једне стопе, сва сребром окована, на којој се с наличја по сребру између прочег изрезано види, да је ову икону са супругом својом Јеленом даровао [уровлашки кнез и господар Бесараба војвода 1643.]. У овој икони, која се одоздо може и отворити и затворити, стоје и до данас неке увијене артије, на којима су млога имена можно родбине вишереченог војводе написана, да би иј калуђери о литургији спомињали. С десне стране између велики и мали двери у реду остали престолни на иконостасу икона стоји сва у сребро окована велика чудотворна икона Богородичина, коју је Свети Сава из Јерусалима донео, и која му је, као што преданија гласе, на сну јавила, где има блага, те га је ископао и на славу Божију употребио. На десном првом стубу пред иконостасом стоји икона Свете Тројице; на левом првом стубу пред иконостасом стоји велика чудотворна икона Богородичина, коју су обично, кад се литија на море носила, свагда по два калуђера на рукама носила. Једанпут се дододило, да је икона ова једног од оне двојице, што су је носили у море бацила, те се утопио; будући јеретик био, а братија нису то знала. Од тог времена више је никда с њеног места не крећу. На овој икони има ћердан од разних стари сребрни новаца, а понајвише од Великог Александра Цара Македонског. С десне стане на другом стубу, (где је обично по свима светогорским монастирима

игумански стол), стоји престол и велика чудотворна икона Богородичина, названа Троручица; будући је ово она иста икона, која је Светом Јоану Дамаскину одсечену десну руку изцелила. Најпре је била као обично с две руке живописана, но по учињеном чуду појави се сама и трећа рука, нерукторна. И ову је икону Свети Сава из Јерусалима донео. Она је сребром окована и златом украсена; на ћердану има разни стари грчки и римски новаца, и неколико златни печата Душанови са диплома скинути. Казују, да је Свети Сава ову исту икону свом брату првовенчаном краљу Стефану у Србију послao, да и њему и његовим наследницима против свију њини непријатеља и њиног оружја у помоћ буде и да остане у Србији, докле год Србска држава на снагу не стане и од околни обладатеља не буде безопасна. Зато су Србски краљеви ову икону, кад су год на непријатеља полазили, пред војском носити дали. Не зна се управо у које време, икона је ова после сама дошла у Свету Гору. Једни веле да се она повратила, кад је Душан царство Србско разпространио и утврдио, а други причају, да је у оно несретно време, кад је проклети Вукашин царском невином крвљу последњег Немањића, Урош земљу полио, због беззаконија цареубиџе, лице своје од Србије одвратила и удаљила се. Једанпут ноћу појави се у околини Хиландара са северне стране необична светлост. Игуман манастира уставши на поноћницу смотри кроз прозор ову светлост и позове братију да иду с њим видети новојављено чудо. Кад дођу близу, сви зачућени виде ову чудотворну икону, коју одма, почем се у донешене одежде обуку, торжествено с пјенијем и молитвама у цркву унесу и наместе је у прочеље олтара. Но сутра дан кад калуђери у цркву дођу, нађу исту Богородичину икону на Игумановом столу, и зачућени како је сама дошла, узму је и наместе опет у олтар на пређашње место. Ал' она преко ноћ опет дође на Игуманов стол и кад је калуђери по други пут ту нађу, помоле јој се, да им изјасни ово чудо. Следујуће дакле ноћ јави се она на сну

Игуману говорећи: „Ја нисам дошла да ви мене чувате, већ да Ја вас чувам“. И тако је на том месту оставе, гдје и до данас стоји, и престол јој прекрасан начине, на којем девет сребрни кандила пред њом горе. И од ове чудотворне иконе назване Богородица Троручица, као Предстојатељица или Игуманије Хиландара а не од Игумана узимају и до данас калуђери благослов, кад оће да служе. Благоверни Хиландарци нису после заборавили ни на оно свето место, гдје им се ова чудотворна икона из Србије повративша се у светлости појавила, него на том истом месту подигну на свод четвороуголниј олтар, који је потом сав живописан а у прочељу на зиду горе изображен је подобно оној у цркви чудотворној икони Богородица Троручица, и пред ову наместе кандило, те једнако горе. На десно покрај престола ове иконе до зида стоји стол Епископскиј, художествено седефом од разне шаре украсен, над кога кровом горе стоје две одвећ старе иконе, а на свакој опет по дванајст мањи иконица, на којима су празници Христови

Аврамовићеве књиге снажно су утицале на убрзани развој српског историзма, а у свести ширих читалачких кругова подстакле су оне стварање правог култа манастира Хиландара. Сви политички напори српске кнежевине у XIX веку да код Порте заштити Хиландар добили су захваљујући Димитрију Аврамовићу и своје пуно научно оправдање. (...) У правом тренутку појавиле су се обе Аврамовићеве књиге, а њиховом поруком прогјети су и многи каснији напори младе српске дипломације да одржи и сачува манастир од многих невоља у којима се обрео током XIX века. Колико та књига може да импресионира историчаре уметности својим значењем најбоље показује околност да се Павле Васић није устезао да је пријдружи класичним делима српске књижевности као што су „Горски Вијенац“, „Рат за српски језик и правопис“ и „Песме“ Бранка Радичевића.

Дејан Медаковић,
Стара виђења Хиландара, у
књизи Истраживачи српских
старина, Београд, 1985, 127, 129.

изображенi, на једној иконици: Благовештеније Богородице стоји подпись: ANUMCIACIO а на другој: Рождество Христово стоји: MÂGINIS на трећој пак: Цветоносије, подпись стоји AVLIVE Неке немају подписа, а на некима је изглађен. На овом је столу, са уметнутим седефом написано: [овај стол поклон је босанског митрополита кир Исаје године 1635.]. Одма иза овог стола стоји гроб Светог Симеона Немање, над којим је повисоко у виду положене трапезе живописан целокупан и положен образ његов. Овај образ свагда стоји над његовим гробом и целива се. И над њим има некиј као кров начињен од дрвета, ал' је позлаћен. Целиј дакле гроб врло је лепо украшен. Насред цркве под великом кубетом виси прекрасан полијелеј, околн којега је свуд наоколо од туча саливен изшаран хорос или обруч и о њему висе мале иконе, а на њему су свеће намештене. Црква је крстообразна, т.ј. место, где су певнице, излази напоље, и шире је обично од ширине храма. На овом месту има по једна с обе стране врата у порту, но редко се отварају. У паперту пак воде троја врата, од који су средња двокрилна и седефом художествено украшена. На једном крилу од тиј врата стоје слова од седефа уложена, која кажу: да је ова врата начинио Игуман Филарет, а на другом стоји: [1. новембар године 1632.]. Десна мала врата свагда су затворена; будући је гроб Св. Симеона баш поред врата. Улазећи једним степеном сниже у паперту, која има јужна и северна врата, два стуба и патос од мермера, на источној страни зида, осим осталих изображених живописани су ктиори овог храма: Св. Симеон и Св. Сава, и Св. Милутин Краљ Србски.

У наставку, Димитрије Аврамовић доноси препис натписа над малим десним вратима која воде у храм.

Из ове паперте само се кроз једна двокрилна западна врата у другу паперту иде, која је од прве четири степеница низка; и у њој има два мермерна стуба и патосана је мермером. У овој се другој паперти сваке године на Видов дан литургија чини Светоме Кнезу Лазару. Између осталих Свети

Образа има и неколико Свети Србски Краљева изображенi, међу којима је Кнез Лазар, и Милош Обилић с написом око главе Свјатиј Милош Обилић пострадавиј на Косову; који је последњиј изображен као мученик у оделу онаком, као што видимо на Св. Георгију, и Димитрију; а Кнез Лазар живописан је као и остали Свети Краљеви Србски, т.ј. ликови су им измишљени, а одело нам је познато, које је већ Жефаровић изобразио, а Мессмер резао год. 1741. По целој цркви стоје свуд по крају столови. Прозора има много, зато је у цркви одвећ јака светлост. Храм цркве је Воведеније Богородице. Овај се манастир назива и Србском Лавром, будући су Србски Краљеви осим свију други манастира њему највише прилагали и укращавали га.

После нетачне легенде о имени Хиландара, описана је манастирска трпезарија.

У зданију манастирском од западне стране стоји трпезарија; она је сва живописана, има 16. велики од белог мермера астала, од који један округао стоји узвишено у прочелју, и тај је игуманскиј. На средини трпезарије на страни к зиду узвишено је једно место, где се за време обеда чита житие Светиј Отаца. Трпезарија није обшта, т.ј. не обедују сви скупа у трпезарии као што је Свети Сава у изданом за овај манастир Типику заповедио, већ свакиј за себе у својој ћелији; и само кад су велики празници као: храм цркве, Воскресеније и Рождество Христово, онда заједно у трпезарији једу. Одма до трпезарије на једном зданију стоје у зиду од цигалја уметнута слова [која означавају годину 1148.] можно да је година када је ова маала зидана, јер сва зданија манастирска, иако су међу собом као у једно зданије скопчана, нису у једно време зидана, него повремено, као што се и разлика у зданију познаје, и свако ово посебице зидано зданије зову калуђери маала. Од источно-јужне стране близу олтара стоји и до данас ћелија, у којој је Свети Симеон Немања живио, но сад у њој стоје којекакве непотребне и нечисте ствари. Камо Србина одушевљена за народност своју,

да у овој Србској Обитељи, у којој је првиј Србскиј Краљ и Светитељ монашескиј живот проводио, речене остатке сачува и боде украси. Спома на јужној страни цркве израстила је сама винова лоза из гроба Светога Симеона, која је чудотворна по томе, што је њен плод благодетан за жене нероткиње, кад га [с вером] окусе, као и за оне, које млека за дојење порода немају. Од северне стране пред црквом има тако названа крстилница, где воду освештавају, на осам каменити стубова на свод подигнута, и око ње четири кипарица. Она је изнутра сва живописана.

Осим саборне цркве има у манастирском зданију још 11. параклиса, т.ј. црквица или капела, и те су: Светога Саве; Св. В. Муч. Димитрија, Св. В. Муч. Георгија; Свети Архијстратига Михаила и Гаврила; Св. Јоана Крститеља; Свети Ап. Петра и Павла; Рождства Богородице; Светога Николаја; Св. Јоана Рилског; Свети 40. Мученика. Изван манастира имају црквицу на гробљу названу гробницу, које је храм Благовештеније Богородице. Испод ове црквице у подруму леже кости покојника. У Светој се Гори по начину монашеском мртвац сарањује. Кад оће да га у гроб међу, свог увију га платном и зашију, и тако га без сандука у гроб полаже, метнувши му под главу печену цигљу, на којој му је изрезано име и година с даном, кад је преминуо. После неколико година ископају, пак му кости и главу у поменуту костурницу међу друге кости и главе оставе. Страота је овакву костурницу учи, где небројене главе једна на другој леже. Још има и други око манастира зданија, у којима мирски људи надничари живе и раде, као ковачница, воденица, при том башта и виноград. Код капије манастирске стоје неке старе развалине, за које кажу да су од некаквог Јелинског зданија. Код ови развалина има један велики кипарис, за који кажу да га је Св. Сава пресадио. Код Хиландара има понајвише кипариса, од који дрва други манастири толико немају. Овде близу и до данас налази се бунар, у који су поубијане Папине војнике бацили. Од Хиландара до мора

тако је раван и широк пут, да могу по њему кола ићи, коју збоду ни један планинскиј у Светој Гори монастир нема. На по овог пута стоји и сада једна стара маслина, коју зову царска маслина; будући је овде Стефан Душан, кад је у Свету Гори долазио одјашо; а неколико коракљаји с пута на страну, има један малиј зид, на којем је дрвен крст прекован, за знак, гдј су калуђери Хиландарски Цара Србског дочекали. Ово би место требало боље и величанственије означити, а и ону маслину требало би оградити, да не би је, будући баш покрај пута стоји когод или из незнაња, или отмице подсекао. Недалеко од мора стоји висока четвороуголна кула, која је за одбрану од разбојника созидана. На истом месту где је кула,

причају да је Св. Сава благо изкопао, за које му је вишереченна икона на сну казала. Од ове куле до мора одвећ је лепа равница, на којој је њива, гдј добро жито рода. Крај мора има пристаниште, и зданије за раану и мреже. Недалеко одавде стоји монастир Св. Василија, који је на камену као нека тврдиња сазидан, баш покрај мора тако, да таласи морски бију о његове стene. Са суве стане улази се у њега преко једне дрвене ћуприје; будући је у оно време сав морем обкољен био, но сад се море натраг повукло и под ћупријом воде нема. Овај је монастир зидао Краљ Милутин, који га у својој дипломи пиргом назива. Храм му је Вознесеније Христово. И сад се јошт у добром стању налази, но затворен је, јер у

њему нико не живи. Он подпада под власт Хиландара. Од овога се монастира виде оближњи острорви (аде): Лимно, Самотрак и Таско, на којем последњем и ако су му житељи сами Грци, има Хиландар свој метох (хилијал), па зато у њему живи по један калуђер хиландарскиј, који сваке године крст од часног дрвета из монастира Хиландара у острор доноси, те ту по жељи житеља по неколико месеци стоји, ради Божијег благословова. За ово благодејање дају острорци Хиландару маслине преко године.

Пошто је навео да: Уредне књижнице Хиландар нема, већ књиге, које су понајвише црквене рукописне, стоје на више места, **Аврамовић, као знамените, издаваја Зборник инока Георгија из 1619.** који Содржава збитије од створења света, па до Константина Цара Грчког, на артији је писан, на целом листу; рукописну књигу на кожи у којој је црквено словенско пјеније на ноте; Типик за монастир Хиландар од Светога Саве сочињен, а од његовог ученика исписан, на кожи, у осмини.

Као вредне хиландарске драгоцености Д. Аврамовић је поменуо Јеванђеље на грчком, за које се говори да га је на кожи златом исписао Јован Златоуст, па Јеванђеље руске царице Јелисавете, толико велико да су га два ћакона морала носити. Поменут је и панцир средњовековног војника, чувена чаша у коју стаје ока вина, за коју се погрешно мисли да је из Немањиног времена, жезл Св. Саве, свилене заставе, нова и стара. Изасланик српске државне власти описује и два скита, Св. Тројице и Св. Јована Претече. У овом другом: млоге су Србске рукописне књиге заостале; но небреженијем Хиландарски калуђери све су пропале и којекуд се развуке.

У старо време монастир Хиландар био је трећиј у реду четири главна монастира, но једанпут због малочисленог братства преоте му место монастир Ивер, и тако је сад четвртиј. Он у Светог Гори има понајвише земље, коју је Свети Сава купио; у њему се литургија служи на словенском језику, и нашао сам у њему до 50 Братије, (сами Бугара, и једва по

Поглед од параклиса Светог Георгија на део главне цркве, пирг Светог Саве и келије манастира Хиландара

гдеког Србина осим они, који су по милостињу у свет отишли). Сви светогорски монастири, (по причању Хилендарски калуђера), имају у Влашкој земље, коју им је Вук Бранковић дао, само Илендарци немају; јер они нису хтели од њега никакву милост узети, већ су га проклињали на свакој литургији, што је отечество издао Турцима.

У Хилендару налазе се следујуће Светиње: Три часна Крста, от животороднога дрвета, од који је један даровао Свети Сава, а један Андроник Цар Грчки; једна част од трновог венца Христовог; једна честица од дрвета, којим су Христа били; крв Христова са земљом помешана, коју је Светиј Јоан Богослов испод крста Христовог сакупио; Свети Дарви, које су Волсви Христу, кад се родио на поклон донели; једна честица од пелене Христове; крв Св. Георгија; једна част кости Светог Георгија новога, једна част Свете Варваре; једна част главе Св. Јустинијана; цела глава Св. Евтихија Патријарха Цариградског; једна част главе Св. Прокопија; цеваница Св. Симеона Столпника; десна до лакта рука Св. Никифора Исповедника; једна част главе Св. Артемија; стопала Свете Марине, једна част Св. Трифуна, једна част Св. Харалампија; једна част Св. Теона Солунскога, и проче именоване и неименоване.

Поменувши грчке и руске повеље Хилендару, Димитрије Аврамовић доноси детаљан и релативно поуздан опис српских докумената о манастиру.

Врло важан део у опису Свете Горе припао је скитовима и њиховим житељима: Скитника (као што иј овично називају), или Пустињика има млого који у каменутим пештерама усамљени живе, и од свог сје рукодељија раане. Они, што год ураде, дају оному манастиру, на којега су земљи и отуд припитаније добију. Има такови Пустињака, који осим леба и нешто зеља, друго ништа не једу, и осим воде, ништа друго не пију, шта више ни со' не употребљавају. Ови Пустињици обично беже и крију се од мирских људи. Они на више места по путовима узидају крст и по једну икону наместе, и доле по једну тестију с водом оставе, да мимопролазећи

путници уморни и жедни напију се добре и ладне воде, и да коју парицу пред иконом оставе, за коју ће леба купити. Но они не стоје код овог места већ се у своју пештеру крију, које су обично по непроходимим местима. Ови Пустињици недељом и празником иду у Скит у цркву на службу, а остале дане моле су Богу у сојој пештери.

У Светој се Гори на 5. места словенским језиком служба чини, и то: у Србском манастиру Хилендару; у Бугарском манастиру Зографу; у Руској цркви у манастиру Русском; у Скиту пророка Илије, где Руси живе, и у Скиту Богородичином, где живе Бугари. У свим манастирима и Скитовима има звона. Понајвише калуђера има Грка, после Бугара, Русса, Влаа и најмање Србаља. Но Србин и Рус, ако и науче Грчки, опет се не стиди свог Рода и Језика; ал' Бугарин и Влаа како научи Грчки и у грчком манастиру живи, онда се прелије у Грка и срами се свог материјег језика. Тако су Хилендарска Братија Бугари ове године дали крстилницу изнутра, која је на свод начињена Светим Образима живописати, и све грчким језиком подписивати. Тако су исто и у цркви по зиду на многима изображенијима, а у параклисима готово по свим грчким језиком подписали Светитеље, а и гдје год се налази изван манастира какова изображенија понајвише грчки и нешто бугарским језиком подписују. Кад у Србском манастиру неће Србски бити, да у ком ће бити? Но ово је благоразсужденије Братије Бугара, који у Хилендару начадствују. А оно мало Срба, што су у манастиру, тако су притетнили, да не сме ни један ни помислити, да ће кад началствовати, а камо л' да се усуди своје мненије казати. Кад је пре две године некиј Рускиј Архимандрит у Свету Гору долазио ради истраживања древностиј, па кад је у Хилендар дошао био, не мало се зачудио, кад је видео да су сви првентивно све сами Бугари, и запита једног: „Како то да у Србском манастиру Србља нема?“ На које му Христољубива Братија Бугари одговоре, да су Србљи људи непостојани, и неће да у манастиру остану. Да, тако је, неће да остану;

јербо, како вас познаду, мораји бегати, јер сте свакојако са њним предшественицима, а и са њима поступали. А што кажете, да су Срби прости за началнике, мислим, да се то и на вас Бугаре односити може.

У манастирима и скитовима уочи сваке недеље и празника бива по целу ноћ бденије. У оним манастирима, где је трпезарија обшта, ту се Игуман сваке године не мења, већ ако добро монастиром влада, остаје док је жив. И у таковом манастиру Братија у љубави и слоги живе, као што се њивом чину и пристоји. А онде где није обшта трпезарија, већ свакиј за себе кува, и у својој ћелији једе, у таковом се манастиру сваке године Игуман мења и другиј поставља, и ту већ нема међусобне љубави, где је свакиј рад Игуман бити. И млого је већи трошак где није обшта трпезарија. Не знам и зашто зидају трпезарију, кад у њој осим неки велики празника никад не обедују. У Светој Гори калуђери никда месо не једу, већ суву и солјену рибу, маслине, ајвар, актапот, зејтин, пасуљ, боб, тикве, патлиџане и друга зеља; а највећа им је част, кад добију скорашње рибе. Они понедељник, среду и петак посте тако, да само једанпут на дан једу, и то какво зеље или вариво, но без зејтина, а рибу, ајвар, маслине не једу, нити вино пију. У друге дане по двапут једу и вино пију. Живине никакве нема, само петла једног држе да пева, но тешко се задржи сам већ побегне у шуму, те подивља. Паса нема, а мачке држе због мишева, и то само мушких рода. Тако је женама и малој деци, која помоћ материну требају забрањено у Свету Гору улазити. Доктори искусни нема, нити икоји манастир има топло купалиште, које би нужно било за болнике. На овако што неће да жертвују, а на парнице, један од другог отимају земљу, иду у Цариград, те немилице троше, и Турцима үепове пуне. Па који више даде, онај и добије.

Манастири Светогорски имају своје Метохе у Русији, Бессарабији, Молдавији, Влашкој и Бугарској. Пак готово сваке године по један или двојица од калуђера просећи милостињу на манастир,

скупи што више људиј и доведе иј у гости у Свету Гору у свој монастир, који кад већ близу монастира буду, пуцају из пушака и пиштолја, а у монастиру са звонима иј дочекују, и старешине монастирске пред капијом причекају иј, гдје гости одјаше коње или мазге, па све редом калуђере љубе у руку, а ови иј у цркву спроводу, гдје изнешене пред олтаром стоје Светиње, које су обично све сребром оковане и у сребрне кутије смештене. Гости сад метанишу по више путиј и крстети се целивају Светиње, затим поклањају по некилико стотина гроша на монастир, и опет особито, ако ће велику парусију, која кошта 50. гроша, и његово ће се име до века спомињати о литургији, и добије један комад артије на ком је наштампан, монастир и Светац, кога је слава. Мала парусија кошта 25. гроша, и спомиње га за годину дана, а сарандара кошта 12 гроша, и за 40. дана спомиње му се име. Ови гости пробаве неколико дана, и кад пођу, са звонама иј испрате као што су иј и дочекали. Они затим по сви монастири иду и Светиње целивају и по нешто новца свуда поклањају, но са звонама иј у други монастири не дочекују. Кад све монастире обиђу, онда отиду на Кареји и ту купе на артији штампани икона, бројаница, крстова, и врате су у својој домовини. Понајвише Бугари

и Власи иду на поклоненије. Од изображени народна понајвише иду ради истраживанија древностиј, Русси, Енглези и Французи. Но што у Светој Гори древностиј има, то јошт све ниједан није испитао; јербо калуђери нерадо показују. Но да је то зло и из тог се види, што они, кад им се нужда, узму доста новца, те монастир задуже, или какве драгоценостиј у залогу дају Солунским Чивутима, па кад не могу на уручено време вратити новце, а Чивути оне ствариј по скупе новце продају Енглезима и Французима. Художество живописанија у Светој Гори стоји на једном степену: како је било пре иљаду година, тако је и сад, зато за нас никаква љубопитства нема; (осим ако је народна историја изображен, ал' такове нисам видио) јер ми имамо доста подобни изображенија по монастирима у Србији и у Фрушкој Гори. А што Французи такове у Светој Гори копирају, те у Париз носе, они то више древности ради копирају, а не да им за углед служи; јербо би онда заиста морали натраг у художству живописанија поћи.

Близу Солуна имају сви Светогорски монастири земље за усев, која се зове Кала-Марија, т.је. Добра Марија. Ову је земљу Сербкиња Царица Мара поклонила, а Хилендару понајвише. Но Турци су великиј комад земље Хилендарске заузели. Србско је

Правитељство 1835. год. на Свету Гору 100.000 гроша подарило; који су новци тако подељени, да је сваком монастиру по 5.000 гроша припало. Ово им је зато дано, да на Светог Првозваног Андрију сваке године службу чине, и за владајућег Књаза, као и за сав род Сербскиј Бога моле. Они и до данас сваке године уочи Св. Андрије држе свеноћно бденије и службу чине.

Кад је Лобуд-Паша год. 1821. с војском на Свету Гору ударио био, тада су се у њу млоги Турци с породицама својима населили, и онда је на свакиј монастир порез ударен био, те су сваком Турчину од Паше одређену месечну плату давати морали. Од овог зулума богатији калуђери из Свете горе побегну, а само сиромаси остану. Ови су дакле у цркви службу Божију одправљали, Турке служили, (носећи им дрова на леђа), и често су морали монастирске драгоценности у безцење продавати, само да Турцима точно плату издаду. Јер Паша је само оне трговце пуштао да по Светој Гори купују, који су и њему добро пластили. Тако је у оно време литра сребра по 50. плаћана била. Турци су по Светој Гори искупили по 250. ћака монастирски, и у монастиру Филотеју једног Србина родом из Београда, који је у Хилендару био ћак, посеку; јербо се није дао везати, говорећи да се он никако неће потурчити, а друге су повезали, метнули на лађу и у Солуну све потурчили, па иј у Цариград оправили. Они су и млоге младе калуђере потурчили, а који није хтео, терали су га да са највишег спрата кроз прозор доле скаче. Турци су се у Светој Гори 9. година дана бавили. Они цркве нису разоравали, ни кварили; али су ћелије, врати, прозоре, долапе и патос све на ватру изложили. При поласку њиовом из Свете Горе све су покућство монастирско однели тако, да су све ћелије празне и нечисте остале. Они су и сва монастирска оружја, која су Србски и Грчки краљеви и Цареви монастирима давали, да се од варвара бране, покупили и у Цариград однели. После њиовог одлазка, врате се опет разбегнути калуђери у своје монастире. И тако се мало по мало Света Гора опет подигне, као што је данас видимо.

ДИМИТРИЈЕ АВРАМОВИЋ

(Шајкаш Сентиван, 15. III 1815. – Нови Сад, 1. III 1855)

Године 1833. копира по бечким музејима. Од 1836. до 1839. студира на Уметничкој академији у Бечу. У Београду је, 1840–45, украшавао сликама зидове и иконостас Саборне цркве. Кнеза Михаила и митрополита Петра портретира 1841. године. Године 1846. и 1847. сликао је иконостас цркве у Тополи и мали иконостас капеле у Митрополији. Исте године шаље га Државни савет да у Св. Гори препише повеље српских владара и копира живопис од интереса за историју. У Новом Саду слика 1852. и 1853. иконостас и зидне слике манастира Раванице у Врднику. Потом је започео иконостас у свом родном месту, а почетком 1855. у Футогу. (Енциклопедија Југославије, Павле Васић)

„Аврамовићева декорација Саборне цркве у Београду представљала је изузетно значајан догађај не само за црквено сликарство у Србији већ и за целокупну историју српског сликарства XIX века. Као што је архитектура ове црквене грађевине постала прототип за подизање многих цркава широм Србије, тако је њена целокупна декорација, посебно Аврамовићева сликарска целина, постала предмет угледања за остале напредне средине у земљи. Сами Димитрије Аврамовић убрзо је добио и једно велико јавно признање: 28. децембра 1847. године изабран је за дописног ("сообщавајућег") члана Друштва српске словесности. Значај овог признања открива и сама чињеница да је он био први српски уметник коме је била указана ова изузетна почаст.“

Бранко Вујовић, Уметност обновљене Србије 1791–1848

МИТРОПОЛИТ СРПСКИ МИХАИЛО У СВЕТОЈ ГОРИ И ХИЛАНДАРУ, 1883. ГОДИНЕ

На основу боравка у Светој Гори, током јула и аугуста 1883, после збацања са врховног црквеног положаја у Србији, митрополит Михаило објавио је у Новом Саду, 1886, књигу „Свега Гора Атонска“. „У својој књизи митрополит Михаило описује целу Свету Гору, управу, живот у манастирима, светогорске светитеље, легенде старе неколико векова, а није пропустио да, гледајући Панселинов живопис, поучи савремене сликаре како не треба сликати светитеље, да искаже своја схватања о одступању од чисте православне уметности. Он у Хиландару описује чудотворне иконе, њих пет на броју, гроб св. Симеона, набраја параклисе и мошти, сасвим укратко спомиње манастирска имања, библиотеку у којој истиче Мирослављено јеванђеље, Житије св. Саве, Летопис о царевима јудејским, грчким и римским.“¹

Ево неколико фрагмената из ове књиге митрополита Михаила:

У опште стоје врло приметни докази, да је ово Српска задужбина; али је у њој сада мало Срба и нема ту сада српског духа, који би у Светој Гори сведочио да и сада постоје Срби, деца Савина и Симеонова.

Негда сва Света Гора беше српска, када Срби владаше Илијиком; но то беше за кратко време. Но ипак Срби су оставили многе успомене своје тамошње владавине. Сваки скоро манастир има повеље Српских царева, краљева и деспота. И онда, када већ нестаде и саме Србије, Српске се повеље даваше од разних војвода, који живеше у Влашкој.

(...) Имајући пред очима дивне иконе Панселинова рада на Св. Гори, рекли би, да наши живописци пазе боље и да: 1) не сликају Исуса Христа са државом и скриптом, него само са еванђељем у руци; 2) да Богоматер малају сходније историји, а да избегавају нову моду одела женскога; 3) анђеле да не сликају голе, ни само главе њихове са крилима; 4) св. Јована Предтечу да не сликају са изврнутом кожом, него вуном од камиле начињеном хальином; 5) пророка Мојсеја не малати са закрвченом, као рогове косом, и са таблицама на којима су римске цифре, а пророка Илију не малати са исуканим ножем; 6) апостолу Петру не мећати у руке кључеве, а апостолу Павлу не мећати у руке мач, нити другим апостолима малати оруђа и начине њихове смрти; него их малати са књигом или свитком као проповеднике науке Христове; 7) мученике и мученице сликати са крстом у руци без граници пальмовых и без оруђа њихове смрти. Св. Ђорђа и Димитрија малати стојећи на ногама, а не сликати их на коњима; круне ни шлемове не мећати; 8) старе владике сликати без митре, без панагије, без напрстних крстова, без сакоса, без патарице,

нега само са еванђељем, које се руком држи; 9) старинске калуђере ваља малати са схимничком капом у мантији краткој поврх доње хальине више плаве или суре и пепельиве него црне боје; 10) уопште мушки малати гологлаве, а женске са покривалом главе...

(...) У Светој Гори 9-г Јула у два часа уочи 10-г после поноћи:

Дочекан осветлењем, звонима и братством рекох после обичне молитве у цркви св. великог Пантелејмина ово: Благодарим Господу, што ме је упутио да најпре дођем овој светињи православнога побожнога и братскога нам народа рускога, упутио ме је понајпре овој овдешњој светињи, где је Српски првосветитељ Сава дао обећање служити Богу и његовој светој православној цркви. И он је доцније подпомогнут Божијом благодаћу, утврдио православну веру у народу своме.

Поздрављам вашу свету обитељ од побожног Српског народа, који чува у своме срцу православље и братску љубав према Русији и њеноме великому Славенском народу.

И са овим поздравом, смерно сада молим да својим богоугодним молитвама укрепите наше молитве, ради братске ваше љубави, да се заједнички молимо Господу, да буде милостив нашему многострадалноме и многоискушаваноме Српскоме народу који је на ударцу Запада и Истока, где се води борба о томе, да ли да он остане у православљу са словенским духом, или да тога у њему више не буде.

У Хиландару 14. јула 1883; Побожна браћо, Благодарим Господу Богу, што ме је милостиво уздостоио, да се поклоним овоме светоме месту—задужбини угодника Божјих светаца Српских Саве и Симеона.

Радујем се што могу да вас овде видим и братски поздравим у овој светој обитељи, коју сав

народ српски добро познаје и коју песмама свагда слави.

Примите мој срдачни поздрав и помозите да заједничким молитвама умолимо пречисту заступницу и свете ктиторе, да обитељ ова цвета и напредује онако, како су желели свети ктитори по благослову Богомајке, ради душевне користи српског народа, ради славе имена Божијега и ради спасења свих оних који се овде подвизавају добрым подвигом.

У Хиландару 20. јула:

Благочестива браћо, Хиландар наш има свуда у народу нашем велико име и врло мио глас. И заиста свети ктитори оснивачи, све су учинили, да драги Хиландар буде у Светој Гори међу првим манастирима.

У пређашња старија времена, побожни и добри калуђери врло брижљиво подржаваше свуда стечену важност милога им Хиландара; но питаћете, како га и чиме поглавито подржаваше? Подржаваше га добрым монашким живљењем, усрдном и приљежном богољомом, искреном побожношћу, правичношћу, слогом, узајамном међусобном братском љубављу и честитом мудром управом.

Уверен сам да ви сви као чеда ове свете обитељи, желите да очувате њен добар глас и високо поштовање, желите да се угледате на своје свете предходнике и да подржавате светим отцима у духовном живљењу, те да и ви стечете заслуге и код Бога и код народа.

Молите се ватрено Богу, Богоматери и светим ктитоима да свагда буде милост Божија на вама и да вас увек руководи у подвигу вашем благодат Божија.

Напомене:

1. Дејан Медаковић: *Стара виђења Хиландара, у књизи Истраживачи српских старина*, Београд, 1985, 131

СВЕТОГОРСКИ „КАЛУЂЕРИ МЕЂУ СОБОМ“ КРАЈЕМ XIX ВЕКА У КЊИЗИ САВЕ ХИЛАНДАРЦА

Чех Славибор Бројер, познатији као Сава Хиландарац, рођен је у Кутној Гори, 8. јула 1837. У Хиландар је дошао на Духове 1881, а замонашио се на Цвети 1883. Умро је у Хиландару 13. фебруара 1911. Пошто је као хиландарски библиотекар прегледао и средио манастирску архиву, 1894. године објавио је у Београду књигу „Историја и опис манастира Хиландара“. Године 1898, у преводу Ђуре Димића штампана је његова књига „Света Гора“. „Својим радом он је помогао друге, поставивши најсигурнији темељ за модерне научне подухвате. Није претерано рећи да је баш Сава Хиландарац, иако је и сам био самоук, најпотпуније огласио превазиђеност аматерских изучавања Хиландара и његових старина. Пишући 1907. о њему с правом је синђел Гаврило Дожић, тадашњи студент Атинског универзитета, написао: ‘Наш је Хиландар срећан био, што је у својим тешким данима уврстио у ред своје братије овог спремног човека’.“ (Дејан Медаковић, „Стара виђења Хиландара“, у књизи „Истраживачи српских старина“)

Одломак који овде доносимо је из књиге „Света Гора“ штампане 1898, из поглавља трећег „Калуђери међу собом“.

Kалуђери су једне вере или разне народности. Већина су Грци, Словени су у мањини а има их Руса, Срба и Бугара, нађе се и по који пореклом Румун, Мордвинац са Волге и Грузијанац са Кавказа.

По наређењу владе учињен је год. 1885 попис светогорског становништва, сваки је манастир испунио рубrike и забележио: број калуђера, искушеника, ћелијата, било да има своју ћелију или ју је само закупио, и тако попуњену листу предао власти. По овим подацима руски манастир Св. Пантелејмона (на свом добру а и у самом манастиру) имао је највише братства 790 лица; на друго место долази Лавра Св. Атанасија са својим скитима и испосничким ћелијама 664 лица; трећи по реду је Ватопед, јер има 517 лица; манастир Ивер забележио је 382, Пантократор 250; Хиландар 215; Св. Павле 179, Зограф 141, Ксеноф 134, Кутлумуш 128, Дионисијат 125, Ксирапотам 103, Филотеја 87, Григоријат исто толико, Каракал 73, Ставроникита 65, Дохијар 58, Есфигмен 56 и Кастомонит 43, према овоме свега има калуђерских лица 4159. Овоме броју треба да се додаду још 334 калуђера који не живе стално, но иду од манастира до манастира, те их и нема у списку поједињих братстава; с њима дакле достиже број калуђера и искушеника 4493 душе.

У овој калуђерској држави могли би сравнити манастире са градовима, скитове са селима а расштркане ћелије са појатама. Где се коме допада, ту се преема својој подобности и настани. Из зидова манастирских живи се сигурније, али ко се ода телесном и душевном нераду, тај мора после временом и да испашта неминовне последице своје лењости. Калуђери изван зидова манастирских, ћелије, живе под много повољнијим приликама, зато су и здравији. Већина њихових ћелија и изба лепо је удешена, положај им је живописан, опколење су вртвима и увек зеленим дрвећем.

Ова калуђерска република има и свој пролетеријат, а то су калуђери-просјаци, који нису никада настањени; све што имају носе у торби о леђима и иду овамо онамо док не остане и док не измогну, те после седну уз пут и просе милостињу. Као свугде у свету, тако и овде има тврдица-просјака, који заштеде и повеће суме. Тако се прича да је звоник у Кареји саграђен из заостале готовине једног од таквих просјака-калуђера.

Разни су узроци што братство не изумира, него се увек прибавља. Многи долазе у манастир још у детињству било од своје воље било што их тамо уpute, те се свики па и остану. Старије људе побуди религиозно осећање (чуство) или склоност к самоћи те

дођу амо, а многи се полакоме и на безбрежан живот, који овде очекују; други пак потраже овде себи прибежишта, пошто су се наасили световног живота. Да ли ће овај или онај наћи овде жељена задовољства, зависи једино од његовог карактера; у кога је јака воља, тај ће се лако одрећи света; чија душа верује, он ће наћи овде и спокојства и блаженства.

Прва дужност сваког калуђера је покорност, даље трпељивост, несебичност, и побожност. Они треба да су по речима црквених отаца небески људи и земаљски анђели; – међутим они су и овде смртни људи, који имају своје слабе стране. За кога се дозна, да се строго држи прописаних правила и да аскетички подвргава своју вољу узоритим примерима оних светогорских калуђера, који су са свога живота увршћени у ред светаца, тај и сам убрзо излази на глас светог човека.

Често ћемо чути, да се животу манастирском замера као да потпомаже лењост. И ако је истина, да се преко дана повише спава, то ипак онај који овоме се забавља, треба да зна, да је многи ноћни час одређен за молитву у цркви, што се доцније накнађује спавањем преко дана. Али зато на Св. Гори нема механа, нема картања, нема кафана, нема балова или других забава, у чему људи уживају, а ово је, нема сумње,

трајење времена. Болje је и одмарати се, него проводити време у непрестаном узбуђењу на рачун својих живаца. Кад би зрели људи долазили у манастир, многи би се што шта променило; али прираштај обично чине млађи дечаци, који се у прилике, што по манастиру владају, тако уживе, да се доцније не могу да одвикну од тога, отуд је овде и ограниченошт духом а и не држи се много на науку. А друкчије не може ни да буде, јер ко се може посветити озбиљно науци, кад му сваког дана ваља просечно шест сати проводити у цркви на молитви и осим тога вршити и одређени му посао. С тога се овде читају само новине; другој књижевности поклања се слаба пажња.

Могло би се очекивати, да је последица тихога и редовнога живота у манастирима дубока старост; међутим није. Врло су ретки, који дочекају старост од сто година. Најобичнија је овде болест грозница, а најопасније је акутно запаљење плућа, које редовно свршава смрћу, а довољан је мали назеб па да се појави. С тога се калуђери боје сваког назеба, па се много утопљавају, ретко купају и веома брижљиво клоне промаје, која нарочито

влада топлијих месеци, када из долине дува ветар к мору. У осталом мора се одмах и то признати да се калуђер не боји много смрти, он добро зна, зашто је ту подигао своју колебицу. Церемонија при укупу једног сабрата истина је одмерена, али се ипак не врши баш без икаквог осећаја. Са целивањем у чело опрашта се калуђер од мртвог сабрата свог, али не плаче, јер сваки зна, да и њега чека иста судбина и да ће и он једном бити сахрањен без жалости и кукања. И кад се нови гроб слегне и побуса, казује више главе пободена плоча од камена да ту борави тихи и вечни сан какав калуђер, јер по манастирском обичају нису дозвољени споменици и словима уре-зане плоче; највише што се трпи, то је прост дрвени крст, који се не обнавља кад једном иструне.

По својој управи деле се 20 светогорских манастира на манастире слободне (самоуправне–идиорити) и на манастире са опште-жићем (кинови). Првима управља одбор а другма стоји на челу игуман, који се бира обично доживотно и патријарх га потврђује. Има већ више година, како и у овим манастирима постоји управни одбор, без кога игуман не може ништа важније решити, нарочито што се тиче издатака. Трпеза им је заједничка. О данима, када се пости, а њих има многи, једноничи се (једе се само један пут на дан). Одело и друге потребе добијају од манастира, али зато не и новац.

У слободним манастирима бира се старешина сваке године, и то из броја најугледнијих монаха (проестоза). Старешина или епитроп и његов зас-тупник, параепитроп, могу и бити а и не бити свештеници; код њих су кључеви од касе; концем године полажу рачуне о приходима и издацима. Епитропа вежу одлуке одборске, а у мање важним приликама наређује он самостално. Калуђеру се не забрањује да има и свог личног иметка; за

сваки посао одређена му је награда, што му је нарочито по-требно за хальине. Сваки калуђер готови сам себи јело, било од онога што му манастир даје, било што он себи купи.

Одећа је у светогорских калуђера црна или боље рећи јако затворено плава, од вуне разне каквоће. Горње одело чине антерија и раса. По кроју је антерија налик на дугачак џак, и да би стајала уз тело припасује се појас. Раса је ограђа са рукавима и усправном огрлицом; материја је танка па зато и хальина лака, и њом се служе нарочито кад иду у цркву, иначе имају крађу расу постављену јагњетином. Преко антерије облаче крађи капутић са рукавима или без њих. Главу покривају камилавком; она је мекана или тврда а обоядисана црно. За време богослужења покривају калуђери своју камилавку танким црних велом – пана ками-лавком; горњи крај овог вела застире камилавку а доњи пада низ плећа. При извесним чинодејствима у цркви скида калуђер овај вео са камилавке и веша на раме.

Калуђери се деле на свеште-номонахе (јеромонахе) и обичне монахе. Првих има по манастирима сразмерно мало, и за њих се посвећује (рукополаже) само оно-лико лица, колико је преко потребно. Достојанство архимандрита највише је у калуђерској хијерархији; његов знак крст о врату и појас има право да узме на себе и сваки игуман. У слободним манастирима обично има више архимандрита, од којих се неки називају и проигуманима, и то само из почасти. По старом предању и писаним сведоцбама звао се садашњи игуман кат-игуман, а ако су у ком манастиру живели и други игумани, који су се били преселили амо да живе у миру, то су се онда звали екс-игуманима.

Јеромонах и ђакон свршавају сваки дан прописане молитве по недељу дана, па после долазе други, како је коме ред. Једном од старијих свештеномонаха дужност је да мотри да ли се све врши у цркви по типику, отуд му и име типикар. Два или три калуђера врше дужност црквењака (кли-сара). Њихово је да је црква чиста, да звоне и клепају, да готове

Светогорски монах, дубоко задубљен у свој посао, резбари вазу

воштанице и кољиво. Олтарник, тако се зове послужитељ у олтару, помаже чреднику при служби, чува кључ од ормана у коме су црквене утвари и одједре. Појачи и чтеци поју и читају потребне молитве. Појање бива по начину грчком. Дужност скерофилака понајважнија је у манастиру. Он се брине о свему што треба за манастир; дођу ли и какви одлични странци, његово је да их дочека, угости и испрати. Трпезарева дужност је да рукује хлебом и вином. Вино се у сваком манастиру веома цени, па ма колико да је водено или кисело. Где је општежиће трпезар пази на трпезу и на кухињу. По подрумима мора да буде што већа чистоћа, јер се светогрска вина слабо држе и хоће лети лако да прокисну. На архондара обраћају се гости, кад дођу, кад им треба што да се поткрепе и да се одморе. Њему стоје на расположењу повеће одаје, нарочито око Ускrsa, кад стижу хачије. Само Ватопед и Ивер имају дипломирани лекари, иначе ту дужност врши по осталим манастирима који практичнији болничар-видар. По потреби имају напослетку поменута четири манастирска службеника и своје помоћнике у послушницима (искушеницима), а ако нема ових, онда имају обичне службитеље. Остале послове манастирске врши: дохиар, он соли и меће свежу рибу у саламуру, спрема туршију, меће купус и т.д. издаје поред осталих намирница калуђерима и месечно одређену количину зејтина. Пекари готове црни и бели хлеб. Овај други (просфора) потребан је при светој литургији. Један сабрат (брашнар) прима и издаје брашно што му се донесе из млина; други (житар) чисти жито и шаље у воденицу да се мелье. Кад је вода мала и слаба употребљава се коњска снага (сувача), а има, где је згода, постројених и ветрењача. Вратар седи по цео дан у својој ћелији на капији, коју зором отвара, а са заходом сунца затвара; преконоћ су кључеви код манастирског старешине. Под именом економа разуме сваки калуђер који је постављен, да пази над манастирском послугом, мајсторима или надничарима. У неким манастирима баве се калуђери и

риболовом. У пристаништу се увек поставља један стражар (арсенаци) јер се из метоха манастирских довози жито, сено, ћубре и т.д. само морем. Као најнижа служба сматра се виноградарева, али код њега је то добро, што је увек на чистом ваздуху, те је и много здравији од оних што су се забили у манастирске зидине. Дужност му је да ореже виноград, а обични надничари окопавају га и праше; само празником и недељом долази он у манастир, где се снабде хлебом, вином и другим потребама.

Као што се види, у манастиру има разних дужности и редак је калуђер да не врши по штогод; дабоме, да се увек пази, да сваки добије оно за шта је најподобнији. Свака служба има своју добру а и рђаву страну; једно је, да никде није човек претоварен. Као нарочити положај сматра се и онај настојника манастирског, исповедникова, писарев, ризничарев и књижничарев. Према послу сваки калуђер добија одређену награду на крају године. Најмању прима виноградар; добро су плаћени јеромонаси (духовници) и појачи а најбоље граматикус. Где је општежиће, ту нема плате. Кад се које место упразни онда наступа помењање, тако да неки наступи на виши а неки се спусти на нижи положај. Стар или слаб ослобађа се од сваке дужности.

Обичан дневни ред у манастиру је овај: трипут се даје знак у цркву – после поноћи, на литургију и на вечерње: јутрење почиње у разно доба према годишњем времену и траје два часа, а гледају да се сврши у свануће. Пре зоре звони мало звono, названо будилник, мало затим зачују се снажни ударци жељезна чекића о потковично гвожђе, које виси о конопцу; после овог узима црквењак око два метра дугу а појужу даску и обилазећи лагано око цркве удара маљицом по њој. Овај позив у цркву завршују неколико снажних удараца о једну јаку даску, што виси утврђена о веригама. Док се ово збивало, црква оживи; калуђери у својим црним ризама долазе и намештају се, чредни јеромонах заузео је већ своје место и с полуноћницом у препрати почиње богослужење; затим се завеса на

олтару дигне, јеромонах кадећи благосиља присутне и на мање се заоре сводови црквени од побожних песама. Ускоро после јутрења звони на литургију. У обичне дане траје онај сат и по и служи се по капелама, а недељом и празником траје нешто дуже и то увек у главном храму. После службе готови се јело и свршавају потребни послови, што траје по сат два и више, а пошто се раније ручало, тачно у подне наступа општи одмор, пуна два сата. Манастир изгледа тада као да је изумро, нарочито лети, јер сваки спава, па чак и вратар клања сањив у својој ћелији. И пре него што почне вечерње, ходници манастирски оживе. Звоно са куле огласи вечерње, црквењак обиђе с клепалом цркву, вечерња молитва отпочиње и траје један час. Пред вече се готови вечерја, бере из врта зеље за сутра, прима хлебац и вино од трпезара и друге потребе од дахијара. Где је врт ближе манастиру, ту се пред вече калуђери мало и прођу налазећи се том приликом увек по штогод у послу око поврћа и цвећа. Скоро сваки има не далеко од капије и неку врсту сенице, где се с вечери окупљају манастирске старешине (проестози) и ту мало поразговарају међу собом. Овако пролази један дан као и други, само што ову једноликост од времена на време прекидају заједнички послови (пангинија), као жетва, берба, брање маслина а кад и кад и истоваривање лађа у пристаништу, нарочито кад се треба пожурити због немирног мора. Жетва почиње обично почетком јуна. Сви манастири немају своја поља у близини; само Хиландар има повећи простор на обали морској. У том времену спавају калуђери на пољу. Нарочити кувар са више својих помоћника готови су сада јела. Под сваким дрветом стоји простирика и јастуци, халњине висе о грању, кудгод погледаш видиш стакла, тањире и иначе посуђе. Најживље је кад се посленици враћају с рада: једни вам се чисте од прашине, други се пресвлаче, јело се и вино сели, сваки заузима своје место, кој је изабрао било сам било у друштву. Ту се сад једе... пије... прича... смеје... мало по мало па се опет све уђути...

сваки је легао да се одмори. Целим послом руководи одређени економ. И сутра почиње рад кад се сунце рађа и траје око 5 часова, затим се једе и после спава за време највеће врућине. Рад после подне хвата до заласка сунца; после вечере се леже. Ако који од старешина посети раденике на послу, економ износи пред њега један сноп и тада не може да прође без поклона у новцу. Последњег дана жетве дели се тако добивени новац међу калуђерераденике.

У септембру је берба и траје дуже од недељу дана, па како су неки виногради подаље од манастира, то се у виноградаревој кућици кува и спава; јер у то време ноћу већ захладни, те не вреди спавати на пољу. Калуђери одсеку грозд, метну га у корпу па кад је напуне, узручују у путуње (паравути) које се по две (свега око 100 килограма тежине) притврђују уз седло било мазги или иначе товарном живинчету. Последњег дана бербе одбира сваки калуђер по корпу грожђа за себе и носи са собом у манастир да му се нађе и за који дан доцније.

Брање маслинака бива у месецима октобру и новембру, а ако је добро родило зађе и у декембар. Дани су у то доба кратки а ноћи дуже, с тога берачи ноћивају у манастиру. У подне им се доноси ручак на лице места, а увече их чека вечера у манастирској кухињи. При овом раду помажу калуђерима надничари; они се попну на дрво и тачком тресу маслинке, а калуђери доле купе. Маслиново дрво не роди сваке године. Добра је берба обично сваке треће године, а обилата тек тако десете.

Сваки манастир, сваки скит, свака ћелија има свог патрона, и тај се дан (панајир) прославља свечано нарочито по манастирима. Пред тај дан се чисти, кречи, двориште уређује, а и гости стану стизати изблиза и издалека.

Свечаност почиње бденијем, које траје целу драгу ноћ. Пре него што оно отпочне, дugo се клепа и звони. Песме и молитве иду наизменице, читају се псалми и еванђелија, држи се поучно тумачење о оном празнику. Онима, што у цркви имају посла као што

су певци, чтеци и црквењаци, пролази ноћ доста брзо, али оног што само слуша и мирно у столу стоји или седи, почешће савлађује сан, из кога га буди (треза) ђакон својом кадионицом и прaporцима на њој.

У чemu је управо та дуга ноћна служба? Она почиње вечерњем, за овим је јутрење, а завршетак чине т.з. часови. Пошто свештеник (јеромонах), који служи, окади најпре на све стране, стану певци наизменце да поју одабране псалме, затим ђакон пред двеима чита јектенија на која одговарају певачи са стихивима у част мајке Божје, који су познати под именом догматике. За овим долази химна патријарха Софронија, коју често певају сами свештеници стојећи по средини храма, после прокимен и паремиј. Прокимен су стихови из псалама, односе се на црквену свечаност а певају се са обе певнице. Паремиј је поучна реч из св. писма, коју чита који од калуђера. Кад се ово читање сврши, креће се литија у препрату где горе многе свеће и где је постављена налоња на коју се ставља понета икона. Овај је вход успомена на литије, које су се некад носиле по улицама молећи Бога, да отклони какву беду и исрећу, зато и чита ђакон молбена јектенија а певачи одговарају са: Господи помилуј. Док се ово догађало у препрати, дотле је застор спуштен на вратима што воде одавде у цркву, где се намести омањи сто, и стави сребрна петохљевница, на којој су пет поскурица, које зрно пшенице, чашица вина и чашица зејтина. Кад се литија из препрате врати, благосиља свештеник петохљебе, које се потом носи у олтар, да се хлебови доцније употребе при приношењу св. жртве. Иначе се некад давао хлеб и вино вернима да се поткрепе јер су требали да остану и не иду из цркве до зоре. На то нас подсећа и данас обичај у манастирима, да се за време литије или после ње излази из цркве, попије црна кафа или чај, па се тако поткрепљен опет враћа у цркву. Са освећењем хлебова свршава се вечерње и наступа јутрење, што се огласи звоњењем. Оно почиње шестопсалмијем које чита или говори напамет један од

свештеника и то са нарочитим нагласком, јер сви шест изабраних псалама има да значе разговор покојника грешника са Богом. Сада је на реду псалтир из кога се обично читају две катизме. Песма која за овим долази зове се полијелеј (реч грчка и значи много светlosti), тада се пале многе свеће, заљуља хорус и тако исто и многосветњак, чије нам свеће и њихови пламенови значе светле звезде на небу, а заљуљани хорос планете у васиони, што се крећу. Стихови ове песме узети су из 134. и 135. псалма и певају се гласом радосним као и сва славославља. Ако празник пада у недељу, онда се поју и песме вакрсне, после антифони, чија је садржина узета из псалама званих степени. Пошто се прочита евАНђЕЉЕ долази канон; он се састоји из девет песама састављених у част онога празника. Сваку песму чине више стихова од који се први зове ирмосом. Између 3.6. и 9. песме читају се јектенија. Певање ово, што се каноном зове, траје подуже и дака ће да се сврши ступају калуђери ка иконостасу и целивају по реду тако положену икону, где их свештеник, који ту стоји, миропомаже, начинивши им знак крста на челу. Свршетком великог славославља завршује се и јутрење, само се прочита још први духовни час, па калуђери излазе из цркве да се мало одморе.

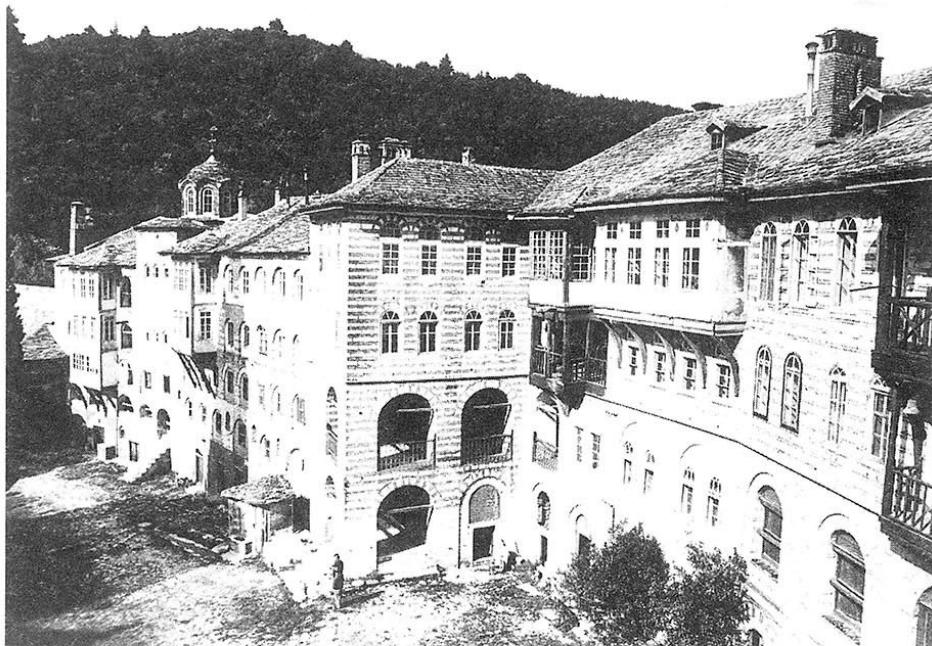
Међутим је већ свануло и служба ће да отпочне. На ову се свечаност редовно позива један од власика, што живе у Св. Гори, који се том приликом, у својој сјајној златом протканој одежди и са скупоценом круном на глави, може мерити са сваким свећким владарем. Како је то величанствен призор, када 10 до 12 свештеника у својим красним одеждама, стојећи у кругу, заједнички певају одређену молитву или по реду приносе св. даре на жртвеник. По свршетку литургије иде се у трпезарију где су столови већ постављени, јер се целе ноћи у кухињи кувало и пекло. При изласку из цркве иду напред два црквењака са чирацима на којима горе свеће, за овима певци, један свештеник са иконом, игуман са петерицом у руци огрнут свиленим

огртачем љубичасте боје, од кога скут носи један од послужитеља у олтару, те уз песму и звук звона заузима сваки место за столом. Кад игуман да звонцетом знак, почиње се јести, на други знак сме се и пити. Пред сваким је чанче чорбе и тањирић зготвљене рибе, хлебчић и пехар вина, к овоме износи се још сира и барених јаја. На завршетку долази послужење коливом; оно се за овај дан веома брижљиво готови. После свега ручка враћају се уз песму и звона опет сви у цркву а тиме се и завршује свечаност.

се не једе сваког дана; меса при заједничкој трпези нема. Само по слободним манастирима готове калуђери себи месо у својим ћелијама, лети козије и овчевину а зими већином живину. У обичају је да се у очи подужег поста покладије; калуђери се договоре па неколицина позове своје другове к себи, сваки позвани донесе са собом по једно јело и ту заједнички проведу весело до неко доба ноћи. Тада нарочити радо једу једну врсту колача познату под грчким именом „пита“, која се готови на слатко или иначе и пеће

реликвијама, ка крсту, ка еванђељу и иконама које држе свештеници, па их целивају са речима: Христос воскресе, на шта им се одговара: во истину воскресе. Пошто се ова церемонија сврши, враћа се литија у цркву где затичу запаљене многосветиљнике како се љуљају. Док се сада поје канон, кади свештеник све присутне редом а ђакон који прати свештеника, шкропи их мирисавом водицом.

(...) Рукополагање у чин калуђерски бива обично за време поста. Ко жели да га приме, мора неко време провести у манастиру да га познаду, и мора лично молити да му се дозволи, да се заветује. За посвећење, одређује се по правилу недеља. У суботу, дакле дан пре, позива се искушеник у синод пред манастирске старешине где га исповедник ословљава указујући му на важност корака који предузима, на шта се кандидат дубоко поклони и удаљи. У недељу, пошто се прочита еванђеље, прилази црквењак искушенику и води га од једне до друге иконе, пред којима овај најпре метанише и потом их целива; а затим се иде у капелу где се изврши постриг, и ту има свако приступа, који милује, да буде сведок овога чина. Ако је искушеник млад те има старца код кога станује, ондак је овај његов заштитник и држи над њим раширену мантију т.ј. лак ограђен без рукава, који се носи преко осталог калуђерског одела; иначе ту дужност врши исповедник манастирски. Искушеник скида у капели своје горње одело па навлачи мантију, а старац га затим води пред олтар, где га већ пре тога очекује свештеник стојећи пред иконостасом. Сада му поставља више питања, на која овај има да одговори. Између осталог пита га: Зашто жели да ступи у братство? Да ли то чини од своје воље? Да ли се одриче света? И мисли ли остати до смрти покоран старешинама? Пошто се неке молитве очитају, јеромонах пита старца за манастирско име искушениково, узима маказе и пружа их кандидату, а овај љубећи десницу свештеникову враћа их натраг; ово се трипут понавља, нашто искушеник погне главу, да му свештеник са четири стране

Конаци манастира Хиландара

Ваља нам приметити, да се у слободним манастирима, о овом празнику храма, бира један од јеромонаха за првона челника за све време светковине. Осим овог празника светкује сваки манастир за себе и своје нарочите дане као успомену на своје осниваче и добротворе, временом увршћене у ред светаца.

У Источној цркви има више од 200 дана, када се пости, што се по манастирима строго чува. Тих се дана не једе риба већ тако зване бескровне морске животиње као: раци, октоподи, калмари, сипе, школке и пужеви; место сира, млека, масла и јаја узимају тада маслинке и паприку у туршији, помало вина и уља. Најобичније је јело код калуђера бели пасуль и пиринац (ориз) зготвљен на разне начине, даље поврће према добу године, а зими кисео купус. Рибе

у широкој а плиткој чинији од бакра (тепсији). Кад сване прво им је да испосте судове т.ј. да их добро оперу од сваког масног трага.

Свечаност Вакрсења пада ноћу. Ко би од народа хтео да буде присутан, тај се мора још с вечери наћи у манастиру, јер је преко ноћ закључана манастирска капија. После поноћи крене се литија око цркве и зауставља се на једном пространјем месту, где се поје и очита потребно еванђеље. У тренутку када свештеник (јеромонах) што служи изговори речи: Христос воскресе... припуцају пушке и пиштоли, радосна младеж удари у мала звона, што их има у приправности, а ко се дочека маљица, удара што игда може у манастирска клепала. Калуђери, са запаљеном свећом у руци, приступају редом ка сандучету са

постриже у облику крста нешто косе. Сад наступа облачење новога калуђера, свака одећа долази прво у руке свештенику, коју овај благослови и постриженику пружа а овај прима и облачи. Прва је одећа антерија, означава својевољну сиротињу; затим параман, мање парче црне материје, на којој је са црвеном свилом израђен крст и остали знаци страдања Христова, калуђери је носе притврђену врпцом о леђима; дрвени крстић о врату, да га увек подсећа на смрт Христову; раса, значи заборав свију светских брига; појас од коже, треба да умртви тело; мантија, означава одрицање слободне воље, камилавка се међе на главу као знак предострожности; вео (пана камилавка) међе се у знак мирольубивости и покорности; бројаница је духовни мач; крст у руци штит вере а запаљена свећа символ новоотпочетог живота, који вальја да светли својим добним примером.

Кад је подстрижник обучен, добија еванђеље у руке и стаје у један од столова; присутни ступају појединце к њему, целивају еванђеље и крст и питају свог новог брата за име, на што овај одговара. Доцније о литургији стоји новопосвећени у једном столу, на крају службе добија еванђеље, крст и свећу и братија му поново приступа и пита га за име које сад има. После литургије има нови брат још једну дужност а то је, да у синодикону послужи скупљене старешине слатким и црном кафом, па да, дубоко им се поклонивши, похита у своју ћелију, где целог дана прима и гости своју сабраћу.

(...) Друштвени живот манастирски, осим заједничке молитве у цркви, ограничен је само на ћелију, где један другог посећују и говоре било о овом или оном. Кад ће калуђер да уђе у туђу ћелију, он прво стане пред врата и очита кратку молитву; чује ли изнутра „амин“, он улази, иначе онај није код куће. Кад се сретну два калуђера у манастиру или изван њега, млађи поздравља старијег или странац домаћег, речма „Благослови оче“ на шта му овај одговара са „Бог те благословио“. Од Ускrsa до Спасова дана, поздравља се на Св. Гори са „Христос воскресе“ а одговара са

„Во истину воскресе“. Са „свети оче“ ословљава се нарочито онај калуђер, кога хоће да одликују. Јеромонаси немају по манастирима нека преча права; по потреби морају и они и ђакони, да врше и друге послове. Хоће ли калуђер да ода јеромонаху поштовање, то се он дубоко поклоња пред њим и људи му десницу.

У болници манастирској негује се и двори болесник; где нема лекара, дају му се кућни лекови, али се оставља обично све природи. Мало се што држи на купање и прање, јер се то коси са калуђерским правилима.

Погреб калуђера за све је једнак, а врши се овако: смрт се оглашава са три удара о оно потковично гвожђе што виси у близини цркве; средни јеромонах долази и чита потребне молитве над мртвим телом, које, пре него што се охлади, облаче по пропису. Опашу га појасом, на главу му међу камилавку са панкамилавком, о леђа се веша парамен, (скимнику скимна о прса), на ноге се навлачи нова обућа, у руке ставља бројаница и тако, како лежи, завија у мантију и зашива; на мантији су три крста од беле вунице. Под мантијом се покојник заветовао, под мантијом леже и у гроб. Зашивено мртво тело изложи се затим у првој препрати, и покрива црном чојом. Опело се држи под ноћ или после 24 часа: скупе се јеромонаси, псалмисти, па пошто су се очитале потребне молитве и отпојали сихови, приступа сваки калуђер мртвом телу и трипут се дубоко поклонивши целива покојника у чело и положени крст на прсима. (...) Тело се одмах спушта у гроб, јеромонах очита молитву, прелије уљем и први баџа грумен земље у гроб покојником. Раку затрпају, сваки угаси своју воштаницу и оставља гробље. По потреби већ четврте године може се исти гроб употребити за другог мртвца, пошто се из њега покупе кости, које се међу у заједничку костурницу испод капеле, а глава оставља у нарочито одељење, и том се приликом на чело лубање испише име покојниково.

Скитова има тринест, и они се као манастири деле на двоје. У четири скита држе се општих

калуђерских прописа, а осталих девет живе у слободној заједници. Сваки скит има заједничку богољоју (кириакон) и друге општинске зграде, као стан за стране госте, одају где готове уља, где пеку ракију и млин. Сваки монах у скиту мора сам за себе да се брине и стара. Он је обично какав занатлија било већ од кушће било да је занат изучио у Св. Гори, па се њиме храни. Тако једни живопишу иконе на дашчицама од кипариса, други раде дрворез: кашике, виљушке, крстове и томе слично, даље, спровљају бројанице, плету камилавке, шију парамане и скимне, најрадније се баве шивом, али има их и часовничара, књиговезаца и обућара. Уза сваку кућицу подигнуто је, до душе, мало врта или винограда а засађено је и по које маслиново дрво, но плодови отуд једва су довољни за личну потрошњу и ретко кад што престиже да би калуђер-пустиник могао и прдати. Скоро сваки монах у скиту има и свог ученика, који се временом калуђери и по смрти свога старца наслеђује његову колибицу. Њихов међусобни одношај исти је онакав као и између оца и сина. Занату, којим се хранио старији, одаје се и ученик. Овакву ученику дужност је да се стара о свом старцу, и да га издржава кад остари и изнемогне.

По скитовима има строгих анахорета, који претпостављају самосталан испоснички живот оном у манастиру са одређеним прописима. Ово ће бити без сумње најстарији калуђери, односно начин њихова живота на Гори Атонској. Наишавши поједини аскети једно на друго, саградише себи колибе, подигоше заједничку богољоју, где су се одређених дана сакупљали на молитву, али иначе живљаху сваки за себе. Оваки кућерак саграђен је што простије, и нема више од две најскромније намештене одаје за становљање. У собичку са улаза има огњиште за кување и скоро увек пећ за пециво. Потребна вода доводи се дрвеним олуцима. Пшеницу за хлеб морају да докупљају. Свакидашњи су дадатак уз јело једног оваквог аскета, маслинке из туршије, црни и бели лук. Они се држе поста ванредно строго и сви су скоро скимници.

Овде су се још очувале традиције из науке хезихаста: међутим оног сањалаштва нема, а код кога се и то појави, њега сажаљевају као онака, који је мало померио памеђу. Сваки скит има своје јеромонахе и појаче, тако да се може у њему да врши и најсвечаније богослужење. После службе о већим празницима ручају сви, који су били у цркви на заједничкој трпези спремљеној о општинском трошку.

Сваки скит има одређене законске прописе, којих се морају придржавати његови становници, ако се хоће да влада мир и слога међу њима. Ови су прописи, које је и патријарх потврдио, донесени у манастиру под којим је скит уз сарадњу самога скита, а израђени су према разним обичајима и приликама.

(...) Трећа је врста калуђера пустиник или ћелиота, који живи по усамљеним зградама, кућама т.з. ћелијама, опколјеним са по мало врта. Према броју обитавалаца зграда је већа или мања, а редовно је њој и домаћа капелица. Ова врста калуђера живи према свом нахођењу више или мање аскетички; ко хоће а има средстава за то, може да удеси своју ћелију сасвим удобно.

Оваква, усамљена зграда у шуми и у дубрави увек је својина једног манастира, и он је по смрти онога, што је у њој живео, илјадаје другом или оставља наследнику на уживање с тим, да овај плати 10% од вредности.

Многе овакве ћелије имају ванредан изглед у даљину и положај да не може бити романтичнији, те се у њима даје доиста идилички живот.

У последње време цене овим ћелијама врло су скочиле. Узрок је томе надолазак руских калуђера. Многе ћелије прешли су у руске руке и изгледају сада као какви красни летњиковци. Руски калуђери радо живе у друштву, али само међу собом, ретко кад ступају у скит, него претпостављају усамљене ћелије, већ и зато, што се њихова служба по спољашности донекле одваја од грчке.

(...) При последњем попису 1885. световна лица морала су предстати власти, да кажу своју националу. Надничари и занатлије

који нису стално на Св. Гори нису узимани у рачун. Ко је грчки говорио и патријарха у Цариграду признао за свог црквеног поглавицу убрајан је у Грке, и по овом се попису нашло 1495 домаћих и 135 страних Грка и 391 Словенин-свега дакле 2021 лице. К овом броју ваља додати и једно дваестину турских чиновника.

(...) За атонске манастире могу се применити речи, што политичари кажу: сваки наод заслужује владу коју има, јер се оно добро или оно зло у ње управља по самом народу. Било игумана, било епитропа, бира братство, и у том избору огледа се утицај под каквим је васпитаван млађи прираштај у манатиру.

(...) Иако ових 20 манастира имају сваки своју самосталну управу, ипак сви скупа чине једно политичко тело, у коме су преко својих пуномоћника сви заступљени, и на чијем челу стоји један епистат. Као знак свог достојанства носи он црноуглађену палицу са сребрном дршком, на коју су урезана имена манастира по реду оних пет група; куд год иде прати га стражар (сердар) у лепом арнаутском оделу. Кућа где се скупљају антипрозопи зове се протата зато, што је ту некада становао свагдашњи прота светогорски.

Кареја, средиште светогорских инока, изгледа као каква варошица, прилегла на једном окомку великог горског ланца. Њом се пружају једна већа, главна, и више споредних улица. У њима су разни дућани, где калуђери купују све што им треба. Ту је роба колонијална, ту су материје за одело, стакло, судови, алати и други прибор за економију, даље иконе, бројанице, дрворези и мала стаклад са мирисавим уљем, које већином купују хације и носе кући. У једном дућану готови се јело и пече хлеб за странце и домаће, у другом су кројачи и обућари и т.д. Продавци су све сами калуђери, којима је нарочито забрањено да продају алкохолна пића. Црква у Кареји јединствена је на целом светогорском полуострву. Грађена је у квадрат, нема кубета; богослужење у цркви врше ћелиоте, који као и јеромонаси, појачи и црквењаци имају и одређену награду, а сваке се године

узимају нови. Сваки манастир има у Кареји свој конак (кућу) у коме станује заступник тога манастира и одседају му калуђери кад дођу у Кареју. Иначе у околини карејској има још много испосничких ћелија, удешених за издавање под кирију. Сваке суботе је вашар; ту долазе ћелиоте и износе на продају своју робу: дрвене крститеље, кашике, бројаџице, калуђерске капе, црквено књиге, лековито биље, а лети воће и зеље. Поред калуђера и страни продавци (становници најближих села) стижу амо и доносе према годишњем времену: масло, сир, јаја, свежу рибу, живину, воће и кисело млеко. Од старине је у обичају, да се сваки продавац са стране пријави прво епистату и каже шта је донео од намирница на продају, и да остави прегршт две од своје робе. Овим пријављивањем хоће се управо то, да се том приликом одреди цена, по којој се шта сме продавати. Ово одређивање цена остало је од старина, и показало се као врло добра мера против уцењивања. Осим овог недељног, држи се у Кареји и годишњи вашар на појутарје Успенија Богородице. Тада су пуне улице посетилаца и из близа и из далека; ту се износе сада разна роба на продају као: одело, рубље, ћебад, шарени ћилими, претја, бакарни судови и друге ствари.

У Кареји увек станује бар по један владика, који посвећује калуђере за ћаконе, јеромонахе и архимандрите, за шта му се мора платити. Ту је и једна школа за млађе калуђере; у њој се предаје на грчком језику, а раде два наставника; курс траје две године. Школа је ова слабо посетењена; по предметима одговарала би каквој нижој гимназији без латинског језика. Осим кајмакама и његових млађих станује у Кареји и старешина царинске страже. Ту је даље пошта и телеграф, везан са Солуном.

Како је Саве Хиландарац био библиотекар српске лавре, из дела књиге у којој је марљиво описан Хиландар, преносимо запис о библиотеци и њеном садржају:

Са источне стране од трпезарије дозидан је 1652 године ходник а доцније над њим соба за

библиотеку, где су књиге поређане у стакленим орманима. Рукописа има овде нешто преко шест стотина, око 130 грчких а друго словенских. Међу њима је најзначније Еванђеље кнеза Мирослава из XII века; писано је на пергаменту у великом формату; почетна су слова у разним бојама, местимице ишарана и златом. Српски летописац казује да је Мирослав био синовац Стевану Немањи, а еванђеље биће да је писано у Босни, Мирослављевој држави. Историјских списка има врло мало, најстарији је: Живот и дела првог српског архиепископа Саве од његовог ученика Доментијана и који је год. 1336 преписао монах Теодал; Родослов спских владара од архиепископа Данила, преписан у години 1553; бугарски превод грчког историчара Манасија из године 1350; неколико доцнијих преписа грчке историје од Зонаре и хронологије Ђорђа Амартола.

Поред свију неприлика у течaju времена, сачувало се у Хиландару доста (160) диплома т.з. хрисовуља: две су од бугарских царева а 150 од српских

господара; оно остало је које од руских императора и грчких владара које од влашких кнежева. Турски су фермани, разуме се, из новијег времена. Најважнији је рукопис у Хиландару писмено, којим се он оснива из године 1199. Он је у исти мах и најстарији споменик српске књижевности. Од тадашњег византијског цара Алексија III сачувала се златна була из године, када је манастир осниван, у њој се набрајају повластице дате Хиландару. Другом таквом булом (1292) потврђује Андроник Старији манастиру поклоњена имања.

Српских повеља од краља Милутина има много. Његова влада била је за Хиландар златно доба, јер не само што му је саградио нову цркву и подигао нове грађевине, него га је још и богато обдарио имањима. Исто су тако важне и повеље цара Душана Силног из времена његове дваесетчетврогодишње владавине; овај самодржац потрудио се још да и походи Св. гору. Од Уроша V и кнеза Лазара има само по неколико повеља, а исто тако и од њихових последника, потоњих српских деспота, све до kraja

XV столећа. Прва руска грамата датира се из год. 1556, када је седео на престолу цар Иван Грозни. Две влашке дипломе такође су из XVI века.

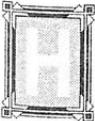
Све ове повеље, с печатом или без овога, већином су писане на пергаменту, и чувају се под кључем не у библиотеци, него у саборници (синодикон), пространој дворани на североисточној страни, где манастирске старешине (старци) држе своје седнице. Ту се чува и типик Св. Саве; рукопис је овај у малом формату; три су му се листа изгубила, али су доцније попуњена по препису који се овде налази, тако да се типик могао штампати 1868 године у Београду.

(...) У старославном српском Хиландару нема данас онолико Срба, колико се с правом очекивало; већину чине друге павославне народности. Пређе су долазили и Руси амо, али данас иду у свој манастир и своје скитове, тако да је данас руска народност заступљена само у једном свештеномонаху. Овде уобичајени грчки дијалекат мање или више говоре сви, ређе умеју грчки да читају а још ређе да пишу.

СВЕТОГОРСКА ПИСМА ЖАРКА ТАТИЋА ИЗ 1925. ГОДИНЕ

Архитекта, заслужан међуратни посленик на очувању оригиналног средњовековног градитељства и историчар уметности Жарко Татић, у Хиландару је био 1925. Стручне, али и записе пуне личног дивљења објавио је најпре у „Политици“, да би их затим штампао 1929, у књизи „Трагом велике прошлости“. У предговору књиге Радослав М. Грујић је написао: „За нас Србе, Света Гора има још и нарочити значај. Сем тога, што се по многим њеним манастирима (грчким руским и бугарским) налазе драгоцені сведоци наше старе политичке, економске и духовне моћи - владалачке златом печаћене повеље, одлични рукописи и разни уметнички објекти у драгоценом металу - у њој се налази и врло важно место заузима и манастир Хиландар, задужбина најславније старе српске династије Немањића. Он представља и данас непроцењиво благо, не само као ванредан архитектонски објекат и наше старо духовно средиште, за које су везана толика велика имена наше прошлости, него нарочито као главни архив, библиотека и музеј наше средњовековне и доцније културе, књижевности и уметности.“

Ево неколико одломака из Татићеве књиге о Хиландару:

а улазним вратима, под портиком, дочекали су нас као какве краљеве, сви „старци“ са игуманом на челу и са целокупним братством које се тога момента било затекло у манастиру. Увели су нас одмах у велики свечани салон за примање, у т.зв. сабор, и послужили нас ракојом, слатким и кафом. Дочекали су нас искрено, срдечно, и радовали су се скоро као деца, јер, ваља знати, да смо ми гости из Србије а ово је ипак туђина, туђина свуда сем у зидинама Хиландара, који је имун и

неприкосновен. У овим тешким данима, када се дипломатским путем решава питање манастира Хиландара између Грчке и Југославије, када су сви остали манастири у Св. Гори изгубили своје вековима, па и под Турцима, чуване и признаване привилегије и имунитете, наш долазак, погрешно доведен у везу са тим питањима, одјекнуо је силно у целој Св. Гори.

Калуђери наши су традиционално гостољубиви и увек жељно очекују госте. Волели би да, као некада, код себе виде увек пуну кућу гостију; увек се гостима

надају и држе за њих спремне дивно и чисто **намештене** собе; за госте нарочито подешавају јела и **бирају** вина.

Волели би да преко лета добију за госта по кога **лекара** или бар медицинара, по кога инжењера или **бар техничара**, по кога научника или бар студента. **Колико** би желели да се хоће који од таквих људи да **покалуђери**. И не крију ту своју жељу. Али, на њихову **жалост**, из Србије им тако ретко долазе гости, да се **свачија** посета за дugo памти и препричавају се **догађаји** тада преживљени.

(...) А хладни мраморно мозаички под, ремек **дело** уметности и техничког савршенства које данас **није** ни за длаку веће него што је било онда, у 14. **веку**, нагнаће нас да занемимо над њим, као над **правим** чудом. Ја молим читаоце да замисле један **огроман** блок сивога мрамора прошараног затворено **плавим** ласовима, који имају извесну своју шару, свој **природни** цртеж, као што једна даска од дрвета има **своју** шару од влакана по дужини пресечених. Из тога **дебелога** каменога плока сечене су, паралелне једне **другој** плоче, од којих сваке све и две имају, **природно** потпуно једнаке шаре, а друге све плоче, **њима** блиске, имају за себе шаре јако сличне првима **а међу** собом идентичне. Шта сада то значи? Значи **ништа** мање, него да су наши мраморници 14. века **знали** да секу неким начином мрамор у табле од по **2–3** цм. дебљине и да су, искоришћујући њихове **природне** шаре а симетрично их комбинујући, могли **створити** један патос, какав сам, барем ја, видео само **у Хиландару**.

Па мирис чисте и праве измирне, византијско **појање** на литургији, вијугаво и бескрајно преплетено, **као** што су преплетене оне силне шаре по зидовима, **по камену** и пергаменту, замршено и тешко, али пуно **садржине** и смисла, пуно вере и побожности, она **измучена** и бледа калуђерска лица – сва та торжес-**твено**ст, сва та сила и сјај, који се увек одржавају, **враћајући** нас у оно витешко и побожно доба када је **пре** близу 600 година цар Душан са царицом Јеленом **долазио** овамо, у пратњи четири хильаде оклопника, **да се поклони** Хиландару.

Али, није ово све чега у Хиландару има, јер је **Хиландар** пун, пун као око свега онога што подсећа **на** некадашњу славу и величину српског народа.

(...) Код нас нема скоро никде, па ни уза старе **цркве**, грађевина световнога, односно мирскога **карактера** које би нам биле очуване још од онога **добра**. Ето, то је оно (пиргови) чега у Хиландару има **у изобиљу**, то је оно чега у Хиландару има у изобиљу, **то** је оно чега нема скоро никде више сем у **Хиландару**. И отуда нам је Хиландар драгоцен. **Познавајући** Хиландар и његове профane грађевине, **младоме** архитекти биће много лакше да пође, у **својим** новим радовима тим путем, да сам допринесе **развију** наше модерне архитектуре у националном **духу**. Овде не треба бити пренаглашен, али не треба **бити** ни скептик. Многи ће, да не би изгледао **шовинист**, рећи, како оне грађевине у Хиландару и **нису** српске, већ грчке, византијске, источњачке, и да **би** ми погрешили ако би их узели за своје и на њих **се угледали**, на њима се инспирисали. Али не. То је **баш** оно што треба подврести. Човек ће проћи целу

Свету Гору, али Хиландарске Саборне цркве неће никде наћи. Човек ће проћи целу Свету Гору, али хиландарских конака неће никде наћи. Хиландарски конаци јесу сви грађени у византијском стилу; они су сви до данас одлично и сачувани, али, и ако рађени у византијском стилу, они имају свих оних специфично српских црта и одлика, каквих остали немају. Као што је Саборна Црква, као што су Грачаница, Лазарица, Раваница, и многе друге цркве чисто српске грађевине, јер у њима провејава дух кога код грађевина осталих народности нема, исто тако и све профane грађевине у Хиландару имају једно чисто српско обележје, један чисто спски дух, чисто српску концепцију, каквих одлика немају грађевине сличне намене у другим манастирима у Св. Гори.

Нема сумње да је права радост из дворишта хиландарског гледати те чисте, старинске, архаичне фасаде, сасвим другојачије него што се то игде да видети, са својим редовима камена и црвене опеке, са својим аркадама, са својим кубетима, тремовима, доксатима и т.д. Пред вече у пустом великом дворишту Хиландара када се сутон поче хватати, и када се тешка порта са треском затвори а одмах затим се зачује метални звук огромних кључева које у брави окреће стари портар два пута по два и пође к својој ћелији преко плоча у дворишту својим тешким одмереним кораком, да му се наскоро црна силуeta изгуби у сенци огромних кипариса и кад се назад поново појави и замакне за угао олтарне абсиде, бањат његових ногу полако се губи, док и он не ишчезне и тада завлада гробна манастирска тишина. Човек се тада, обавијен свом том божанственом тајанственошћу и тишином, у овом занемелом граду, осећа као у зачараном кругу, близу, сасвим близу Богу и надземальском свету. Може човек и не бити ни најмање религиозан, он ће овде то постати.

(...) Али, од свих драгоцености у Хиландару, од свега тешкога злата и сребра којим су оковане многе иконе, кандила и црквене ствари, Хиландарцима је најсветија и најмилија икона Богородице Тројеручице, оне, која чува манастир од свих зала и невоља, од глади, куге, од неродице и разбојничких дружина.

Када је прошле године неки кириција идући дремован, ноћу, у дане жеге, поред своје мазге, бацио догорелу цигарету поред уског шумског путића, он није ни слутио да ће, запаливши тако огромни комплекс манастирске шуме од неколико десетина квадратних километара, довести ватру до пред сам манастир. Црнорисци, храбри Хиландарци, сви, колико год их има, борили су се тада са ватром као лавови за спас свога манастира, свога дома. Али најзад, видећи да су немоћни, да ће ватра доћи до манастира и прогутати га, они послушају савет младога и врло побожног калуђера, јеромонаха Данила (из једног села близу Смедеревске Паланке) и изнесу, после одржане литургије, чудотворну икону Богородице Тројеручице. Тада је настало, што сви причају, један величанствени тренутак. Усред оне буке од пожара, ломњаве, треска, и фијука ветра, настала је неколико тренутака гробна и језива тишина, после чега ветар узеде сасвим обратни правац и отера ватру у правцу мора, а путем, када је икона прошла, остао је узани коридор неизгреле шуме. И мени су показали тај коридор. Богор-

дица је, милошћу својом и овог пута спасла манастир, па не само манастир, већ је спасла његову архиву и библиотеку, спасла је и највећи део историје Српскога Народа, у оригиналу, писане на листинама од пергамента, оверене потписима и златним печатима краљева који су је писали и са својим народом стварали.

Али, да ли ће Богородица увек бити дужна да чува манастир Хиландар као што Бог чува Србију?

(...) Поред све своје сиромаштине, поред свих својих потреба, за које да би се оствариле, треба много зноја и труда, поред свега тога што се монасима често смањује и онако мршава порција хлеба, овај манастир ипак свакодневно дели сиротињи хлеб и даје преноћиште.

Портар, који стоји на вратима поред великог дрвеног топуза, који значи независност манастира, не дозвољава да нико гладан прође крај манастира, већ сваком, ко год му дође и затражи хлеба даје по један хлеб од пола оке бесплатно и тиме одржава вајкадашње достојанство царскога и српскога Хиландара.

Морам опет да поновим: Хиландарци желе госте из Србије, и то много их желе. Ових дана очекују око сто четрдесет поклоника, чланова Хришћанске Заједнице из Крагујевца, и као доказ љубазности и

гостопримства послаће једног од чланова Сабора, проигумана, оца Онуфрија да их чак у Ђевђелији прими и допрати до манастира.

Разговарајући о скорашињем нашем одласку један од најглавнијих чланова Сабора, а у исто време један

Унутрашњост фијале

од најмлађих тамо, рекао ми је: „Кад одете у Србију сетите се Хиландара али се не сећајте Хиландараца: они ће бити и отићи; само ће Хиландар остати вечно, да се њиме поносимо и подсећамо на своју велику и славну народну прошлост, која је овде исписана златним словима.“

ИЗ ЖИТИЈА ИГУМАНА ХИЛАНДАРСКОГ РАФАИЛА (СТЕФАНОВИЋА)

Архимандрит Рафаил (Стефановић) је рођен 1886. године у селу Кијеву код Крагујевца, од оца Проке и матере Анастасије. На крштењу је добио име Радослав. По промислу Божијем, епископ Николај (Велимировић) рукоположио је оца Рафаила за ћакона, потом за свештеника, а онда га и опојао и сахранио у манастиру Жичи. У првом броју „Жичког поменика“ за 1937, владика жички Николај је са пуно љубави и поштовања написао житије овога Шумдинца - игумана хиландарског. Овом приликом преносимо делове тога житија.

Kао дечак тихе нарави, повучен и ћутљив, завршио је школу у родном селу, која је, како каже владика Николај, била само допуна оном знању и искуству, које је добио од оне велике школе што се зове живот сељачки и отвореној природи Божијој. Када му је било осамнаест година, додорила се у породици трагедија јер је убијена једна жена, и од тада Радослав поче усрдније Богу се молити. За-

почео је и пост који није до краја живота прекидао. Када се вратио из војске, где се такође учио послушанију, Радославу дође жеља да иде у Свету Гору. На тај чин коначно се одлучио када га једне ноћи озари блага светлост, за коју је касније говорио да је прст Божији, који му показа Свету Гору.

„Тако сам лако стигао на Свету Гору као да сам прелетео. И по томе сам узнао, да је тај мој пут био по воли Божијој. Јер све

што је по воли Божијој оно је лако“, причао је доцније. У Хиландару даду га архимандриту Теофилу за ученика и пошто је био тачан на правила и савестан у сваком послушанију, замонашен је, добивши анђеоско име Рафаил. Стихом псалма „Прилепи се душа моја за Тебе, Господе“ аутор житија оца Рафаила осликова његове прве монашке дане. После смрти старца Теофила, млади монах тежећи да душу своју открије и

повери најбољем од најбољих, он изабра за духовника и исповедника чуvenог оца Јована из келије Достојно код Кареје. Владика Николај, који је познавао старца, за њега каже да је благољепан, пун мудрости и суза и да је његова духовна снага тако велика да се човек у његовом присуству осећа као у неком сигурном уочишту.

Пошто је душа оца Рафаила чезнula за већим подвигом, на молбу, дозволише му хиландарски старци да се подвизава у Испосници Св. Саве у Кареји. „У тој тескоби дух човечији може расти само у висину ка Богу“, каже владика Николај и напомиње да је правило келије прописивало да се сваки дан чита цео Псалтир, кад треба и цело једно Јеванђеље, да је дозвољен само један оброк дневно, осим суботе и недеље, што монах Рафаил није прекршио десет година. Када је рукоположен за јеромонаха служио је посвештеној литургији, и готово га нико није видео да је легао у постельју и спавао.

Цела Света Гора спознала га је као великог духовног хероја и Сабор стараца изабере га за духовника хиландарске братије. Тада је, доследније него икада, примењивао своје правило: оно што је говорио он је и творио, оно што је другима саветовао, он је својим примером показивао; службу духовничку вршио је тачношћу једног научника и са потпуном спремом једног лекара душа људских.

У једном делу житија, владика Николај износи мучну историју напуштања општежића (киновијског уређења) у Хиландару, које је пропсано Типиком Св. Саве, додајући да је отац Рафаил хтео и раније да напусти манастир због једножића (идиоритмије). Залагањем новог духовника киновијски устав уведен је 1932. и примењивао се током идуће 1933. На

Крстопоклону недељу 1933. сабрали су се монаси Хиландара да бирају игумана и тим поводом литургију је, по одobreњу цариградског патријарха, служио епископ Николај, тада као владика

Озбиљан и ћутљив, замишљен и молитвен, сав предан вољи Божијој, он је кратко одговарао и смишљено заповедао. Свуда је убрзо заведен потпун ред и поредак.“

Без обзира што је за годину дана општежића Хиландар био уздигнут на велику моралну висину, долази до укидања киновијског уређења, о чему као болном питању, владика Николај не износи појединости. Једино каже да је Бог све видео и да ће Он судити, па подсећа на речи једног светогорског духовника, да не треба осуђивати човека, него оног који је победио човека и преко њега чини зло.

Архимандрит Рафаил из Свете Горе излази у јесен 1934. Никада о томе није опширније говорио, али је наговештавао да је морао изаћи по заповести Пресвете Богородице.

По благослову патријарха српског Варнаве, прикупљао је младиће који су вольни отићи у Свету Гору. Обилази фрушкогорске манастире и пред Малу Госпојину стиче међу богомольце у Крагујевац. Посетило га је мноштво народа и он неколико месеци неуморно исповеда, учи, саветује и редовно служи.

Посећивао је више пута родно село Кијево где је повео акцију да се сагради црква. Добивши од брата Илије пет хектара земље, продао их је за тидесет хиљада динара и све приложио подизању Храма Силаска Св. Духа, који је био завршен крајем 1936.

У међувремену, владика охридски Николај позива архимандрита да у охридским манастирима подучава монахе и монахиње, који су оца Рафаила гледали и слушали као анђела Божијег. Најпре је био у Светом Науму, потом се најдуже задржао у женском манастиру у Калишту и свуда је посведневно служио литургију, примао, исповедао и поучавао народ.

Архимандрит Рафаил Стефановић

охридски. Пошто су јеромонаха Рафаила монаси у великом храму једноглано избрали за игумана, владика га је произвео за архимандрита, да би се потом, по киновијском правилу, први пут поседало за заједничку софру.

У житију, игуманско „послушаније“ архимандрита Рафаила описано је на следећи начин: „Он је неуморан и дању и ноћу на послу, но никад не журећи и никад не губећи своју унутрашњу тишину срца, по којој се као неки зафир носио дух молитве Исусове 'Господе Исусе Христе, помилуј мја'. Никуд не хитајући он је свуда стизао први; први у цркву, први на хлебарницу, први у башту, на њиву, у маслињак, свуда где год су монаси на свом пословању.

Када је епископ Николај по други пут дошао за жичког архијереја, у ову епархију долази и архимандрит Рафаил, а са њим и дванаест монахиња из Калишта. Боравили су неколико недеља у Враћевшици, па од епископа добијају мали и запуштени манастир Јовање у Овчарској клисури, који се, уз помоћ богомольца и духовним старањем хиландарског игумана, брзо обнавља. За само годину дана Јовање постаје манастир са 25 душа. Свим потребама снабдевени су црква и кућа, тор и обор, посведневно се врши светогорско правило, читају редовно катизме, пева хор монахиња, при-

чешћује се народ и непрекидно слави Бог, истиче владика Николај, који је о времену које је отац Рафаил провео у Србији, после изласка из Хиландара, написао: „Руковођен Божијом руком, успео је да буде и остане незaborавни наставник монаштва у нашој земљи, исповедник народа, укрепитељ црквеног павила, руковођитељ девичких обитељи, ктитор цркве у селу Кијеву и обновитељ манастира Светог Јована.“

Већ болестан, у фебруару 1937. долази епископу Николају у Жичу. Уважаван и негован од свих, проживео је у овом манастиру око месец дана. Преко оби-

чаја, последњих дана живота, архимандрит Рафаил са свима је много разговарао. Предао је Богу душу 5. марта 1937. Писац његовог житија, владика Николај, после опела, кроз сузе је рекао: „Хвала оцу Рафаилу што нам својим гробом обнови гробље жичко. Близу пола столећа није у Жичу сахрањен ниједан монах. Он је истина желео да му гроб буде у Хиландару. Но један и исти је ктитор и Хиландара и Жиче. И тамо Свети Сава и овде Свети Сава. Али гроб оца Рафаила биће од веће користи у Жичи него што био у Хиландару. Тако је хтео Бог. Поклонимо се вољи Божијој.“

УСТРОЈСТВО И САВРЕМЕНА ИСТОРИЈА СВЕТЕ ГОРЕ

Рад Љубомира Максимовића „Светогорска управа кроз векове“ објављен је у књизи „Казивање о Светој Гори“ (Просвета 1995), коју је приредило „Друштво пријатеља Свете Горе Атонске“ да „буде од користи познаваоцима, занимљива читаоцима који тек почињу да се упознају са јединственим светогорским наслеђем, а подстицајна онима који у Светој Гори виде вртове Пресвете Богородице“.

Љубомир Максимовић о устројству светогорске заједнице, од ослобођења од Турака до данас, пише:

Pрви балкански рат означио је почетак савремене историје Свете Горе, ослођење од вековног турског господарства. Грчка војска је почетком новембра 1912. ушла на Атос, а Лондонска мировна конференција 1913. потврдила је и гарантовла аутономност и неутралност монашке заједнице. За време Првог светског рата гаранцију за поштовање ових међународних одлука пружио је гарнизон сила Антанте. У тим годинама међу калуђерима се развио покрет за потпуну самосталност Свете Горе, који је 1918. донео тзв. Основну повељу. Њоме су биле проглашане пуне независност и сувереност са посебним држављанством Светогорација.

Овај радикални покушај није уродио плодом и после Првог светског рата, према мировним уговорима у Севру (1920) и Лозани (1923), Света Гора је дефинисана као теократска република под

суверенитетом Грчке, уз гарантију неповредивости негрчких манастира. Скупштина игумана и проистамена мањих монашских заједница донела је затим, 10. маја 1924. (по јулијанском календару), и данас важећу Конституцијалну повељу, засновану на хрисовуљама византијских царева, ферманима турских султана и сигилијима екуменских (Цајградских) патријараха. Декретом грчке владе од 10. септембра 1926. потврђена је повеља и постављен цивилни гувернер, делегиран од стране Министарства иностраних послова Грчке. Гувернер по позиву присуствује седницама светогорске управе, чије одлуке подлежу његовом потврђивању, а у његовој надлежности налазе се органи лаичке власти (полиција, царина и др.) стационирани на Светој Гори.

Конституцијална повеља потврдила је „за вечита времена“ редослед дадесет манастира (чл.1): (Велика) Лавра, Ватопед,

Ивирон, Хиландар, Дионисијат, Кутлумуш, Пантократор, Ксиропотам, Зограф, Дохијар, Каракал, Филотеј, Симонопетра, Свети Павле, Ставроникита, Ксенофонт, Григоријат, Есфигмен, Русик (Пантелејмон), Кастомонит (некадашњи Костамонит). Потврђено је да само наведени манастири могу поседовати имовину на Атосу (чл. 2) и прописано да се у будућности број манастира никако не сме мењати (чл.3). Надређеност у духовном погледу (са помињањем у молитвама) призната је само васељенском патријарху (чл. 5). Сви монаси, без обзира на националност, морају имати грчко држављанство (чл. 6). Призната је судска аутономија Свете Горе, осим у кривичном поступку за који је надлежан солунски окружни суд (чл. 7) а такође је призната и аутономност свих манастира (чл. 9). Врховна управа Свете Горе састоји се од дадесет представника манастира, који резидирају у

Кареји (чл. 11). Утврђене су царинске привилегије манастира и калуђера (чл. 12).

Наведени чланови Конституционалне повеље показују да се Света Гора може дефинисати као теократска, монашка република, административно аутономна, са Богом као јединим суверним заштитником у идеолошкој сferи. Праве државне самосталности ту нема, нити се ради о субјекту међународног права. Јурисдикција васељенског патријарха је номинална и искључиво спиритуална, док црквени јерарси уопште нису добро виђени у монашкој средини. Рецимо, епископ Јерисоса и Свете Горе резидира у Арнеи на северу Халкидике и није му дозвољено да по сопственој жељи долази на Атос.

Данашњу управу Свете Горе, утврђену Конституционалном повељом, чине различита тела са епитетом светих: скупштина, епистасија, ванредна „удвостручена“ скупштина. Техничке послове у вези са радом свих ових тела води, без права гласа, један секретар са неколико помоћника. Секретар мора бити калуђер из једног од двадесет манастира, мора имати универзитетску диплому и бити старији од двадесет пет година.

Сви наведени органи управе одређују у већој или мањој мери живот једне дosta разуђене заједнице која данас броји преко две хиљаде монаха и нешто радника-лаика. Разуме се, најважнији облик организовања заједничког живота монаха јесу манастири, сви суверени у домену својих надлежности, што је утврђено њиховим статусом ставропигије. Од њих двадесет доскора је било девет идиоритмија (међу којима и четири најважнија манастира), дакле мањина на њихову штету (Хиландар од 1991. није више идиоритмија). Прописима је забрањено претварање киновије у идиоритмију, али не и обрнут процес, што је околност која много говори. У питању је дуготрајно враћање киновијском облику живота, које је започето још крајем XVIII века.

Потчињени манастирима, са потпуном забраном промене статуса, налазе се скитови, колибе (исихастирон, кад има само једног калуђера) и келије.

Најзад, постоје и облици монашког живота који нису ни у каквој вези са манастирима. И у овој сferи постоје антиподи. На једној страни налази се понеки

бивши епископ или, чак, патријарх који после абдикације, добивши дозволу да се настани на Светој Гори, добија и удобну кућу са послугом, звану катизма. На другој страни су тзв. кавиоти, калуђери-скитнице који не припадају никоме и који могу бити изгнани са Свете Горе. Они мањом живе од милостиње, нпр. око луке Дафни, или обављају повремене грубе послове за надницу. Данас их нема више од двадесетак, али почетком овог века било их је више од осамсто.

Различити су, као што се види, облици живота калуђерског света на Атосу. Већ по томе би се ова монашка заједница могла сматрати јединственом у хришћанској васељени. У шароликости овој, на први поглед скривеној иза црних риза, развили су се, било као узрок или као последица, и различити облици управљања животом монаха и њиховог организовања. И не само то. Вишевековна стабилност и првидна непроменљивост организационе схеме Свете Горе праћене су непрекидним променама, све до у XX век, што је најбоље сведочанство да је реч о живом, иако за схватања савременог човека специфичном и статичном организму.

СВЕТА ГОРА И СРБИ

Срби су се настанили на Балканском полуострву у VII веку, а покрстили у IX веку. Са Византијом Срби су често били у пријатељству, некада су са њима били ратни савезници а некад директно потчињени њиховој власти. Средином XII века под династијом Немањића, српска држава је постала снажна. Отада је стално расла њена духовна снага, а са слабљењем Византије постепено се уздизаше и политичка моћ Србије. Томе су доста допринели добри односи, савези и сродничке династичке везе српских владара са Палеолозима. За Србе је било од нарочитог значаја што су имали смелог, одлучног и особито способног цара Стефана Душана Силног (1331–1355). Он је своју државу проширио на један део Тракије, Македоније, Тесалије,

Акарнаније, Епира и Албаније. После заузећа Сера, Душан себе назива господарем „Србије и Романије“, и исто тако кнезом од Арте и грофом од Тесалије. Међутим, поново напредовање било је 1350. године заустављено походом Јована Кантакузена против Срба. За време своје владавине Душан је поделио своју државу на разне покрајине у којима је поставио управнике потчињене његовој власти. Али после Душанове смрти они су се одметнули од његовог наследника, младог цара Уроша, и постали скоро независни у својим областима. Међусобна свађа и борбе између обласних господара и појава и надирање турских оружаних снага на Балкан пресекли су даље напредовање и тријумф Срба.

Године 1345. Стефан Душан је постао господар Халкидичког по-

луства и том приликом је, заједно са својом женом Јеленом, посетио Св. Гору, обишао многе манастире и на првом месту српски манастир Хиландар. Он је чинио велике прилоге свим светогорским манастирима, потврдио њихова ранија добра својим царским хрисовуљама, писаним на грчком језику, које и данас постоје. Издашни прилози српских владара и других великаша разним светогорским установама нису престајали све до потпуног губитка српске државне и националне независности.

Тако су све до краја XV века српски владари и великаши дали огроман број прилога манастиру св. Павла и чинили му разне друге услуге. Ђурађ и син му Лазар, деспоти, поклонили су манастиру осам села и једну цркву у Србији. Гргур Бранковић са братом Лаза-

ром поклонили су манастиру св. Павла разна добра у Србији, док је стварни критор био деспот Ђурађ Бранковић, владар Србије (1427–1456). Он је обновио манастир и подигао цркву св. Ђорђу. Кнегиња Мара, кћи деспота Ђурђа Бранковића, а супруга султана Мурата II, наставила је традиције својих претходника, чинећи велика доброчинства манастиру св. Павла. Последњи деспоти из Србије, Јован и Ђорђе са мајком Ангелином 1496. године дали су поменутом манастиру христовуљу са златним печатом, која је од велике вредности, јер су њом завештали манастиру по 500 златника годишње прилога. На повељи се налазе њихови ликови.

У време владе деспота Стевана у Св. Гору је дошао већи број српских монаха и они су успели да једно време имају свога человека за старешину Св. Горе. Они су у то доба били не само у манастиру Хиландару, већ и у другим светогорским манастирима. Тако у првој половини 15. века они се налазе у манастирима: Ксиропотаму, Костамониту, а доцније у Зографу, Филотеју, Св. Павлу, Ксенофу и руским манастирима, живећи заједно са Грцима и Русима или сами, све до XVIII века када их постепено нестаје не само из других манастира већ и из самог Хиландара. Остало их је врло мали број. Њих су углавном заменили монаси из Македоније.

Срби су желели да поново успоставе везе са својим манастиром Хиландаром у Св. Гори. Томе је доста допринела посета српског краља Александра Обреновића манастиру Хиландару 1896. године. Он је том приликом преко Београдске митрополије дао манастиру богате прилоге и исплатио манастирске дугове. Од тада су Срби монаси поново преузели управу манастира Хиландара у своје руке, показујући увек да су задовољни са приликама у Св. Гори, што су потврдили много-брожним доказима.

С грчког, из часописа „Св. Павле“, бр. 22–23 за 1952. годину, који издаје истоимени манастир на Св. Гори, превео јеромонах Мојсије, сабрат манастира Хиландара. На српском објављено у Гласнику СПЦ, 1953, 19.

НАСЛЕЂЕ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА У НОВОМ СВЕТУ

ноге књиге и чланци ће се објавити у току ове године, многе конференције и предавања ће се одржати у част осамсто-годишњица и доприноса које су дали манастир Хиландар, његови монаси и њихови следбеници у току протеклих осамсто година. Ово је наслеђе које се протеже изван граница ове средњевековне монашке заједнице где се манастир налази.

Део наслеђа манастира Хиландара се налази хиљадама километара далеко од Свете Горе, у САД. Оно се не налази у некој цркви или манастиру, већ у једној универзитетској библиотеци, библиотеци која носи име Хиландара и наставља да чини оно што је и део наслеђа манастира Хиландара – да чува вековно наследство и унапређује изучавање славенске прошлости. Библиотека, која се налази при Државном универзитету Охаја у Колумбусу и назива се Хиландарска научна библиотека, ће ове године прославити своју двадесетогодишњицу оснивања.

Хиландарска научна библиотека је произашла из Хиландарског научног пројекта који је започет пре скоро тридесет година, 1969. године, када су се монаси манастира Хиландара обратилиprotoјереју-стврофору др Матеји Матејићу, у то време професору Државног универзитета Охаја, са молбом да нађе решење како би се макар на филму сачувао изглед материјалног наслеђа манастира Хиландара, а нарочито збирка средњевековних рукописа. Др Матејић је нашао начина да се обезбеде новчана средства за микрофилмовање и оно је почело 1970. године. Неколико година касније, када је микрофилмовање у манастиру Хиландару завршено, било је снимљено око 300.000 страница свих славенских рукописа који се налазе у библиотеци манастира Хиландара. Поред тога снимљено је више од половине грчких рукописа, као и српских, грчких, руских, молдавских и влашких повеља и турских фермана. Уз то, снимљене су на дијапозитивима многобројне фреске, иконе, завесе, дрвени крстови и други предмети црквене уметности.

Међутим, очување културног наследства на филму је био само један од првобитних циљева монаха манастира Хиландара. Они су такође желели да се свет упозна са овим драгоценим наслеђем. Ради тога је било одлучено да се обезбеди посебна просторија при Државном универзитету Охаја где би научници и студенти имали приступ микрофилмовима да би их проучавали и користили за свој научни рад. Сматрало се да би доступност микрофилмовима нарочито користила много-брожним женама-научницима које, како се зна, немају приступу манастиру Хиландару и Светој Гори уопште, где би могле да проучавају same рукописе.

Тако је, 1978, пре двадесет година, једна мала просторија у главној библиотеци Државног универзитета Охаја, задужбини Виљема Томсона, свечано отворена под називом „Хиландарска соба“. У овој просторији, која је првобитно опремљена потребним намештајем и апаратима углавном приложима који је прикупљао Српски Народни Савез у Питсбургу, Пенсилванија, мала група студената и научника је почела да проучава и користи богатство нових података који су постали доступни захваљујући микрофилмовима средњевековних славенских рукописа манастира Хиландара.

Ово је, пак, био само почетак, јер ускоро после тога предузете су друге експедиције у разна удаљена места да би се на микрофилмовима сачувало средњевековно славенско рукописно наслеђе. Тако се дошло до нових збирки микрофилмова. Временом, мала просторија Хиландарске собе се напунила потребним приручницима, накнадним микрофилмовима, столовима за научне раднике и апаратима за читање микрофилмова.

„Хиландарска соба“ је, после просторног проширења 1984, преименована и од тада се назива „Хиландарска научна библиотека“.

Монаси манастира Хиландара су били први који су дали подстrek за очување и ширу доступност вековног наслеђа које они чувају. Треба напоменути да један број рукописа, чији се оригинални чувају у манастиру Хиландару, представља једну од најважнијих збирки славенских рукописа на свету.

Микрофилмовање, започето у манастиру Хиландару, наставило се касније у другим манастирским, универзитетским и градским библиотекама у разним земљама. Првобитна, изванредно драгоцен збирка микрофилмова хиландарских рукописа, брзо је увећана додавањем нових микрофилмова рукописа из других библиотека. Нама је врло брзо постало јасно да је „збир делова већи од целине“, да је сваки микрофилм, свака збирка на микрофилму, постала све важнија јер је сада била део једне веће групе збирки, од којих је свака одражавала различите видове разасутог и још увек често недовољно схваћеног ћирилског средњевековног наслеђа.

На крају 1997. године, у Хиландарској научној библиотеци се налазе микрофилмови преко 4.000 рукописа и раних ћирилских штампаних књига. Овај број представља више од једног miliona страница разасутог славенског наслеђа које је сада смештено у једној лако доступној библиотеци. Оригинални рукописи које имамо на микрофилмовима налазе се у 69 разних манастирских, градских и приватних библиотека у двадесет разних земаља.

Ми имамо на филмовима или целе збирке или делове девет збирки из пет светогорских манастира (око 1.630 рукописа); тридесет збирки из седам земаља некадање Источне Европе (око 690 рукописа); десет збирки из Русије (око 1.400 рукописа); петнаест збирки из девет земаља Западне Европе (око 200 рукописа); две збирке из две земље Близког Истока (69 рукописа); и три збирке (отприлике 70 рукописа) из Сједињених Америчких Држава. Ми смо такође откупили укупно деветнаест руских рукописа, првенствено ради обуке студената и постдипломаца и њиховог стицања искуства у раду

са рукописима а не само са микрофилмовима рукописа. Један јужнославенски рукопис нам је поклонила једна Американка.

Да би смо осигурали очување самих микрофилмова, оригинални филмови се чувају не у библиотеци, већ на сасвим другом месту, у склоништу седамдесет и пет метара испод земље. У овом специјалном склоништу нема промене ни температуре ни влаге, а постоје и друге мере предострожности.

Од неколико кадрова микрофилма, насталих на кратком путовању 1969. године, „Хиландарска научна библиотека“ је данас постала највећа библиотека ове врсте у свету. Многи научници је сматрају као најзначајније место на свету за проучавање славенског средњевековља. Проучавања која се овде врше су разноврсна, значајна и, понекад, због обимности материјала који се у Библиотеци чува, једино могућа у њој. Приличан број научника из разних земаља, многи од њих са стипендијама које додељује Хиландарска научна библиотека, провели су од месец до три месеца на научном раду у Хиландарској научној библиотеци. Многи од њих су били научници из Србије.

У току протеклих двадесет година, све до данашњег дана, материјал који се најчешће проучава у Хиландарској научној библиотеци су микрофилмови рукописа из рукописне збирке манастира Хиландара која је толико значајна и углавном непрочуена. Уверени смо да ће та збирка и у будуће бити најзначајнија и најчешће проучавана.

Хиландарска научна библиотека и Архивски центар за проучавање славенског средњевековља доприносе наслеђу манастира Хиландара и преко своје веома популарне странице на електронској мрежи коју гледају стотине особа. Разгледањем ове странице може се нешто научити из историје манастира Хиландара, о Светој Гори, као и о историји наше Хиландарске научне библиотеке и Архивског центра за проучавање славенског средњевековља. Поред тога, ми издајемо свој билтен, *Ћирилско средњевековно наслеђе*, штампано на папиру и приказивано на електронској мрежи.

Године 1981. првом међународном конференцијом на Државном универзитету Охаја у Колумбусу, отпочета је серија међународних конференција познатих као „Хиландарске“ конференције. Друга таква конференција је одржана у манастиру Рила у Бугарској, 1986. године, а трећа у Београду у 1989. у Српској академији наука и уметности. Ове конференције су допринеле унапређивању научне обраде и разумевању проблема при изучавању славенског средњевековља. И ту, као и при изучавању микрофилмова, највећи број тема се односио на манастир Хиландар, његове рукописе и његов културни допринос.

Ове, 1998. године, када се прославља осамсто година од оснивања манастира Хиландара, ми ћемо опет бити домаћини конференције која ће се одржати на Државном универзитету Охаја у Колумбусу. То ће бити четврта међународна „Хиландарска“ конференција, а одржаће се у времену од првог до петнаестог августа. На овај начин ћемо поново потврдити значај наслеђа манастира Хиландара и специјалног односа који ми у Колумбусу имамо са тим наслеђем.

Такође ћемо приредити тромесечну озложбу у част манастира Хиландара и његове историје. Том приликом, поводом двадесетогодишњице од оснивања Хиландарске научне библиотеке одајемо признање тројици личности који су положили њене и темеље Архивском центру за проучавање славенског средњевековља:protoјереју-ставрофору др Матеји Матејићу, др Леону Тварогу и др Виљему Студеру.

Из далеке Америке, ми се захваљујемо братству манастира Хиландара на чувању непрочењиво вредног духовног блага, у нади да смо успели да обезбедимо дом где би се целокупно наслеђе средњевековних Славена могло очувати, изучавати и боље разумети.

др Предраг Матејић,
кустос Хиландарске научне
библиотеке
и директор Архивског центра
за проучавање славенског
средњевековља

Беседа епископа шумадијског Др Саве
на Светосавској академији Богословског факултета
Српске православне цркве у Београду, 27. јануара 1998. године

ХИЛАНДАРСКО ПРОСВЕЋЕЊЕ

avrшило се, ево, осам столећа постојања манастира Хиландара, највеће светиње српског рода, подигнуте „у републици небеској, на земљи“ Божјој у перивоју Пресвете Богородице, заслугом светих ктитора Светог Саве и преподобног Симеона Мироточивог.

Одавно је познато да је Стефан Немања свом петнаестогодишњем сину Раствку дао Хумску област да њоме управља. Сразмерно недавно откривена Немањина повеља Сплићанима са изричитом дозволом да долазе „у сина ми Раствка Хумску земљу – потврдила је причање о томе да је млади Раствко добио посебну област на управу“.

Немања је заиста желео да му се најмлађи син посвети државним пословима. Међутим, Раствко је желео нешто друго. Зидање манастира Студенице, које је гледао својим плавим немањићким очима, дружећи се при том са студеничким монасима, пресудно је утицала на Раствка да трудове своје младости принесе Господу Христу, а што је остварио примањем анђелског образа у руском манастиру Светог Пантелејмона, добивши монашко име по преподобном Сави Јерусалимском.

Глас о подвижничком животу младог монаха изазвао је дивљење, не само у светогорским монашким круговима, већ и много шире.

„Хришћанску аскетику монах Сава је студирао на живим примерима, пажљиво слушао сваку реч и дивио се снази духа и делима светогорских испосника. Света Гора му се приказала као место где људи одвојени од света не пропадају, већ као небески људи и земаљски анђели стичу виши степен духовног савршенства и везују небо са земљом.“

Његова света личност закорачила је „на све стране и сваки његов корак био је поуздан и добар; дотакао се много чега и

сваки његов додир био је мелем; осврну се на много шта и сваки његов поглед претворио се у дивно чудо.“

Наша црквено-народна историја познаје га као светитеља, просветитеља, учитеља, писца, књижевника, уметника, дипломату, литургичара, преводиоца и оснивача самосталне Српске православне цркве. Међутим, Свети Сава је „у првом реду био монах, православни монах, који је извршио све заповести хришћанског морала, па и оне најтеже и то буквально и потпуно. Оставио је родитеље и браћу, затим престо, богатство, славу и завет овог света и то све презрев као ништа, пошао је за Христом ради спасења своје душе. Али није спасавао само своју душу, но и душу свога народа, просвећујући га хришћанском просветом и прицепљујући на дивљину рода свога Христа племениту маслину. У томе је величина Светог Саве ...“

Божанствена љубав развијала се у Светом Сави из дана у дан. У тој љубави је „изобиловао више него у ма чем другом, и она је управо та која његовом целокупном животу, нарочито његовим монашким подвизима којим је постао славан и међу подвижницима, даје праву вредност.

... Свети Сава је, сем тога, изобилно посвједочавао своју божанствену љубав како у служењу братији у различитим даноноћним службама тако и у давању многобројне милостиње свима којима је та помоћ била потребна.“

Спасавајући у Светој Гори своју душу, Свети Сава у исто време „састрадаваше, дакле, и душом за отачество своје и жаљаше своје сународнике понављајући како у судару многога оружја није могућно, а да не буде много крви, а особито за оне који се боре с топлом вером и усрдно“, каже Теодосије.

* У биографијама Светог Саве

каже се да му је дошао неки тајanstveni старац и рекао му „како он и његов отац не треба да се брину само за себе и само за спас своје душе, него како они треба да се побрину и за своје сународнике, који буду долазили у Свету Гору, да ту потраже себи спасење, па да због тога треба да подигну у Светој Гори за синове своје земље српски манастир.“ Тако је дошло до обнове манастира Хиландара, који се први пут помиње као грчки манастир 1076. године, иако је основан „свакако добрих стотинак година пре тога“. Већ тада је био посвећен Ваведењу Пресвете Богородице. Светогорски прот са сабором обраћа се „Алексију Трећем посебном представком, с молбом да Хиландар буде предат Симеону и Сави, а ови придржују и своју личну молбу цару да Хиландар добију са статусом независног манастира ...“

Цар Алексије излази у сусрет овом захтеву и златопечатним словом (хрисовуљом) од јуна 1198. ставља Хиландар са свим светим местима у Милејама под власт и управу Симеона и Саве као потпуно самоуправним манастир, да буде Србима на поклон вечни.“

Изградњу манастира Хиландара помаже, оцу и брату, велики жупан Стефан. Манастирски храм завршен је пре упокојења монаха Симеона, који је издахнуо у манастирској припрати.

Монах Сава довршио је радове на манастирским конацима 1199. године. У то време у манастиру је било 10 до 15 монаха на челу са игуманом Методијем. Живот у манастиру прописао је Свети Сава Хиландарским типиком, који је данас врло важан спис „за устројство манастира и монаштва у Српској цркви, као и за богослужење Српске цркве“.

Наше душе и данас дотичу „лепотом уметничко зрачење страница живота једног типика, написаног за један мали број калуђера,

за њихову утеху и јачање у тихим, полумрачним, ћелијама Хиландара ...“ И тако је Хиландар „заснован као општежиће, у коме монаси чине чврсту заједницу рада, трпезе и духовног живота под вођством игумана. Духовном животу дата је предност.“ Хиландар је, дакле, „основан да буде прибешти и скровиште за српске монахе у Светој Гори. Хиландар је временом постао стециште и расадник српске просвете, најважније културно и просветно средиште српског народа у средњем веку, највећа радионица српске књижевности.“ Кроз Хиландар ће проћи сва наша елита средњег века.

Желећи молитвено тиховање, Свети Сава подиже у Кареји испосницу, и посвећује је преподобном Сави Освећеном, свом заштитнику. Својој испосници даје јединствени типик у православном свету, по коме се псалтир има прочитати „на дан и на ноћ“.

Када је Бог ословио Светог Саву, као некад Светога Јована Крститеља, он оставља слатку му пустину и 1206. године доноси у Србију мошти преподобног Симеона Мироточивог.

„За време игуманства у манастиру Студеници од 1206. до 1217. године Свети Сава је у Србији створио све предуслове за постојање и званично признање самосталне Српске цркве. Свест српског народа о томе сазревала је упоредо са градњом манастира Жиче, започете убрзо после

Савиног повратка у Србију, очигледно са циљем да буде седиште црквених поглавара. Постојање предуслова за признање народне Српске цркве потврђено је давањем аутокефалности у Никеји 1219. године. Колико су чврсти црквени темељи били постављени у Србији може се закључити и по томе што их није нарушило ни опоро протестно писмо Хомантијаново из 1220. године, који представља први покушај да се оспори канонска ваљаност аутокефалности Српске архиепископије.“

У живот новоосноване Српске архиепископије Свети Сава уноси „чистоту односа између верника и држављана, између националне државе и државне нације, и најзад између општег и личног; а обое заједно је дало Србину да остане у духовном животу ослобођен од странаца. И да увек буде са Богом насамо!“

Кроз Хиландар, центар нашег духовног живота, прошло је неколико наследника Светог Саве на архиепископском престолу. Сви су се они старали, по изричitoј заповести његовој, да у своме роду, као поглавари Српске православне цркве, испуне оно што је недокончано. Својим радом постали су значајне личности у историји манастира Хиландара и Српске цркве. Захваљујући њима, Хиландар је одиграо важну улогу „у развоју српске писмености и књижевности средњег века“. На-

рочито у време краља и цара Душана, који је Хиландар уздигао на највиши ступањ у читавој средњевековној историји, тако да је Хиландар у његово време био на „врхунцу свога развоја“.

Прослављајући данас осам столећа манастира Хиландара, ми се у исто време сећамо Светог Саве, најзначајнијег Хиландарца, Анђела Српске цркве и српског народа, који живи међу нама. Лепота најлепшег српског детета и најмилијег српског светитеља, остала је за свих ових осам векова непромењива. „То је лепота божанска која је сијала на земљи кроз Сина Божјег Исуса Христа, као кроз сунце. Од те лепоте Христове засјала је и звезда српског народа, најсјајнија и најлепша. Тој звезди је име Свети Сава ...“

Та лепота која нам зрачи, ево, пуних осам векова кроз Светог Саву, данас је најпотребнија нашем народу, јер нас једино она, као огњени стуб, може извести на пут који у живот води.

Наш народ ће се одржати једино ако се буде држао Светосавског пута, а иза тога стоји Онај који је једини за себе могао рећи: „Ја сам Пут и Истина и Живот ...“ Свети Сава је жив, јер је жив Господ наш. Живеће и српски народ све дотле док буде имао визије, јер онај народ који нема визије пропада. На том путу пратиће нас благослов Светог Саве кроз кога се Господ у српском народу највише прославио.

СВЕТИ САВА КАО БОГОСЛОВ¹

„Сећање на велике људе из прошлости и на њихове заслуге представља не само израз благодарности једне генерације за наслеђена материјална и духовна добра, него је то и доказ њених здравих духовних снага, здравог расуђивања и правилне оцене давних догађаја и личности које су их стварале.“²

Ово су речи блаженопочившег патријарха Германа, написане поводом 800-годишњице рођења Светога Саве, којима се истичу три значајна момента за живот сваке генерације – сећање, расуђивање и настављање дела вели-

ких људи претходних генерација.

Генерације смењују једна другу, надовезују се једна на другу, млађи настављају дело старијих. Потомци у својим прецима траже узоре које следе. Али, у ходу историје и смени генерација могућ је и другачији процес. Могуће је да се потомци лагано, али истрајно одвајају од својих предака и тиме у историјски ток уносе начело дисконтинuiteta. У таквим приликама оно што је прецима била срж живота, вредност која је одређивала све остале вредности, све оно што им је било свето и за шта је вредело и живот

дати, потомке оставља равнодушним, бива за њих споредно и неважно, па тако и живот предака и време у коме су они живели на силу постаје затворена књига.

Живот средњовековне Србије и шире, читаво Византијско Царство и култура, још у многоме, за нас, представљају затворену књигу, а разлог томе треба тражити, пре свега, у општој богословској незаинтересованости нашег новијег доба, тј. конкретно, наша два последња века.³

Хришћанска вера, хришћанска визија човека и света, хришћанске вредности су биле жиле кузвице

Старе Србије и Византијског Царства. А ниподаштавања ових вредности је било много. „Византанизам је синоним уског формализма, ограничености, задовољног спавања, празнословља, потпуног одсуства осећаја финога и творачке силе“, говорио је „зналач“ Алфред Рамбо.⁴ И још многи који су се напајали са овог извора рационалистичке „просвећености“ су слично писали. Ватрослав Јагић за све књижевнике и биографе српске сматра „да они изгубише и ово мало здрава погледа на живот у људе у свијету те се целовито завезаше у мисли теологијске“.⁵ Док ће „врли“ Мирослав Крлежа тврдити за наше фреске „да је у њима вредно само оно што у том средовечном и заборављеном сликарству није близантијско“⁶.

Ниподаштавање читаве једне историјске епохе, која је, између осталог, била колевка нашег народног бића, не може да допринесе разумевању те епохе ни личности које су у њој живеле. Мерено мерилима рационализма, овај период „завезан у мисли теологијске“ заиста изгледа мрачан и немогуће је осетити „да је у тим старим српским, пре свега овим светосавским, списима и биографијама засведочено, у ствари, истинско рађање нове и Христом (пр)освећене српске културе из православне византијске културе, истински црквене и свете, којом ће затим бити прожета сва немањићка Србија, она Србија за коју је посведочено да јој је закон био врлина еванђелска, а сваки живот као Црква Божија“⁷, како то истиче епископ Атанасије.

Запитајмо се поново, зашто богословље Св. Саве привлачи тако мало пажње истраживача и зашто оно игра тако малу улогу у нашим животима?

Скоро неприметно атеизам нашег времена губи свој борбени

вид против сваке вере и поприма изглед пасивне равнодушности, претвара се у феномен по први пут виђен у историји који би могли да назовемо религиозна безбојност. Потребе које је некада задовољавала религија преносе се, наивно, на терен савремених митова о прогресу и свемоћи науке.⁸

На познатом Спасовданском црквено-државном сабору у Жичи налазимо следеће речи у беседи Светог Саве о правој вери: „С тога вас, браћо и чеда, ово прво молим да, положивши сву наду своју на Бога, држимо се пре свега праве вере Његове. Јер, као што рече Апостол: темеља другога нико не може поставити осим онога којега постави Дух Свети, преко светих Апостола и богоносних Отаца, а то је – права вера које је на светих седам Васељенских сабора потврђена и проповедана. И зато на овом темељу свете вере треба нам зидати злато и сребро и драго камење, тј. добра дела. Јер нити користи исправност живота без праве и просвећене вере у Бога, нити нас право исповедање вере без добрих дела може извести пред Господом, него треба имати обое, да савршен буде човек Божији, а не да због недостатка (једнога) храмље живот наш. Јер, као што рече Апостол: спасава вера која кроз љубав дела.“⁹

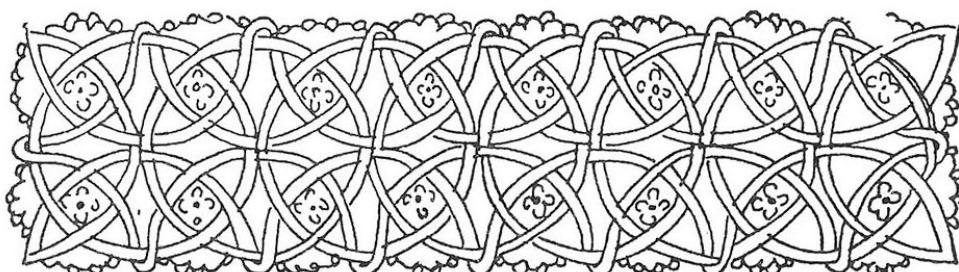
Не постоји, нити је икада постојао, човек без вере. Нити пак, постоји историјска заједница, народ, који би могао да живи без икакве вере. У овом случају, под вером подразумевамо, животне циљеве, животне вредности и целокупну визију света, места и улоге човекове у њему, као и смисла живота. Чак и онда када се чини да човек не може речима да искаже свој животни став, сам начин живота га одаје. „По делима њиховим познаћете их“, каже

Господ. Изма свког начина живота стоји одређена вера, а и свака вера рађа одређени начин живота. Права вера води у прави живот, погрешна вера у пропаст. Управо зато и Свети Сава, као велики богослов нашега рода, и инсистира и говори о правој вери. Не да би прокламовао државну идеологију, већ да би свој народ упутио на пут исправног и спасоносног живота. А то је одувек био задатак богословља, то је био и смисао петовековне борбе против јереси у Византијском Царству, не зато што су јеретици само другачије мисили, већ зато што су својим ставовима водили у кривоживље. Лажна вера – лажни живот. А да богословске мисли и чување праве вере не спадају у сферу теорије, како се то често данас мисли, доказ је и садашња дубока криза у којој се налазимо. Зар треба још некога убеђивати да је она последица једне погрешне вере.

Ђакон Зоран Крстић

Напомене:

1. Беседа изговорена на Светосавској академији у Крагујевцу, 1998. године
2. Свети Сава – Споменица поводом 800-годишњице рођења 1175–1975, пролог блаженопочившег патријарха Германа, Београд 1977.
3. Свети Сава – Споменица поводом 800-годишњице рођења 1175–1975, јеромонах др Атанасије Јевтић, Из богословља Светог Саве, Београд 1977, стр. 117
4. исто стр. 122
5. исто стр. 119
6. исто стр. 119
7. исто стр. 120
8. види Χ. Γιανναράς, – Το πραγματικό και το φανταστικό στην Πολιτική Οικονομία, Δομος, 1989, стр. 215
9. Свети Сава – Споменица поводом 800-годишњице рођења 1175–1975. јеромонах др Атанасије Јевтић, Из богословља Светог Саве, Београд, 1977, стр. 159

ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У КРАГУЈЕВЦУ

Свети Сава је и ове године свечано прослављен у Саборној и Старој крагујевачкој цркви и по први пут у храму Светог Саве на Аеродрому.

У Саборној крагујевачкој цркви служена је Света аријерејска

основне школе из Јовановца. Припремљено је и послужење за све присутне вернике, а деца су добила поклон пакетиће.

Ученици и наставници основне школе „Јосиф Панчић“ у Крагујевцу су заједно са свештеником

Прву награду Епископа шумадијског добио је Иван Николић, Епархија браничевска, ученик првог разреда Богословије у Крагујевцу – Грошици, за рад на тему 800 година манастира Хиландара. Другу награду Црквене

Епископ шумадијски Сава на прослави Савиндана у Првој крагујевачкој гимназији

литургија, после које је пререзан колач овогодишњих домаћина Славе – господе Живорада Ђоковића и Родольуба Симоновића. Петнаестотро деце, полазника веронауке, декламовало је у цркви песме посвећене нашем највећем светитељу и од епископа Саве добило пригодне поклоне. Слична празнична атмосфера је била и у Старој крагујевачкој цркви.

У 12 сати Епископ шумадијски је пререзао славски колач у Првој крагујевачкој гимназији, школи у којој је, у прошлом веку, по први пут и почeo да се слави Свети Сава као школска слава. Ученици Гимназије су, затим, извели пригодни светосавски програм.

У храму Светог Саве на Аеродрому, који први пут слави свога заштитника, после Свете литургије, пререзан је славски колач домаћина Предрага Аранђеловића. Потом је изведен рецитал, који су припремили ученици

Станком Секулићем поделили радост Савиндана уз молитвено учешће у благосиљању славског колача.

У 19 сати, у градској дворани „Шумадија“, одржана је традиционална Светосавска академија у организацији Српске православне црквене општине крагујевачке. Поред архијерејског намесника и крагујевачких свештеника присуствни су били и председник Скупштине Града Крагујевца са својим сарадницима, председник Црквене општине крагујевачке, представници Војске и остали угледни посетиоци. Уводну беседу одржао је ђакон Саборне цркве у Крагујевцу, Зоран Крстић.

Учесници академије су били и ученици Богословије Светог Саве из Крагујевца у Грошици, који су, такође, по први пут ове године прославили своју Славу. На академији су додељене и три награде за најбоље светосавске темате.

општине крагујевачке добио је Небојша Јаковљевић, Епархија шумадијска, ученик првог разреда Богословије у Крагујевцу – Грошици, за рад на тему Свети Сава и његово дело. Трећу награду Издавачке установе Српске православне епархије шумадијске „Каленић“ је освојио Марко Милуновић, Епархија шумадијска, ученик првог разреда Богословије у Крагујевцу – Грошици, за рад на тему Свети Сава и његово дело. Изузетну лепоту овогодишњој академији је дао хор ученика Богословије Светог Саве из Београда, на челу са њиховим професором и диригентом господином Миланом Милијановићем. Добро увежбани и распевани хор извео је девет композиција, углавном Мокрањчевих, али и руских аутора, на велико задовољство присутних Крагујевчана.

Ђакон Владимира Руменић

ТРОНОСАН МАНАСТИР СВЕТОГ НИКОЛЕ У СВОЈНОВУ

Историја манастира Светог Николе у Својнову је мало позната. Зна се да је овај манастир, као и многе наше светиње, више пута рушен и обнављан. Познато је да је овај манастир обновљен у Карађорђево време. Све до ових дана манастир Св. Николе у Својнову, који је у великом поштовању у народу Темнића, је био у незадовољавајућем стању.

Заузимањем Преосвећеног епископа Саве манастир Св. Николе је доживео, у ове дане, праву своју обнову и препород. Ко је посетио овај манастир пре пар година, данас не би могао да га препозна. На самој цркви изведени су обимни радови. Храм је генерално обновљен. Када је скинут дотрајали малтер на фасади указао се диван камен којим је црква зидана. Скинута је и кровна конструкција и црква је надзидана за читавих 70 цм. Затим је урађена нова кровна конструкција са новим покривачем. Фасада цркве није малтерисана већ је само фугована.

Такође је генерално обновљена и унутрашњост храма: омалтерисани су зидови, постављен нови мермерни под и нови иконостас у дуборезу. Израду пода и иконостаса финансирала је Епархија шумадијска.

У међувремену је подигнут и нови манастирски конак, који је за сада само покривен, а чија површина износи око 800 m². Подигнута је и нова економска зграда. Манастирска порта је сада проширена

равнањем терена и подизањем новог каменог зида у виду ограде.

На дан Покрова Пресвете Богородице (14. октобра) Преосвећени епископ Сава је извршио троносање храма. Иако је дан био кишан, народ побожног Темнића се окупио на ову свечаност у великом броју. После троносања, Свету архијерејску литургију служио је епископ шумадијски Г. Сава, уз саслужење четворице свештеника и једног ђакона.

На малом Входу владика Сава је рукопроизвео протонамесника Милана Бабића, пароха аранђеловачког у Аранђеловцу, у чинprotoјереја.

На крају Литургије, Преосвећени је, у својој очинској беседи, похвалио мештане Својнова и све оне који су се трудали и допринели обнови манастира Својнова, са молитвом Богу да им Господ, као Једини и прави Дародавац, стоструко узврати.

Око 12 сати, уз ангажовање архијерејског намесника темнићког, protoјереја Љубисава Ковачевића, приређена је трпеза љубави. Око 14 сати епископ Сава је, уз звуке манастирских звона, срдачно испраћен од свих, кренуо за своју резиденцију у Крагујевцу, радостан за још једно ново богоугодно дело у Шумадијској епархији.

Драгослав М. Степковић, protoјереј

Нове књиге

СТРАДАЛНИК КОМУНИСТИЧКОГ ПАКЛА НА ЗЕМЉИ

Старац Сампсон, издавач манастир Тресије, 1997. година.

Српска православна црква и Епархија шумадијска, добили су, са благословом Његовог Преосвећенства епископа шумадијског Г. Др Саве, још једног издавача – манастир Тресије. Под надзором архимандрита Јована (Маричића), млади јереј Никола Миловић и ђакон Горан Дабетић, са групом православних интелектуалаца из Младеновца, успели су да приреде неколико књига које и те како недостају нашој православној публицистици.

У овом краћем приказу биће речи о живопису старца Сампсона,

русоког монаха–мученика из нашег доба. Књига се састоји из аутобиографских бележака и писама јеросхимонаха Сампсона, који је више од двадесет година провео у комунистичким концентрационим логорима, као и од сећања његових ученика на његове духовне подвиге.

Приређивачи ове књиге кажу да су невероватне муке којима је био изложен, довеле старца Сампсона до ивице трпљења, односно да представљају искуство пакла на земљи, али да је стална духовна радост, родила у њему огањ

љубави према Христу. Ова књига нам показује како је страдање за Христа и у овим временима неминовно, али је и награђено, јер је Старац у Русији још жив међу многобројним својим духовним чедима. Његови записи и остали плодови његове мудрости штампају се у књигама и брошурама, као поуке генерацијама које долазе. Део тог материјала објављен је на нашем језику и чини се да многима који се упознају са његовом вером, може донети корист, односно објашњење како се уз помоћ Господа иде кроз животне тегобе.

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ ДАНАШЊЕ ШУМАДИЈСКЕ ЕПАРХИЈЕ У "ПУТЕШЕСТВИЈУ ПО СЕРБИЈИ" ЈОАКИМА ВУЈИЋА

- Наставак из претходног броја -

Oд храмова данашње Шумадијске епархије у I књизи Путешествија по Сербији (СКЗ, 1901) описана је још придворна црква Силаска Св. Духа у Крагујевцу, задужбина кнеза Милоша Обреновића, мецене Вујићеве визитације, као и грошничка црква Св. апостола Томе. Драгоценци су подаци да је 1826. године Крагујевац имао 270 дома, као и они о престоничким здањима, сликама-портретима, хералдичким обележјима владаљачког дома и књигама у дворским канцеларијама.

У опису храма, данас познатог као Стара крагујевачка црква, Ј. Вујић је прецизан: „Ова црква јест величине средње, от каменог материјала создана. Женска обаче припрата јест такожде величине приличне и основана је из дрвеног материјала. У цркви стоји све по начину благочестиве цркве уреждено, како што је олтар са чесном трапезом, на којој лежи свјато евангелије са сребром обложено и позлаћено; равно и окрут церкљни јест доста знаменити како и проче друге вешчи ко олтару принадлежашче. Потом видети је можно и лепо, ново темпло, горе с распјатијем Христовим, с царским дверима, престолними иконами и с девет сребрни кандила украсено. Певнице содерже цели окрут књижевни. Потом видети је можно у цркви два стаклена полијелеја, владикин стол и Јего Књажескаго Сијатељства, Г. Милоша, прекрасни измоловани стол, на којем горе на верху стоји Сербије герб.“

Приказ крагујевачког црквног живота крајем треће деценије XIX века садржи и обавештење да су свештеници у цркви протопреузвитер Милисав Поповић, пароси са синђелијом Стаменко Илић и

Јован Димитријевић и јерођакон Силвестар Вучковић. Поменута је и турска богомольја: „Овде у овој вароши находит се равно и једна турска без монара цамија при реки Лепеници, која је скоро сва порушена, а преко пута јест и један турски дом, у којему турски муселим, то јест биров, обитава и Турком суди.“

Одлазећи из Крагујевца, путописац је на десној страни оставио село Грошницу, „у којему находит се једна от камена создана црква. Основатељ ове цркве јест био чест. г. Симеон Протич, парок с народом, а храм је свјати апостол Тома, 6-го октомвирија. Садашњи парок ове цркве имењује се чест. г. Радован Мијатович са сингелијом.“

Прво село данашње Шумадијске епархије описано у II књизи Путешествија (СКЗ, 1902) јесу Неменикуће, „под Космај планином.“ На крају села је мала камена црква, „која је споља горе с каменими плочами покривена. Ова је црква по паденију серпскога вожда Г. Петровића била попаљена, и унутри што је год било от дрвета то је све изгорело и у пепел преобратило се, само зидови и кров што су остали от ватре невредими. Храм цркве јест Воведеније пресвјатаја Богородици. Ова црква нема никаквог грунта, следователно не плаћа никоме ни паре.“

Вујић је обратио пажњу и на неке народне обичаје: „Овде примјечанија достојно видети јесам могао у порти црковној гробље, по којему неки мртвачки крстови горе са шареним марамама накићени јесу, и нико за живу главу не сме мараму скинути и такову на своју ползу употребити.“

У Неменикућама Јоаким Вујић је сусрео млађег брата Радослава „високоученог Г. Милована Видаковића, славеносерпског списатеља, који је пређе у славном гимназијуму новосадском професором био“, а који је у овом селу рођен 1780.

Следи веома кратак запис о космајским манастирима: „На планини Космају находит се три пуста у древно време от свирепи Турака попаљена и до основанија порушена манастира, у којима служба Божија више не приноси се, от којих перви зове се Тресија, други Кастиљан, а трећи Павловач.“ Наведена је и легенда да је у порушеном и уништеном космајском селу Косанац живео јунак епских песама косовског циклуса Иван Косанчић.

Путописац је у Рогачи заноћио у дому нахијског кнеза Николе Катића, па преко Дрлупе и Дучине стигао у Сибницу. За сеоску цркву каже да ју је 1823, од камена сазидао Милош Обреновић и да је посвећена преносу моштију св. Николе. „Пређе на овом месту била је црква от дрва начињена, коју су Турци три пута палили и до основанија рушили. На поље, у порти црковној, с десне стране, доле, недалеко от западни врата, лежи бесмртнија жизни неустрошима храбри серпски херој Јанко Катич, кога плоча у зиду црковном зазидана је.“

Путујући од Космаја према Тополи, Вујић помиње три храма: у селу Венчани, у Буковику и брезовачку цркву. Изостали су описи ових богомольја.

За Тополу се погрешно каже да је родно место Карађорђа Петровића, „у којој је резиденцију созидао, коју су Турци по паденију

његовом лета 1813. попалили и скоро до основанија порушили. Више ове порушене његове резиденције от восточне стране јест црква, коју је он сам сопственим његовим иждивенијем сазидао и био је њен први основатељ. Обаче Турци, када су резиденцију били попалили, то онда су и цркву оштетили и попалили. Ништа менше по пријатију владаниј Јего Књажескаго Сијатељства, Г. Милоша, јест народ исту цркву паки поправио и у совершенство довео. Ова је црква мала, обаче лепе је архитектуре, има споља горе на среди једно труло, а над западни врата један тороњ, у којему била су три звона, која су Турци у Београд однели, када су цркву били попалили. Испод тороња над западни врата стоји натпис у којему се вели да је овај свети храм Рођења пресвете Богородице довршен за време руског императора и самодршца Александра, трудом Ђорђа Петровића, војвода српскога народа, његове супруге госпође Јелене и његових наследника Алексија и Александра, 1811. године.“

Карађорђев гроб, у време Вујићевог путовања налазио се у женској прирати, на десној страни, близу врата. Натпис на гробној плочи донесен је у књизи у оригиналну, можда и због тога да би се истакло, како на њој пише, да су за Вождову смрт криви Турци. Примећује се, иначе, да је наручилац визитације кнез Милош Обреновић, о коме аутор изузетно похвално у свакој прилици говори, па је разумљиво што прећуткује истину о Карађорђевој погибији.

У то време свештеник тополске цркве био је протопрезвитер Обрад Георгијевич, а кнез нахијски Јован Маринковић.

Вујић је у селу Жабару видео доста велику цркву (реч је о данас полуразрушеном храму Преобра-

жења Господњег у Горовичу) „...с прекрасним новим темплом, које је пређе две године довершено било“.

Пишући о општежитељном манастиру Николе у Шаторњи, Вујић најпре препричава садржај ктиторске плоче, на којој је записано да је подигнут 1425, за време деспота Стефана Лазаревића, од великаша Николе. И за овај храм се наглашава да је „возобновљен и у совершенство доведен“ 1817. године заслугом Милоша Обреновића, а трудом јеромонаха Теодосија, родом од

друге не даје.“ Намесник је био Герасим Георгијевич.

О манастиру Вольавчи записано је: „Храм цркве јесте Собор свјатих бесплотниц сил Михаила и Гаврила. Келије манастирске у весма худом состојанију находе се. Овај манастир држи и земљу, за коју Турчину спахији плаћа на годину главници по 6 гроша, пак от сваког плода кромје једини шљива даје десетак.“ Гостольубиви домаћин писцу био је игуман Михаил Нешкович.

После обиласка Враћевшице и Бруснице, Јоаким Вујић је стигао у Драчу, коју погрешно назива Драчва. „Унутри у цркви стоји све на своме месту, пак у мужеској препрати више врати, када се иде у женску препрату стоји натпис да је храм подигнут трудом и трошком оберкапетана Станише, и игумана Герасима, за владе римског императора Карла VI, а за време архиепископа и митрополита славеносрпског Вићентија и архијереја Доситеја, године 1735.“ И у женској прирати евидентиран је сличан запис. Како је црква била живописана, забележено је да је лик св. оца Николаја у предворју настао 1825, трошком Николе Ђурђића из Драче. Записано је да је западна врата изградио Обрад Богојевић из Драче. О Драчи путописац је још додао: „Овај манастир притежава и приличан грунт, за који манастир турским спахијама, Мули Амету и Мемеду

Портрет Јоакима Вујића, уље на платну, рад Димитрија Аврамовића, налази се у Народном музеју у Београду

Студенице. У време посете игуман Николаја био је Јосиф Вукмировић, који даје десетак и у готову по неколико гроша главнице плаћа.

Први утисак Вујићев и о манастиру Благовештење ја да га је 1819. обновио кнез Милош, додајући да је у прошlostи много пута од Турака рушен. „Овај манастир држи и земљу, за коју Турчину спахији, Топал-Хибишу, плаћа на годину главнице по 12 гроша, и от same земље, зовоме Добра Лука, даје десетак, а от

Султановичу, сваке године главници плаћа по 25 гроша, пак от сваког плодородија даје десетак.“

Благодарећи игуману Јоакиму Јовановићу за чашу вина, Јоаким Вујић, преко Дивостина, Пчелица и Станова, поново стиже у Крагујевац и како каже „с овим благополучно окончам цело моје путешествије по Сербији.“

– Крај –

Негослав Јованчевић

Подсећање на дирљиви догађај у Неменикућама из 1855. године

ОБНОВЉЕНА ЧЕСМА ПРИНЦЕЗЕ КЛЕОПАТРЕ

Клеопатра је била унука Карађорђева и друго дете по рођењу кнезу Александру и кнегињи Персида. Рођена је 14. новембра 1835. године. Са 19 година удала се за Милана, сина познатог политичара и дипломате, Аврама Петрони-

ња Пресвете Богородице, у Неменикуће. Порта је била препуна дворана и гардиста, народа из овог места и околине. Целу ноћ се овдашње свештенство молило за покой душе преминуле принцезе.

Вредне руке жена из Неменикућа исткале су нов покров за

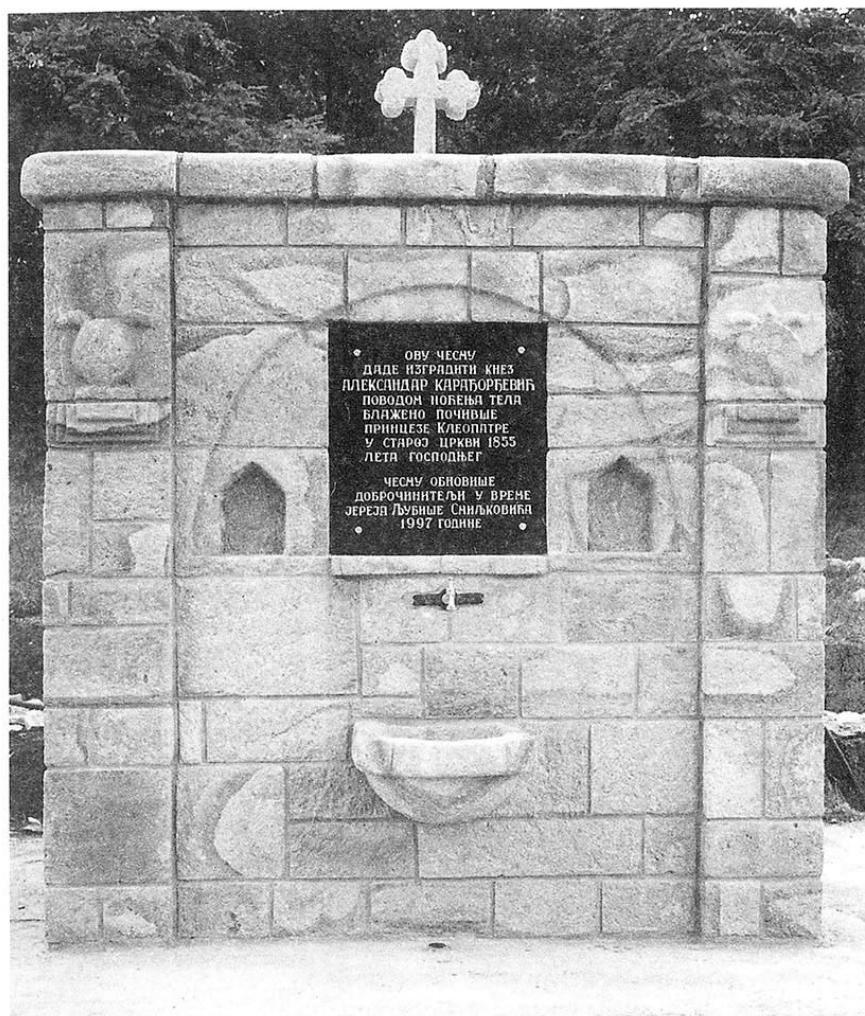
освежавала је Неменикућане при крштавањима, венчањима, сахранама и поменима.

Трајаше тако Клеопатрина чесма скоро век и по. Време, сунце, мраз и киша, међутим, учини своје. Окруни се камен, а и вода пресахну. И тако би, неко време, све до 1997-ог лета Господњег.

Догна се онда камен из Раниловића, преко шест кубних метара. Реконструкцију, верну раду непознатог мајстора, који чесму сачини 142 године раније, уметношћу руку својих, длетом и чекићем, оствари уметник Петар Комазец, прогнаник из Бенковца.

И тако вода поново зажубори на Клеопатриној чесми, у подножју Космајског Малована. Од ње, навише неколико извора. Најзначајнији, око један километар удаљен, давно људи називају Оровац. Чудотворан одувек беше, јер се многи пијући његову воду, тегоба ослободише.

Љубиша Смиљковић, свештеник

Клеопатрина чесма у Неменикућама

јевића. Милан је био изасланик српски на Порти, у Цариграду. У браку су били свега пет месеци. Принцеза Клеопатра је умрла 1. јула 1855. године у Глајхенбергу (Аустрија), а сахрањена је у Тополи на својој дедовини, у крипти цркве Светог Георгија на Оplenцу.

Тужна поворка са телом блаженопочивше принцезе Клеопатре, на путу од Београда за Тополу, свратила је, те 1855. године, на конак у цркву Ваведе-

принцезу. Дотадашњи, свилени, ожалошћена мајка, кнегиња Персида, поклони цркви неменикућкој. Овај свилени покров се и данас чува.

Дирнут толиком пажњом, тадашњи владар Србије, кнез Александар, завешта да се за народ овога краја подигне чесма са водом из извора Ђаконовац, који се налази на око 200 метара од цркве. Сложи се камен са каменом и изникну прелепо здање. Вода са Клеопатрине чесме

Каленић

Година XX
1-2/1998

Издавач – Српска православна епархија шумадијска

Излази шест пута годишње

Уређује Одбор

Главни и одговорни уредник
Драгослав Степковић

Уредништво и администрација
„Каленић“, 34000 Крагујевац,
Крагујевачког октобра 67

Телефон 034/ 332-642

Штампа – EXCELSIOR,
Београд, Зарија Вујошевића 55

Тираж – 3600 примерака

